

VASTBERADEN, MAAR SOEPEL EN MET MATE

Mogelijkheden voor gebruik in het onderwijs van een compilatiefilm

Inhoud:

Inleiding.....1

Inhoudsbeschrijving.....3

Zeven thema's:

1 het verzet.....8

2 Jodenvervolging-kampen.....16

3 Jodenvervolging-hulp-'collaboratie'-zuivering.....26

4 de Nederlandse pers-gelijkschaking en ondergrondse.....37

5 de arbeidsinzet.....41

6 Woudschoten-de Nederlandse Unie-St. Michielsgestel.....53

7 collaboratie-NSB-SS.....63

Leiden, januari 1984

Carla Ester

Gerrit Kleijwegt

Wilgert te Lindert

Peter van der Meer

Arie Meyboom

Doke Romeyn

Albertine Zeven

INLEIDING

'Dramatische TV-vertelling over de meest bewogen jaren van onze geschiedenis'. Aldus omschrijft Hans Verhagen de televisie-compilatiefilm 'Vastberaden maar soepel en met mate - Herinneringen aan Nederland 1938-1948'. Verhagen maakte deze film samen met H.J.A. Hofland en Hans Keller. Op 29 juni 1977 zond de VPRO het ruim drie uur durende programma uit. Deze uitzending was grotendeels een herhaling van 15 oktober 1974, toen de eerste versie op het televisiescherm verscheen. Op de verschillen tussen de twee versies wordt hierna (onder 'Praktische informatie') ingegaan (zie bladzijde 2).

Tijdens de cursus 1982-1983 van de lerarenopleiding geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden zijn de mogelijkheden van dit programma voor het gebruik in het onderwijs onderzocht. Daarbij is uitgegaan van de tweede versie, aangezien de VPRO alleen deze verhuurt voor onderwijsdoeleinden. De makers van het programma hebben ook een boek rond het onderwerp samengesteld: H.J.A. Hofland, Hans Keller, Hans Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate - Herinneringen aan Nederland 1938-1948, Uitgeverij Contact, Amsterdam 1976 (271 bladzijden, 17 foto's). Het boek is niet meer in de handel, maar waarschijnlijk wel in bibliotheken aanwezig. Voor degenen die niet over het boek kunnen beschikken, volgt in deze inleiding informatie over het programma. Bovendien wordt uiteengezet hoe het onderzoek naar gebruiksmogelijkheden van het programma in het onderwijs is verlopen. Afsluitend volgt praktische informatie over hoe het programma gehoord kan worden.

'Vertekend beeld'?

Na de eerste uitzending kregen de samenstellers als kritiek te horen, dat 'Vastberaden..' een 'vertekend beeld' geeft van de periode 1938-1948 en dat het programma 'te oppervlakkig en wetenschappelijk niet verantwoord' is. 1) Hans Keller stelt daarentegen dat de makers met elkaar geen 'historische verantwoording' afspraken. 2) Het was niet hun bedoeling een afgerond historisch betoog te geven van de periode: niet hât beeld, maar een beeld van het verleden. De samenstellers van 'Vastberaden..' laten bewust 'ongeveer dertig mensen als de experts van hun eigen geschiedenis optreden. Werd met die verzameling verhalen een beeld van de waarheid bereikt? Het was een veelvoud van waarheden, en dat weer vermenigvuldigd: de waarheden van toen in de perspectieven van nu.' 3) Met deze voorkennis moet ook de geschiedwetenschappelijke beoordeling worden gelezen, die bij dit materiaal is opgesteld.

De voor het programma gehanteerde journalistieke formule noemt Hofland 'impliciete journalistiek': 'Een vorm van journalistiek waarbij de betrokkenen zoveel mogelijk hun eigen verhaal over en visie op allerlei feiten en ontwikkelingen vertellen'; of concreter: 'een boer, een caféhouder, een minister en nog vele anderen die hun waarheid, en wellicht hun leugens vertellen.' 4)

De makers van 'Vastberaden..' worden in hun opvattingen gesteund door Ad Kooyman, media-specialist, die stelt

dat programmamakers niet alleen een wetenschappelijke verantwoordelijkheid hebben, maar ook op 'een groot publiek' moeten letten. De 'eis van een optimale inzichtelijk- en begrijpelijkheid brengt de programmamaker vaak in conflict met de eisen die de wetenschap stelt. Opteert hij namelijk voor een te strikte wetenschappelijke benadering, dan is het gevolg veelal dat het desbetreffende programma zo specialistisch is dat er van enige begrijpelijkheid van het gebodene voor een groot publiek geen sprake meer kan zijn. Voor laatstgenoemde eis van begrijpelijkheid voor een groot publiek, hebben deskundigen vaak te weinig begrip.' 5)

Uitgangspunt en titel

Als uitgangspunt hadden de programmamakers 'de vraag of de Tweede Wereldoorlog, die ons land als een natuur-ramp had getroffen...., Nederland ook in zijn sociale hiërarchie had geraakt'. 6) Elders stelt Hofland dat hij overtuigd was van de 'continuïteit in de samenleving'. Hij meent 'dat dezelfde politieke motieven en redeneringen waarmee het Nederlandse gezag zijn onderdanen kort voor de oorlog de weg wees, na de oorlog nog onverminderd van kracht bleken te zijn - dit laatste tevens dankzij het feit dat de onderdanen van hun kant geen principieel andere kijk op hun meesters hadden gekregen.' 7)

Als afbakening voor dit onderwerp werd gekozen voor de jaren 1938 als beginpunt ('socialisten voor het eerst in de regering') en 1948 als eindpunt (omdat toen 'het imperium zijn laatste stuiptrekking beleefde'). De titel 'Vastberaden maar soepel en met mate' werd afgeleid van een uitspraak uit 1939 van mr. L.J. Hijmans van den Bergh over de vernieuwing in Nederland: 'Geen overhaasting, wél bezinning, maar spoed!'

Geïnterviewden

Voor Hofland c.s. rees toen het probleem: welke mensen gaan we interviewen om op het uitgangspunt een antwoord te vinden? Prof. Dr. J.E. de Quay ('onmisbaar als wonder van continuïteit') weigerde medewerking na lang aarzelen; niettemin speelt hij een rol in de film. Ook J. Linthorst Homan (eveneens Nederlandse Unie) en generaal Kruls (Militair Gezag) weigerden; Mr. G.E. van Walsum, 'een vertegenwoordiger van de Doorbraak', liet zijn aandeel schrappen na het zien van het eindresultaat. Als min of meer 'bekende Nederlanders' treden wel op de historicus Dr. P.J. Bouman en de politici Mr. J.A.W. Burger, H. Gortzak en Dr. Ir. W. Schermerhorn.

Enkele hoofdfiguren in het programma kwamen als reactie op een advertentie: H. Blok, B.J. Kouw en P.L. Krugers (als voorbeelden van 'in Duitsland tewerkgestelde arbeiders'), 'J.B.' (als oud-N.S.B.-er en oud-SS-er). Belangrijk zijn ook de bijdragen van Lex van Weren, een Jood die als trompettist Auschwitz overleefde, en Kas de Graaf, verzetsman.

'Als een geschiedenis in de geschiedenis' wordt in 'Vastberaden..' het lot van het Joodse gezin Pino

(vader, moeder en 11-jarig dochttertje) gereconstrueerd. De familie duikt onder bij Daan Slui in de buurt van Hazerswoude, wordt opgepakt en vindt de dood in een concentratiekamp. De toenmalige burgemeester van Hazerswoude, Mr. F.M.A. Schokking, wordt na de oorlog in het Haagsch Dagblad aangeklaagd vanwege zijn houding in 'de zaak Pino'. Inmiddels burgemeester van Den Haag voelde Schokking zich naar aanleiding van deze publicatie gedwongen om af te treden. In 1974 was Schokking niet in staat zijn verhaal te doen. Het lot van de familie Pino wordt vooral belicht door Slui, na de oorlog in Duitsland woonachtig, Sj. van der Schaaf en J.L. du Ru, destijds respectievelijk hoofdredacteur van het Haagsch Dagblad en schrijver van het betreffende artikel. Dankzij een collega wisten de programmamakers in 1974 in West-Berlijn Willi Janke op te sporen. Deze Oostenrijker was van mei 1940 tot juni 1942 hoofd van de persafdeling van het rijkscommissariaat en als zodanig min of meer 'de opperhoofdredacteur van de Nederlandse pers' 8). Na de oorlog zat hij tot 1947 gevangen in Frankrijk maar werd niet veroordeeld. In 'Vastberaden...' zijn slechts delen van alle vraaggesprekken opgenomen. De interviews zijn gehouden door Hans Verhagen, 'de beoefenaar van het mompelende genre', een techniek 'die de persoon van de ondervraagde in tact laat en waarbij aan de verhalen alleen nu en dan een bepaalde leiding gegeven wordt'. 9)

Opbouw van het programma

De samenstellers van 'Vastberaden...' hadden als uitgangspunt dat het programma opgebouwd zou worden rond 'bepaalde situaties' in enkele jaren. De levensverhalen van enkele 'hoofdfiguren' zouden worden doorkruist met bijdragen van 'getuigen of steunfiguren'. Deze opzet hield niet volledig stand. Enkele hoofdfiguren wilden niet meewerken aan het programma en bovendien werd de opzet 'bedolven onder een stroom van grote en kleine drama's, die bij elkaar een nieuw beeld te zien gaven'. De praktijk van opname en montage verdrong de theorie. 10). Bovendien is de film een 'panorama' geworden, 'waarin zoveel mogelijk geprobeerd is een effect van gelijktijdigheid te scheppen. De personen treden op, hun verhaal wordt afgebroken, waarna andere verschijnen die op hun beurt hun leven in ongeveer dezelfde periode vertellen'. 11) Dit leverde de makers later het verwijt op dat de film 'te chaotisch was ten gevolge waarvan een aantal kijkers, en met name die kijkers die de periode 1938-1948 niet zelf hebben meegemaakt, in verwarring raakten en geen raad meer wisten met het programma'. 12) Behalve van de interviews en van fragmenten uit journaals en speelfilms hebben de samenstellers gebruik gemaakt van amateurs, van wat Keller noemt 'de onbeholpen authenticiteit van anonieme getuigen'. Dit materiaal, verzameld via een advertentie, heeft het programma 'sterk beïnvloed': 'Voor onze betogende en analytische plannen kwam een veel eenvoudiger en tegelijkertijd gecompliceerder ambitie in de plaats: geen onderscheid makend tussen bekende en anonieme passages en geen onderscheid makend tussen 'officieel' journaal-

teriaal, brokken speelfilm en amateurfilms probeerden we de 'gewone' werkelijkheid terug te krijgen. Een rangschikking van onaandoenlijke en verschrikkelijke feiten; niet gegroeped in een vastgelegd betoog, maar tot een landschap van grote en kleine waarheden, waarvan de onderlinge formaten nog niet definitief zijn vastgelegd.' 13)

Opbouw van dit materiaal

Om aan het hierboven genoemde bezwaar ('te chaotisch') te ontkomen is bij het onderzoek naar de gebruiksmogelijkheden van 'Vastberaden...' in het onderwijs uitgegaan van zeven opvallende thema's die door het programma heenlopen. Deze thema's waren te ordenen rond personen die in het programma voorkomen. Zo ontstond de volgende indeling:

1. het verzet (Kas de Graaf);
2. jodenvervolg/kampen (Lex van Weren);
3. jodenvervolg/hulp-'collaboratie'-zuivering (de familie Pino);
4. de Nederlandse pers/gelijkschakeling en ondergrondse (Janke, De Wit);
5. de arbeidsinzet (Blok, Kouw, Krugers);
6. Woudschoten/de Nederlandse Unie/St. Michielsgestel (Bouman, Burger, De Quay, Schermerhorn)
7. collaboratie/NSB/SS (J.B.)

Bij elk thema werd vervolgens een protocol gemaakt van de fragmenten uit het programma die het onderwerp betreffen. Tenslotte kwam er bij elk thema een geschiedwetenschappelijke en didactische beoordeling. Het hierna volgende materiaal is naar deze thema's geordend.

Praktische informatie

Bij de tweede uitzending van 'Vastberaden...' is een voorbericht opgenomen, waarin gemeld wordt dat sinds de eerste uitzending de heren Kruger, Schermerhorn, Bouman en De Graaf zijn overleden. Tevens wordt het belangrijkste verschil tussen de twee uitzendingen toegelicht. De oud-NSB-er J.B., die zijn medewerking pas na lang aarzelen 14) had verleend en die vermoed en met verdraaide stem te zien en te horen was geweest, had bezwaar tegen een tweede uitzending. Zijn bijdrage is in de tweede versie in die zin gewijzigd, dat hij als persoon niet meer aanwezig is maar dat zijn verhaal wordt voorgelezen door VPRO-medewerker Pieter Verhoeff. De VPRO verhuurt de tweede versie van 'Vastberaden...' voor onderwijsdoeleinden op video (systemen Betamax, VHS en Umatic). De huur voor eenmalig gebruik is f 50,-. Voor informatie en reservering kan men contact opnemen met de de VPRO, afdeling Publiekservice, Mevr. H.M.L. v.d. Mey, 035 - 712248.

De VPRO beschikt tevens over de oorspronkelijke tekst van het programma. Deze is te verkrijgen door overmaking van f 7,50 op postgiro 444600 t.n.v. VPRO, Hilversum, onder vermelding van 'Tekst Vastberaden'

└─ filmmateriaal van

Noten

1. H.J.A. Hofland, Hans Keller, Hans Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate. Herinneringen aan Nederland 1938-1948 (Amsterdam 1976), blz. 29 en 270.
2. Ibidem, blz. 12.
3. Ibidem, blz. 28-29.
4. Ibidem, blz. 268.
5. Ibidem, blz. 271.
6. Ibidem, blz. 12.
7. Ibidem, blz. 30.
8. Ibidem, blz. 236.
9. Ibidem, blz. 44.
10. Ibidem, blz. 37.
11. Ibidem, blz. 44.
12. Ibidem, blz. 271.
13. Ibidem, blz. 13.
14. Ibidem, blz. 38-39.

Inhoudsbeschrijving

De film begint met een eenzame soldaat, die zich op een nevelig weiland bevindt met veel kwetterende vogels, op de achtergrond muziek. Dan richt hij zijn geweer en schiet een vogel neer. Het beeld van de dode vogel gaat langzaam over in het beeld van het adelaar-embleem van het Duitse rijk, begeleid door dezelfde muziek. Plotseling marsmuziek en marcherende soldaten. De commentator zegt dat de vijf jaar bezetting geschiedenis zijn geworden. Langzaamaan worden de levende soldaten tot een foto, die in een archiefbak wordt gestopt. Deze beelden zijn ter introductie van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD). Prof.dr. L. de Jong legt het een en ander uit over de gehele organisatie, het verzamelen van allerlei materiaal over de oorlogsjaren, terwijl de film beelden geeft van dit alles.

De commentator geeft een voorbericht op de tweede uitzending van 'Vastberaden' (zie de inleiding). Na de titel en de namen van de makers van het programma volgen de herinneringen aan Nederland.

Crisis

Begeleid door onheilspellend klinkende muziek wordt er een indruk gegeven van Nederland in het Interbellum: een straat met huizen, een landschap en beelden van het platteland, terwijl vermeld wordt dat er 'regeringsonenheden' zijn, dat er 'kleine verdeeldheid' is en een 'verlangen naar eenheid': 'We zijn buiten de Eerste Wereldoorlog gebleven, maar zien we dan helemaal het naderen van een duisternis niet?' Naast het gezellige gezinsleven bestond er ook kinderarbeid, waarover B.J. Kouw (vertegenwoordiger) vertelt, en klassenverschil, waarover H. Blok (werknemer Hoogovens) verhaalt. De crisis kwam dreigend naderbij, de eerste slachtoffers vielen onder de allerarmsten; beelden van lange rijen wachtende mensen. De oud-NSB'er, via de stem van VPRO-medewerker P. Verhoeff, vertelt over zijn vader, die militair was, over Rusland en het communisme (met beelden van Lenin) en over het katholicisme, waarbij we een processie zien. De oud-NSB'er schetst zijn afkeer van communisme en hoe hij onder de indruk raakte van de woorden 'liefde voor volk, vorstenhuis en vaderland' (een boekje met deze titel wordt getoond). Tijdens zijn betoog zijn er beelden te zien van de miserbare vooroorlogse economische situatie, waarin Nederland verkeerde: werkloosheid en stakingen.

Nationaal-socialisme

Een stem spreekt over 'recht, welvaart en geluk' die moeten zegevieren: 'een nieuw licht schijnt over de wereld, een nieuwe orde (intussen beelden van glooiende korenvelden), de nationaal-socialistische idee marcheert'. Er wordt getoond hoe deze idee zich verspreidt over de kaart van Europa, bijvoorbeeld over Italië. Niettemin werden er nog reisjes langs de Rijn gehouden (waarvan beelden), terwijl achter de gordijnen de nationaal-socialistische machtsovername plaats had. De tot dan toe vrolijke muziek wordt ernstiger, de vlag met het hakenkruis wordt getoond met beelden van Hindenburg en van de vreugde over de zege van het nationaal-socialisme.

De oud-NSB'er verhaalt over de manier waarop hij aan het NSB-lidmaatschap kwam, welke de ideeën van de NSB waren, hoe Mussert was. Op het scherm verschijnt de tekst: "Nationaal-Socialisme is niet de Haat tegen ander volk en ras, maar liefde voor eigen volk, bloed en bodem". Deze woorden worden gesproken door Mussert, die dan ook in beeld komt. Tijdens deze beelden vertelt de oud-NSB'er over zijn ontmoeting met Mussert en hoe hij in staat gesteld was -vanwege zijn lage lidmaatschapsnummer- om persoonlijk met Mussert te spreken.

Tijdens beelden van NSB-ers vermeldt de commentator de omvang van de aanhang van de NSB in verschillende steden. Uiteindelijk begint de oud-NSB'er te vertellen over Hitler; in beeld komt een radio waaruit de stem van Hitler te horen is. De oud-NSB'er benadrukt de enorme indruk die deze stem maakte. Hitler komt zelf in beeld; fragmenten uit de film Triumph des Willens, waarin Hitler in een vliegtuig uit de wolken neerdaalt; beneden staat een juichende mensenmenigte om hem te verwelkomen.

Mussert vertelt in een toespraak dat de Führer er ook voor het Nederlandse volk is. De oud-NSB'er verklaart het ontstaan van de groet 'Houzee'; er worden beelden getoond van groetende NSB-ers en van een bijeenkomst in Lunteren. Op de achtergrond klinkt de toespraak. Tegelijkertijd wordt het terrein van de bijeenkomst 'anno 1974' getoond.

'Holland herademt'

Er wordt overgegaan naar een sfeer-tekening van eind jaren dertig met korfbalende en fietsende mensen: 'Holland herademt.' Men ziet een cabaret, meisjes in een revue. In een interview vertelt Lex van Weren, oud-musicus, hoe hij kort voor 1940 zijn carrière begon via bekende orkesten en optredens in 'Heck-zaken' (bekende uitgaansgelegenheden in grote steden). Het was een eer om daar te mogen spelen. Tegelijkertijd ziet men dansende mensen en vuurwerk.

Na beelden van een soldaat (gedeelte uit een speelfilm?) volgen fragmenten uit een toespraak over het Jodenvraagstuk. Van Weren vertelt dat men de dreiging niet voelde. Als illustratie worden onder andere borden getoond met opschriften als 'Voor Joden verboden'. Van Weren gaat verder met zijn relaas, waarin hij vertelt over de viering van de Joodse vrijdagavond. Daarna volgt een scène (uit een speelfilm?) van een gezin aan tafel. Het dochtertje rent naar het raam om naar de voorbijmarcherende WA te kijken. Dit gaat over in beelden van de marcherende WA, die luid een lied zingt.

De volgende beelden zijn gewijd aan de opening van de Staten-Generaal. Men ziet koningin Wilhelmina en men hoort het Wilhelmus. Dit wordt kort afgewisseld met een opname van Mussert en groetende mensen. Daarna komt men terug bij dr. H. Colijn, minister-president in 1939, in officieel tenue, waarbij de commentator het heeft over wat er 'broeit in de schaduw van het Binnenhof'.

Woudschoten

Als inleiding op de conferenties te Woudschoten ziet men recente opnamen van het landhuis waar door vooraanstaande Nederlanders geconfereerd werd over 'volkseendheid' en partijvernieuwing. Prof.dr. P.J. Bouman, oud-hoogleraar geschiedenis, spreekt over het verlangen naar een brede volkspartij. Dat moest gerealiseerd worden vanuit een kader van leidinggevende mensen, pas daarna zou een appel op de massa gedaan worden. Na een opmerking van prof.dr.ir. W. Schermerhorn, oud-minister president, over 'antidemocratische elementen', wordt dit onderwerp afgewisseld met een gedeelte van een nationaal-socialistische propagandafilm: 'Een nieuwe tijd breekt baan.' Hierna zegt Bouman: 'Als Mussert een nieuwe oriëntering had gebracht, nationaal én socialistisch, als hij creatief was geweest, had hij een rol kunnen spelen. Maar hij verloochende een nationaal socialisme door zich op Duitsland te oriënteren.' Daarna volgt een toespraak van prof.dr. J.E. de Quay op de Nationale Veiligheidsdag 1938: 'Een onafhankelijk en zelfstandig Nederland zal een krachtige en gunstige invloed op Europa hebben.' Ondertussen worden er authentieke beelden getoond van kinderen die soldaatje spelen en van de fabricage van gasmaskers en van oefeningen op motoren.

Dreiging en mobilisatie

Nu volgt een radioverslag van de vredesconferentie te München. 'München 1938. Democraten en fascistische confereren met elkaar', aldus de programmamakers, die zeggen dat Hitler werd onderschat. We zien Chamberlain zijn beroemde commentaar geven op zijn gesprek met Hitler: hij toont de overeenkomst aan de enthousiast juichende mensen bij zijn terugkeer in Engeland.

Het volgende onderwerp dat behandeld wordt, is het probleem van de Joodse vluchtelingen in ons land, waarvan er, getuige een krantekop die in beeld verschijnt, ruim 22.000 waren. Verder zien we beelden van een Joodse jongen in een Nederlands gezin. Tussendoor krijgen we beelden van de koninklijke familie te zien.

W. Janke, vóór 1940 Duits perscorrespondent in Den Haag en in de oorlog de persoonlijke 'Pressereferent' van rijkscommissaris Seyss-Inquart en hoofd van de persafdeling van het rijkscommissariaat, vertelt over het uitbreken van de oorlog. We zien beelden van de mobilisatie van het Nederlandse leger, en horen een

radioreportage van de mobilisatie in september 1939 die 'in alle rust' geschiedde. Ter illustratie vertelt de NSB'er over de fietsen en paarden die bij de mobilisatie gebruikt werden en over de inmiddels vaak te kleine uniformen die door reservisten weer tevoorschijn gehaald werden. Schermerhorn omschrijft de sfeer in die dagen als volgt: "Men had meer oog voor de 'Bonte dinsdagavondtrein'." Hierbij ziet men opnamen uit een 'Snip en Snap'-programma. 'Duitsland was Polen binnengevallen; het was opnieuw een wereldoorlog', aldus de oud-NSB'er.

Lex van Weren vertelt dat hij trompettist in het leger werd. Er volgt nu een gedeelte van het 'Polygoon's Hollands Nieuws': 'Nederland is paraat', met beelden van soldaten en marineschepen op zee. De oud-NSB'er vervolgt: 'Men had te weinig besef dat men vóór een land, vóór de democratie vocht. Er werd teveel tijd aan ontspanning en te weinig tijd aan oefening besteed.' Dit wordt geïllustreerd aan de hand van een fragment met amusement voor de troepen.

Hierna hoort men de radiorede van Colijn uit 1939, waarin hij stelling neemt tegen het hamsteren, waarbij beelden van lege etalages en hamsterende mensen getoond worden. Colijn deelt ons verder mee dat een aanval gewerd zal worden; hierbij ziet men beelden van het Nederlandse leger.

Mei 1940

In een volgend interview maken we kennis met H.W. Speet, landbouwer, die herinneringen ophaalt over hoe hij Duitse tanks en troepen aan de grens waarnam vlak vóór 10 mei. De oud-NSB'er vertelt daarna hoe hij de vliegtuigen zag komen aanraken en dat men dacht dat het de aanval van Duitsland op Engeland was. Er worden authentieke opnamen getoond van een aanval door vliegtuigen en van bombardementen.

In een volgend deel van het interview met Lex van Weren gaat hij verder met te vertellen dat hij bij de inval van de Duitsers in de school bleef waar hij geleerd was omdat hij niet kon vechten (hij was alleen maar trompettist in het leger).

Beelden van brandende gebouwen en van grazen gaan over in een recente opname van het plaatsnaambord 'Grebbe' en opnamen van vreedzaam grazende koeien. Men hoort hierbij eerst geluiden van felle beschietingen en daarna het radiobericht van het ANP op 15 mei 1940, waarin de bevolking gemaand wordt gewoon aan de arbeid te gaan. De beelden gaan over in authentieke beelden van een eenzame soldaat die zijn geweer in het water gooit. Het ANP meldt dat 'verdwaalde' militairen zich moeten melden. De meubelmaker P.L. Krugers vertelt dan zijn visie op de snelle capitulatie van het Nederlandse leger: 'De Duitse stafkaarten waren zo perfect, dat er wel spionage in het spel geweest moet zijn. En de Duitsers hadden betere wapens.'

Mr. J.C. de Wit, oud-journalist, vertelt over het luchtalarm en het onderduiken in schuilkelders in Den Haag. Daarna schakelen we over naar een interview met Kas de Graaf, verzetsman, die ons meedeelt hoe hij de Duitsers wapens en explosieven ontzetselde en dat hij de wapens sindsdien nooit meer heeft neergelegd. Na beelden van Duitsers in uniformen en vluchtende burgers en een opname van een gebombardeerde brug komen we terug bij De Wit die vertelt over de eerste persconferentie van Janke. In deze persconferentie werd gezegd dat niemand bevreesd hoefde te zijn, omdat de Duitse troepen goed gedisciplineerd waren.

'Vriendelijke aanpak', propaganda

Bij een opname van het Binnenhof meldt de commentaar-stem dat de koningin en de regering uitgeweken zijn. We zien beelden van de inkomst van Seyss-Inquart in de Ridderzaal en we horen hoe hij in zijn toespraak de vriendelijke aanpak aankondigt. Janke vertelt dat hij hoofd van de pers werd.

Er worden beelden getoond van Seyss-Inquart die van de Ridderzaal vertrekt. In een interview met de auteur Gerrit Kouwenaar vertelt deze hoe hij als jongeman het begin van de bezetting ervaren heeft. Daarbij worden beelden getoond van militairen die met kinderen spelen. Vervolgens vraagt de oud-NSB'er zich af: 'Wat zal de toekomst ons brengen?... Wat zullen de maatregelen zijn die getroffen worden?'. Daarna volgt een radiovraaggesprek uit 1940 met De Quay over het in-

schakelen van de nog niet gedemobiliseerde Nederlandse soldaten die werkloos waren, bij de opbouwwerkzaamheden. Hierbij worden authentieke beelden getoond van Nederlandse soldaten die naar huis gaan en beelden van opbouwwerkzaamheden. De commentator deelt mee: 'Vrijwel meteen na het verwoestende bombardement ligt het eerste Rotterdamse bouwplan op tafel.' De oud-NSB'er vertelt over de tijd vlak na de capitulatie; dat er voor veel mensen geen werk was en dat er weinig vertier was in die tijd. Ook Kouwenaar zegt dat er weinig te beleven was. De enige mogelijkheden tot vermaak waren wandelingen in het park of een bezoek aan bioscopen, waar voornamelijk Duitse propagandafilms werden gedraaid. Er wordt vervolgens een selectie getoond van films, die tijdens de bezetting in de Nederlandse bioscopen gangbaar waren, onder andere fragmenten uit 'Die Strassen der Zukunft' (een film over het nieuwe Duitse wegennet), 'Uit het leven van de Reichsschule' ('waar Nederlandse en Duitse jongens door Nederlandse en Duitse opvoeders tot een Germaanse gemeenschap samengesmeed worden'), 'Met Deutschland voor een vrij Nederland' (waarschijnlijk een wervingsfilm voor het Vrijwilligerslegioen), 'Stukas' (een film over Duitse piloten) en tenslotte uit een film over de Ramblers.

Engelandvaarders, Nederlandse Unie

De commentator deelt mee dat de Duitse bezetting doorgaat en de Hollandse regering in Londen zit. Hierop aansluitend worden beelden uit Londen getoond. Vervolgens verschijnt een aantal Engelandvaarders in beeld, die gemotiveerd verklaren dat zij de strijd tegen de Duitsers aan zullen binden om Nederland te kunnen bevrijden. De commentator vertelt dat men in Nederland alle voorwerpen verstopte waarop koningin Wilhelmina stond afgebeeld. Vervolgens horen we de stem van de koningin die een toespraak voor Radio Oranje houdt. Hierbij worden beelden getoond van Duitse soldaten die op wacht staan aan de Nederlandse kust. Deze beelden lopen over in een beeld van 'Het manifest aan het Nederlandsche volk' (van de Nederlandse Unie). De commentator zegt: 'Sommigen van Woudschoten zitten ook nu niet stil, zij richten de Nederlandse Unie op'. Daarbij aansluitend worden beelden getoond van het gebouw van de Unie. We zien allerlei mensen die naar binnen gaan en zich laten inschrijven. Er verschijnt een foto van de oprichters van de Unie. Daarna zien we wederom een beeld van het manifest met daarop de belangrijkste programmapunten van de Unie. Tijdens deze beelden gaat de commentator verder en zegt: 'De Unie wordt uit verwarring en vaagheid geboren. Men gaat er vanuit dat Duitsland de oorlog gewonnen heeft en wil samenwerken. Eendrachtig aanpakken is de boodschap. Dat hebben we al eens eerder gehoord'. Bouman meent dat de Unie eigenlijk een voortzetting was van de gedachte: hoe kunnen we over het oude partijwezen heen tot een Nederlandse opbouw komen van een nieuwe Nederlandse staat. Volgens Bouman moest men toen voorlopig genoegen nemen met de overheersing van de Duitsers. Vervolgens zegt Schermerhorn, dat hij na de oorlog niet samen met De Quay in één kabinet had willen zitten. Daarna volgen beelden van het alledaagse leven in Nederland tijdens de oorlog.

Arbeidsinzet

In een radiovraaggesprek uit 1940 met De Quay over de tewerkstelling in Duitsland verklaart deze, dat het onjuist is 'om te veronderstellen dat het werken in Duitsland zich niet zou verdragen met de vaderlandse plicht'. Daartegenover acht hij het 'in Nederlands belang dat een eventueel overschot van werklozen hun arbeidskracht in Duitsland aanwendt, waarbij men uiteraard individueel zich beperkingen moet opleggen ten aanzien van bepaalde industrieën'. Daarna volgt een aantal korte verklaringen van Krugers, Kouw en Blok over hun ervaringen met de arbeidsinzet. Hierbij worden beelden getoond van mensen die in Duitsland gaan werken. We zien mannen per trein vertrekken terwijl vrouwen met kinderen achterblijven. De uitspraak van De Quay (zie hierboven) wordt herhaald, waarbij beelden getoond worden uit de tijd van zijn premierschap van 1959 tot 1963.

Jodenvervolgning

De musicus Lex van Weren vertelt over het begin van de Jodenvervolgning; over de

oprichting van een apart Joods symfonieorkest nadat de Joodse musici uit alle orkesten waren ontslagen. Vervolgens vertelt Kouwenaar wat hij in die tijd gemerkt heeft van de Jodenvervolgning. Hij zegt dat de Joden werden verwijderd van de scholen en geconcentreerd op eigen Joodse scholen en in aparte Joodse wijken. Dit wordt geïllustreerd met authentieke beelden.

Vrijwilligerslegioen

Er worden vervolgens beelden getoond van Goebbels die aankondigt dat Duitsland Rusland is binnengevallen. De oud-NSB'er vertelt wat er destijds in hem omging toen hij deze aankondiging op de radio hoorde. Hij was verheugd dat het ogenblik gekomen was voor de eindafrekening en dat de strijd tegen het bolsjewisme was begonnen. Hierna worden beelden getoond van generaal Seyffardt, die een beroep doet op het Nederlandse volk om zich aan te sluiten bij het vrijwilligerslegioen in de strijd tegen het bolsjewisme. Deze beelden worden afgewisseld met fragmenten uit de verklaring van de oud-NSB'er waarin deze vertelt over zijn aansluiting bij het vrijwilligerslegioen. Hij zegt dat velen zich aansloten bij het legioen, vooral nadat er een verordening uitgevaardigd was, waarbij werd gesteld dat dienstneming bij het 'Legioen Nederland' niet zou worden opgevat als vreemde krijgsdienst en nadat bekend geworden was dat Mussert als tussenpersoon de eed op Hitler, zijnde het hoofd van het Duitse leger, zou afnemen. Hierbij worden beelden getoond van een eedaflegging op het Binnenhof en beelden van het vrijwilligerslegioen dat naar het Oostfront vertrekt.

Ghetto

De commentator deelt mee: 'Aan de voet van de Zuiderkerk in Amsterdam begon de tragedie. Het heette hier al de Jodenbuurt. Nu willen de Duitsers alle 140.000 Joden hier in een ghetto dwingen'. We zien beelden van de Jodenwijk in Amsterdam en de Joodse markt. Vervolgens vertelt Lex van Weren over de ghettovorming en de eerste razzia's. Hierna vervolgt de commentator: 'De eerste grootscheepse razzia's op Joodse Amsterdammers leidden in februari 1941 tot het eerste massale protest en...het laatste!'. De oud-politicus H. Gortzak beschouwt de februaristaking als 'het geboorte-uur van het nationale verzet'. Er volgen beelden van mensen die in het geheim naar Radio Oranje luisterden. Daarna zien we beelden (Polygoon?) van de Nederlandse regering in ballingschap onder leiding van Gerbrandy bij gelegenheid van de installatie van de minister van Marine. Dit loopt over in beelden van de ondergrondse pers (speelfilm?) en beelden van mensen die persoonsbewijzen aan het vervalsen zijn (speelfilm?). Hierbij horen we Kas de Graaf, verzetsman, in een interview vertellen over de illegale para-militaire organisatie CS6, waar hij deel van uitmaakte. Hierna volgen bijzondere berichten (geheime codes) van Radio Oranje ten behoeve van het verzet.

Razzia's, 'De eeuwige Jood'

Dan zien we beelden van een razzia (speelfilm?), waarbij Lex van Weren vertelt dat hij op een dag opgepakt werd door de SD. Hierna begint Daan Slui, bouwvakker, met zijn verhaal over 'de zaak Pino'. Hij vertelt hoe de familie Pino zich aan de Jodenvervolgning trachtte te onttrekken door bij hem in Hazerswoude onder te duiken. Hierbij worden beelden getoond van ondergedoken Joden.

Hierna volgt een fragment uit 'De eeuwige Jood', een film uit 1940 onder regie van Fritz Hippler. We zien beelden van Joodse mensen die in Amsterdam lopen met daarbij het volgende commentaar: 'Ook deze geassimileerde Nederlandse Joden zijn en blijven vreemde elementen in een organisatie van een gastvolk, hoezeer zij uiterlijk er ook op mogen lijken'. In een interview vertellen A. de Bruin, koffiehuiseexploitant, en D. Anhelon, huisvrouw, dat geen enkele Jood uit de Jodenbuurt waarin zij woonden, de oorlog overleefd heeft. Hierna volgt opnieuw een fragment uit de film 'De eeuwige Jood' met het volgende commentaar: 'Op het toneel en in de film regeren de Joden. Hier de Nederlandse filmbeurs; men ziet alleen maar Joden.'

Pers en Propaganda

De commentator zegt vervolgens: 'De dagbladen draaien gewoon verder en Janke is hun hoofdredacteur'. Will! Janke vertelt over de Nederlandse pers die onder controle stond van de Duitsers. Daarna volgt De Wit, die verklaart dat de Nederlandse pers in die tijd niet probeerde 'de werkelijkheid te verdoezelen, maar probeerde het rottigste nieuws er zoveel mogelijk uit te houden'. Hierna volgt een kort fragment uit een Duitse propagandafilm die wil aantonen dat Nederlanders tot het Germaanse ras behoren.

Onderduikers, kampen, verzet

Daan Slui gaat verder met zijn verhaal over 'de zaak Pino'. Hij geeft een beschrijving van de familie Pino en vertelt over de avond waarop zij opgepakt werden. Aansluitend vertelt S.J. van der Schaaf, oud-hoofdredacteur van het Haagsch Dagblad, dat de heer Schokking, de toenmalige burgemeester van Hazerswoude, het Joodse echtpaar Pino met hun twaalfjarige dochter heeft laten oppakken door de SD.

In een daaropvolgend fragment vertelt Lex van Weren over het leven in het kamp Westerbork, waar hij als trompettist in het kamporkest speelde.

Het interview met De Graaf, verzetsman, wordt vervolgd in de kelders van 'de Port van Cleve' (hotel-restaurant in Amsterdam) waar belangrijke activiteiten van de CS6 zich hebben afgespeeld. Hij beschrijft hoe het daar gevestigde hoofdkwartier ingericht was en wat voor veiligheidsmaatregelen er getroffen waren. Daarna volgt wederom een aantal bijzondere berichten van Radio Oranje ten behoeve van het verzet.

Slui herinnert zich hoe hij en de familie Pino werden opgepakt en door burgemeester Schokking werden aangegeven bij de SD. Volgens Van der Schaaf gaf Schokking hen aan omdat hij zich in zijn positie bedreigd voelde. Slui beschrijft vervolgens hoe zij naar het 'Oranjehotel' (bijnaam voor de Scheveningse gevangenis in de oorlog) vervoerd werden. Daar zag hij de familie Pino voor het laatst.

Oostfront, arbeidsinzet, Engelandvaarders.

Vervolgens wordt er een stukje propagandafilm gedraaid: de beelden tonen een landschap, de Duitse adelaar, een kanon en bombarderende vliegtuigen. Dit alles wordt begeleid door muziek, terwijl in het authentieke commentaar gezegd wordt dat de Joden uit Europa worden verdreven. De oud-NSDAP-vertelt over het oprukken naar het Oostfront: de zon scheen en men trok door prachtige zonnenvelden. Intussen worden af en toe filmfragmenten van oprukkende Duitsers vertoond. De oud-NSDAP vertelt dat hij 'Im Westen nichts Neues' gelezen had: 'Die Front witterte dumpf'. De betekenis werd hem toen duidelijk: in de verte rommelde het front alsof het onweerde. Dit wordt weer door een stukje propagandafilm gevolgd: oorlogstaferelen met muziek, terwijl gezegd wordt dat Nederland met Duitsland op de bres staat voor de Europese beschaving en velen aan deze inspanning meewerkten. Ter illustratie vertelt Krugers - die in Duitsland te werk werd gesteld - over het maken van granaathulzen, waarbij men in de ijzergieterijen onder andere Mongolen aan het werk had gezet omdat zij 'goed tegen de warmte konden'.

Er volgt een interview met de geoloog J. Osten, die in de oorlog met een groep mede-studenten in een motorboot naar Engeland voer. Hij legt uit hoe de groep de overkant wist te bereiken. Daarbij worden ook authentieke beelden getoond van het moment waarop zij in februari 1944 bij Lowestoft door Engelsen werden opgepikt. Hierop aansluitend worden beelden uit Engeland getoond met een fragment van een rede van koningin Wilhelmina voor Radio Oranje op de achtergrond. In Nederland zitten mensen aan hun toestel gekluisterd.

Vervolgens vertelt Kouw over zijn ervaringen tijdens de arbeidsinzet. Hij wist het kamp waarin hij zich tijdelijk bevond te ontvluchten en meldde zich als stoker op een schip. Hij werd inderdaad aangenomen en de machinist was bereid hem te helpen. Hij had gehoopt in Delfzijl te kunnen ontsnappen maar het bleek dat het schip helemaal niet naar Nederland ging, maar naar Zweden. In Malmö deed hij nog een poging te ontsnappen, maar werd door de Zweedse politie weer op het schip gezet.

Regering in Londen, St. Michielsgestel

Mr. J. Burger, politicus, verhaalt over zijn deelname aan de regering in Londen, nadat hij uit bezet gebied was ontsnapt in 1943. Gerbrandy verzocht hem om minister te worden. Burger vertelt hoe hij onder voorwaarden op dat verzoek inging. Die werden echter 'onder de tafel gewerkt'. Overigens prijst hij Gerbrandy wel voor het feit dat hij de regering van De Geer overnam, maar anderzijds zegt hij: 'Iemand die zo volstrekt gespeend was van elk besef hoe je moet regeren en besturen, die is er in Nederland nog nooit geweest!' Er volgen enkele beelden van een toespraak van Gerbrandy, met muziek op de achtergrond. Via beelden (vermoedelijk uit een speelfilm) van mensen (verzetslieden?) die door Duitsers worden opgepakt, maakt de commentaar-stem de overgang naar 'het thuisgebleven establishment in de gijzelaarskampen'. Schermerhorn, die in St. Michielsgestel gevangen zat, vertelt dat hij en vele anderen zich hier al bezonnen op een nieuw bestel dat er na de oorlog zou moeten komen. Hij wijst er ook op dat er niet uitsluitend notabelen in dit kamp zaten. In het interview met Bouman wordt op deze zaak verder ingegaan. Deze geeft toe dat het toch nog wel de bovenlaag is geweest die zich met de vraag hoe het na de oorlog verder moest gaan, heeft bezig gehouden.

Plunderingen, bombardementen

Er volgen authentieke beelden van Nederland, waarbij lege etalages, plunderende Duitsers en zwaar beladen, vluchtende (?) mensen worden getoond, terwijl we een toespraak van koningin Wilhelmina horen, waarin zij zegt te beseffen hoe moeilijk de Nederlanders het hebben, en pleit voor saamhorigheid, zodat het vaderland deze crisis te boven kan komen: 'Leve het vaderland'. Er volgt een bericht van Radio Oranje waarin wordt gezegd dat de Geallieerden Duitse hoofdkwartieren zullen aanvallen (o.a. in Amsterdam en Utrecht), dat zij deze bombardementen zo nauwkeurig mogelijk zullen uitvoeren, maar dat de omwonenden er desalniettemin goed aan doen hun woningen te verlaten. Tegelijkertijd krijgen we aanvallende vliegtuigen te zien. Aanknappend bij de bombardementen vertelt mevrouw De Bruin dat aan het voeteneind van haar bed een bom insloeg, zonder te ontploffen, en dat zij ondanks de klap en de ravage niet wakker was geworden: 'Ongelooflijk dat ik dat overleefd heb'.

Kampen, verzet

Na beelden van concentratiekampen vertelt Van Weren dat er in ^{Auschwitz-}Birkenau, waar hij terecht kwam, eerst een selectie plaats vond: degenen die gezond waren, werden aan het werk gezet, de anderen direct vergast. Daar er onder de 30.000 gevangenen maar twee trompettisten waren, werd hij voor het kamporkest uitgezocht en moest hij voor de kampcommandant proef spelen. De andere trompettist werd per vergissing op transport gesteld, zodat hij de enige trompettist van het orkest werd. De kampcommandant behandelde hem altijd goed en toen hij na de oorlog in Polen berecht werd, vroeg hij Van Weren nog om voor hem te getuigen, wat deze overigens niet heeft gedaan.

Via beelden waaruit de schaarsheid van goederen in Nederland blijkt, zien we enkele exemplaren van illegale geschriften, terwijl de commentator zegt dat al in 1941 het meewerken aan deze illegale pers met de doodstraf werd bestraft. De Duitsers waren zich ervan bewust dat het woord een geducht wapen was. Kas de Graaf werd door de Parool-groep benaderd omdat er in deze groep gepenetreerd was. De indentiteit van de verrader werd vastgesteld en hij werd toen door De Graaf en twee anderen midden op de dag doodgeschoten. De Graaf legt in de betreffende straat de situatie uit.

Gortzak vertelt hoe een verzetsman van de Trouw-groep hem zei het fijn te vinden, dat de Russen en de Duitsers elkaar aflachtten, 'omdat wij het dan niet meer hoeven te doen'. Hij gaat door op discussies die hij - als communist - in de Trouw-groep voerde over de toekomst van Rusland en heel Europa.

Oostfront, kamporkest

Begeleid door filmbeelden vertelt de oud-NSDAP-er over zijn gevoelens van trots en

kracht tijdens de opmars naar het Oostfront, maar ook over de schok die het zien van de eerste doden en gewonden hem bezorgde. Later, toen hij gewond werd, jammerde hij 'als een konijn'.

Na beelden van de hongertochten in Nederland horen we koningin Wilhelmina via Radio Oranje de boeren oproepen zoveel mogelijk te helpen. Maar we zien hoe de deur van een boerderij voor de neus van hongerigen wordt dichtgeslagen.

Hierna volgt het aangrijpende verhaal van Lex van Weren, die vertelt hoe hij in Auschwitz uitgezocht werd om trompet te spelen in het gevangenenorkest, dat allerlei gebeurtenissen in het kamp moest begeleiden. Zo diende men een tango te spelen als een ontvluchte en weer gepakte gevangene opgehangen werd en 'Stille nacht, heilige nacht' met Kerstmis, terwijl de schoorsteen van Auschwitz bleef roken.

Dr. D. van Duyn vertoont nu een door hem gemaakte amateurfilm over het laatste oorlogsjaar, met beelden van de Spoorwegstaking, de hongervinter en Duitsers die uit Alkmaar vluchtten in een auto met houtgascarburetor en bezempjes voor de wielen gemonteerd, om spijkers van de weg te vegen.

Bevrijding, Militair Gezag

Over de bevrijding van het zuiden van Nederland vertelt de heer Golderijk, die als kleermaker tegen wil en dank voor Duitse officieren werkte. Na nog wat beelden over de hongervinter komt ook de bevrijding van het noorden aan de orde. Gerrit Kouwenaar herinnert zich hoe hooggespannen de verwachtingen tijdens de oorlog waren van de tijd na de bevrijding, waarin Nederland een waar paradijs zou worden, 'een vrij naïef geloof'. De commentator en Gortzak vertellen dat 'de deftige burgerij' de na-oorlogse tijd zag als een tijd waarin vooral de orde gehandhaafd diende te worden, ter voorkoming van een revolutie. Afgewisseld door historische beelden van de overgave van Duitsers aan het verzet, van het Zweedse wittebrood dat door de geallieerde vliegtuigen afgeworpen werd, en van feestende mensen, vertellen Burger, Gortzak en de commentator over het Militair Gezag dat druk bezig was met het herstellen c.q. handhaven van de orde, d.w.z. de orde zoals die vóór 10 mei 1940 bestaan had, tegen de zin van de linkse partijen. Het Militair Gezag was een mislukking, maar volgens Burger was dit volledig te wijten aan de regering die niet regeerde. De ruime aandacht voor het Militair Gezag wordt afgesloten met een fragment uit de afscheidstoespraak van generaal Kruls.

Ter afsluiting van de Tweede Wereldoorlog komt een aantal eerdergenoemde mensen aan het woord over de manier waarop voor hen de oorlog eindigde. Lex van Weren vertelt over zijn bevrijding uit Dachau, waar hij het laatste deel van de oorlog zat, door geharde Amerikaanse frontsoldaten die in tranen uitbarstten bij de aanblik van de gevangenen. Van Duyn vertelt over en laat beelden zien van feestende mensen en van mensen die vrijgelaten worden uit het 'Oranje-hotel' in Scheveningen en nauwelijks lijken te kunnen bevatten dat ze vrij zijn. De ontgoocheling van de na-oorlogse tijd, die weinig anders leek te zijn dan de vooroorlogse tijd, wordt verwoord door Kouwenaar. Een andere ontgoochelde is de oud-NS'er, die wenste gesneuveld te zijn.

Zuivering

In aansluiting hierop zien we beelden van de arrestatie van NSB-ers en het kaalknippen van 'moffenmeiden'. Burger geeft zijn mening over de zuivering te kennen en stelt dat de 'portier' wel opgepakt werd, maar dat men daardoor niet aan de 'directeur' toekwam. Iets wat hij, naar eigen zeggen, ook al voorspeld had. Burger komt nog aan het woord over het eerste na-oorlogse parlement, dat, op zijn voorstel, bestond uit het gezuiverde voor-oorlogse parlement, aangevuld met verzetsmensen. Dit in tegenstelling tot Gerbrandy, die het liefst een 'benoemde' volksvertegenwoordiging had gezien. Tot slot karakteriseert Kas de Graaf de verzetsman als een 'desperado', d.w.z. iemand die niet uit is op roem, die het 'superieure, goddelijke gevoel dat niets je kan deren, dat alleen jij kunt deren' bezit en die wel eenzaam is maar ook de herinnering heeft aan zijn kameraden, in wiens geest hij blijft doorwerken.

De Indonesische kwestie

Van de ene oorlog springt de film over op de andere, namelijk die in Indonesië. Na het verhaal van Blok (als Indiëgangster) over zijn tumultueuze vertrek uit Rotterdam, vertelt Schermerhorn hoe bij het ontstaan van een oorlog 'het militaire element op het kritieke moment een doorslaggevende rol speelt'. Iets wat bij de Indonesische kwestie, maar ook in Vietnam zeer belangrijk is geweest volgens hem. Gortzak keert nog een keer terug om te vertellen hoe hij op een congres van de SED (Socialistische Eenheidspartij Duitsland, in Oost-Duitsland) in Berlijn het optreden van de Nederlandse soldaten in Indonesië vergeleek met dat van de SS in bezet gebied.

Gortzak vertelt dat minister-president Drees dreigde zijn paspoort in te trekken omdat hij de naam van Nederland in het buitenland in discrediet bracht.

Zuivering

Het drama van de familie Pino wordt vervolgens afgerond. Van der Schaaf vertelt hoe hij in 1956 naar Drees is gegaan om te vertellen dat het Haags Dagblad bezwarend materiaal met betrekking tot Schokking in bezit had en tot publicatie hiervan wilde overgaan. Drees reageerde hier zeer neutraal op. Hierna vertelt Slui hoe hij benaderd werd door de advocaat van twee zusters van de Pino's. De advocaat achtte de kans 100% dat 'Schokking en consorten' in de gevangenis zouden komen, mits er geld beschikbaar zou zijn. Dan verschijnt er een foto van de familie Pino in beeld. Ook komen er beelden van het huis van Slui, waar de Pino's ondergedoken hebben gezeten. De commentator merkt dan op: 'De waarheid van de zaak Pino is de waarheid van drie Joden die vermoord zijn en niet de waarheid van de deftige burgerij'.

Afsluiting

Tenslotte verschijnen nog enkele personen in beeld die enkele opmerkingen maken over de wereld van nu. Intussen begint het lied 'Bridge over troubled water' van Simon en Garfunkel. Tijdens de laatste beelden zien we enkele arbeiders in een koffiekeet. De aftiteling begint. Slechts af en toe dringt er een opmerking van een arbeider door. Opmerkingen over vroeger en nu, zoals 'Vroeger was het veel gezelliger' en 'De arbeiders hebben genoeg geknokt om vooruit te komen'. Tenslotte verschijnt het boek 'Vastberaden, maar soepel en met mate' in beeld.

Geschiedwetenschappelijke beoordeling: het verzet

Het is goed om vooraf een omschrijving te geven van het begrip 'verzet'. Verzet was steeds verzet tegen de bezetter: elk handelen waarmee men trachtte te verhinderen dat deze de doeleinden verwezenlijkte, die hij zich had gesteld. L. de Jong onderscheidt in 'Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog' vier doeleinden van de bezetter: 1. Nederland omvormen tot een nationaal-socialistische staat, die in Duitsland zou opgaan; 2. van het Nederlands economisch potentieel gebruik maken, waarbij de Duitse oorlogsbelangen voorop stonden; 3. de deportatie van meer dan 100.000 Nederlandse staatsburgers c.q. ingezetenen; 4. verhinderen dat in Nederland steun zou worden geboden aan vervolgdde groepen en dat van Nederland uit directe hulp aan Duitsland's vijanden werd verleend, bijvoorbeeld door spionage en pilotenhulp. Opgemerkt moet worden, dat in het verzet steeds het hoofdelement aanwezig moet zijn, dat men trachtte de bezetter afbreuk te doen en niet zichzelf trachtte te bevoordelen.

Binnen dit zeer ruime begrip 'verzet' kunnen we een beperkter begrip onderscheiden, nl. de illegaliteit. Niet alle verzetshandelingen waren verboden. Het was aanvankelijk niet verboden om bijvoorbeeld nationale symbolen te dragen. Illegaal handelen had echter steeds als component dat men een werkzaamheid bedreef die wél verboden was. Verzet en illegaliteit vielen dus niet samen. Illegaal werk was kortom werk dat verboden was, in het geheim gebeurde en als regel plaatsvond in een vast organisatorisch verband waarin men actief opgenomen was.

Maast de onderscheiding verzet-illegaliteit is nog een andere onderscheiding te maken, nl. bovengronds verzet-ondergronds verzet.

Bovengronds verzet was verzet dat in het openbaar plaatsvond. Denk daarbij aan nationale stakingen, het voorlezen van kerkelijke getuigenissen. Vaak echter lag aan dit bovengrondse verzet het werk van een illegale organisatie ten grondslag. Ondergronds verzet was verzet dat in het geheim gebeurde. In veel gevallen valt de onderscheiding illegaliteit en ondergronds verzet samen. Niet altijd. Zo kun je bijvoorbeeld het luisteren naar Radio Oranje niet tot de illegaliteit en wel tot het ondergrondse verzet rekenen.

In de documentaire worden deze onderscheidingen niet gemaakt, al vallen de woorden illegaal en nationaal verzet wel. Het hoofddaccent in de documentaire ligt op de illegaliteit en het ondergrondse verzet.

Zoals de titel van de documentaire al laat zien, is het geenszins de bedoeling van de makers van de documentaire om een totaalbeeld te geven van de periode 1938-1948. Daarom is het positief te waarderen dat in de documentaire zoveel aspecten van het verzet aan de orde komen: het luisteren naar Radio Oranje; een illegale drukkerij; falsificatie; de verzetsgroepen CS-6, Ordedienst (OD), Trouw en de Paroolgroep; de illegale pers; de executie van een verrader (V-man); sabotage; verschil in visie van de verzetsmensen op het verzet; het feit van samenwerking in het verzet van mensen met verschillende levensvisies (communist-protestant); hulp aan Joodse onderduikers. Toch is het beeld van het verzet niet zo genuanceerd. Allereerst moet worden opgemerkt dat het hoofddaccent van de documentaire ligt op de illegaliteit en het ondergrondse verzet. Van het niet-illegale werk en het bovengrondse verzet komen alleen hulp aan Joodse onderduikers, het luisteren naar Radio Oranje en de Februaristaking van '41 aan de orde. Vele aspecten van het niet-illegale werk en het bovengrondse verzet, zoals bijvoorbeeld het kerkelijke verzet en de spoorwegstakingen, komen niet aan de orde. Ook een aantal belangrijke aspecten van het illegale/ondergrondse werk, zoals bijvoorbeeld spio-

nage/verbinding met Londen en coördinatie van de illegaliteit, vallen erbuiten.

De hulp aan onderduikers² - door menigeen een wezenlijke functie van de 'illegaliteit' genoemd⁴ - wordt in de documentaire slechts beperkt tot hulp aan Joodse onderduikers, terwijl het aantal Joodse onderduikers op het totaal aantal ondergedokenen nog geen 10% bedroeg. Van de hulp aan niet-Joodse onderduikers wordt met geen woord ge-rept.

Bovendien, de zaken die wel worden genoemd komen aan de orde maar vaak wordt volstaan met het tonen van een enkel filmbeeld of het noemen van de zaak, zoals bijvoorbeeld een illegale drukkerij, falsificatie, sabotage en illegale pers. In de documentaire wordt de ondergrondse pers - die in het verzet van het Nederlandse volk een belangrijke rol speelde - met slechts enkele zinnen en een filmbeeld van enkele illegale bladen afgedaan.

Van de verschillende verzetsgroepen uit de oorlog wordt alleen de CS-6 groep uitgebreid behandeld. Aan de Ordedienst en de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers (L.O.) wordt een enkele zin gewijd, de Trouw- en Paroolgroepen en de Raad van Verzet (RVV) worden slechts bij naam genoemd, terwijl andere belangrijke verzetsorganisaties, zoals CPN, Nationaal Comité (NC) en de Landelijke Knokploegen (LKP), ongenoemd blijven.

Door de weinige informatie die over de verzetsgroepen wordt gegeven kan een enkele opmerking in de documentaire gemakkelijk tot verkeerde gevolgtrekkingen leiden. Het feit dat de communist H. Gortzak praat over zijn samenwerking met een protestant-christelijke jongen uit de Trouw-groep en het feit dat de Parool-groep een beroep deed op CS-6 kan de indruk doen ontstaan dat er volop samenwerking was tussen de verschillende verzetsgroepen, terwijl deze samenwerking pas aan het eind van de oorlog op gang kwam en toen slechts op het hoogste nivo. Bovendien vormden de communisten een heel aparte groep. De meeste niet-communistische verzetsmensen keken wantrouwend tegen de communisten aan.

In de documentaire nemen Kas de Graaf met zijn CS-6 en de communist Gortzak een centrale plaats in. Om een juist beeld te krijgen van het verzet in Nederland nemen ze een te centrale plaats in. Juist omdat de verschillende verzetsgroepen en verzetsmensen onderling zo verschilden, zijn Kas de Graaf en CS-6 niet representatief voor het verzet. Het gevaar is groot dat men het beeld van een verzetsman c.q. verzetsgroep gaat ophangen aan Kas de Graaf en CS-6. Kas de Graaf vertelt hoe hij bij de capitulatie een aardige hoeveelheid wapens en ammunities achteroverdrukte voor het verzet. Kas de Graaf was echter in dit verband niet representatief voor de doorsnee capitulerende Nederlandse militair. Het verzet kwam niet ruim in de wapens te zitten maar had daaraan in het begin van de oorlog een nijpend tekort. Verschillende verzetsgroepen hadden in het begin van de oorlog geen enkel wapen. Pas in de tweede helft van de oorlog kwam het verzet wat ruimer te zitten in de wapens, al is het nooit een geweldige hoeveelheid geworden.

CS-6 was een vrij kleine verzetsgroep.⁵ Zij ontleende haar naam aan het adres in Amsterdam waar haar hoofdkwartier was: Corellistraat 6. De groep bestond voornamelijk uit jeugdige Amsterdammers. De CS-6 groep had veel contact met communistische illegale werkers, speciaal ook met de leiding van de sabotage-organisatie van de CPN, het 'Militair Contact'. In de tweede helft van 1942 kwam zij sterk onder invloed van een Haagse communist, de zenuwarts dr. G. Kastein. Hij stimuleerde de groep om de sabotage activiteit te combineren met het plegen van aanslagen op prominente helpers van de vijand, zoals bijvoorbeeld secretaris-generaal van Dam en Mussert. De liqui-

datie van de vaandrig van de staatspolitie, Postma, staat daarom terecht centraal in het verhaal van Kas de Graaf. CS-6 is echter niet representatief voor het verzet. Slechts een deel van het verzet deed aan sabotage activiteiten. Bovendien stond liquidatie op een zeer laag pitje bij de verzetsgroepen. Liquidatie kwam over het algemeen weinig voor en als het gebeurde dan na zeer uitgebreid overleg. Het accent bij de verzetsgroep lag over het algemeen meer bij onderduikershulp, falsificatie, illegale pers en spionage. De communist Henk Gortzak neemt in de documentaire ook een belangrijke plaats in. In zijn verhaal zijn twee accenten te leggen:

1. de Februaristaking 2. verschil van visie op het verzet tussen een communist en een protestant-christelijke verzetsman.

Allereerst is het belangrijk op te merken dat de woorden communist en CPN nergens in de documentaire worden genoemd. Gortzak wordt door middel van een ondertiteling slechts aangeduid als 'oud-politicus'. Hij spreekt in de documentaire wel over 'zijn partijgenoot' en zijn ideaal: een socialistisch Europa maar als men onbekend is met het feit dat Gortzak een oud CPN-politicus is dan kan het de kijker volledig ontgaan dat Gortzak praat over de rol van de communisten in de oorlog.

De CPN was aan het begin van de oorlog een grote illegale groepering met ± 2000 activisten. Deze partij was al goed georganiseerd dus kon men in mei 1940 direct beginnen met illegaal werk. Gezien het feit dat aan het begin van de oorlog de meeste verzetsorganisaties nog van de grond moesten komen (de L.O. ontstond bijvoorbeeld pas in 1943), kan men de CPN een heel belangrijke verzetsgroep noemen in het begin van de oorlog. De CPN stond via een zender in directe verbinding met Moskou. Moskou gaf de lijnen aan. De CPN moest de eigen aanhang versterken, Duitsland verzwakken en binnen de volksmassa's protestacties ontketenen, om zo de invloed van de communisten te doen toenemen. Vandaar dat de activiteiten van de illegale CPN zich voornamelijk richtten op de uitgave van 'De Waarheid', steun aan arbeiders (die bijvoorbeeld weigerden naar Duitsland te vertrekken) en sabotage acties (uitgevoerd door het Militair Contact). Zoals al gezegd, was een belangrijke doelstelling van de CPN het ontketenen van protestacties binnen de volksmassa's. Heel duidelijk zien we dat bij de Februaristaking van 1941. De communisten speelden een zeer belangrijke rol bij deze staking. Ze deelden volop manifesten uit, riepen de mensen op tot protest en staking. Terecht wordt daarom door Gortzak de Februaristaking genoemd en het feit dat zijn partijgenoten daarin een rol speelden. Alleen wordt niet duidelijk welke rol zij in het geheel van de Februaristaking speelden.

De CPN werd echter hard door de Duitsers aangepakt. In 1942 was meer dan de helft van de 2000 activisten gearresteerd. De Sicherheitspolizei vervolgde hen met bijzondere felheid. Na 1942 ging de sterk uitgedunde CPN een veel bescheidener rol spelen in het verzet en richtte zich alleen nog maar op de produktie en distributie van de Waarheid. De andere activiteiten, voornamelijk sabotage, vonden plaats in het kader van de Raad van Verzet (een verzetsorganisatie die een bundeling van alle illegale groepen wilde onder zijn leiding).

Onder de illegale werkers vormden enerzijds de communisten en anderzijds de gereformeerden relatief de grootste groeperingen.

De communisten waren, zoals al gezegd, voor een groot deel in eigen kring bezig en waren actief in het organiseren van een massaprotest. De gereformeerden aan de andere kant waren voornamelijk actief in de LO en LKP.

Het is jammer dat deze rol van de communisten slecht en de rol van de gereformeerden nauwelijks uit de verf komen in deze documentaire.

Noten

1. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (Den Haag 1969-1981) Populaire uitgave (alle hiernavolgende verwijzingen naar de Jong zijn verwijzingen naar de populaire uitgave) Deel 7 II, 995.
2. zie geschiedwetenschappelijke beoordeling van Jodenvervolging en Jodenhulp.
3. Hulpverlening aan onderduikers door particulieren rekenen we in het algemeen niet tot de illegaliteit. De mensen die actief waren in een organisatie voor hulp aan onderduikers wél.
4. de Jong, Het Koninkrijk, 10AI, 81.
5. zie voor uitgebreidere informatie over CS-6: de Jong, Het Koninkrijk, 7II, 924-934.
6. de Jong, Het Koninkrijk, 7II, 973.
7. zie voor uitgebreidere informatie over de illegale CPN: de Jong, Het Koninkrijk, 7II, 934-943.
8. zie over de Februaristaking: de Jong, Het Koninkrijk, 4II, 800-876.

Te raadplegen literatuur over het verzet:

1. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederland in de Tweede Wereldoorlog (Den Haag 1969 - 1981) Deel 4II, hfdst. 15; 5II, hfdst. 9 en 10; 6I, hfdst. 3; 6II, hfdst. 9; 7II, hfdst. 6, 7, 8 en 9; 10AI, hfdst 2, 4, 5 en 6; 10BI, hfdst. 6 en 7.

Didactische beoordeling: het verzet

Als instap voor een aantal lessen over het verzet is de documentaire uitstekend geschikt. Het verhaal van Kas de Graaf is boeiend. Met name het verhaal van de liquidatie van een verrader vraagt om aandacht. Hoewel het verhaal van Kas de Graaf slechts één bepaald aspect van het verzet belicht is dit verhaal geschikt om belangstelling voor het onderwerp in het algemeen te wekken.

De documentaire is niet geschikt voor het inleven in het verzet in totaliteit. Er worden veel aspecten van het verzet genoemd maar de behandeling is over het algemeen zo summier dat inleving onmogelijk is. Alleen bij het verhaal van Kas de Graaf over zijn verzetsgroep is inleving mogelijk maar dit betreft slechts één verzetsgroep. Andere films, zoals 'De overval' en 'Het meisje met het rode haar' zijn evengoed en misschien nog wel beter te gebruiken ter inleving van een bepaald aspect van het verzet.

Voor kennisoverdracht is de documentaire minder geschikt. Veel zaken komen helemaal niet aan de orde. Andere zaken worden zo summier behandeld dat er geen kennisoverdracht mogelijk is. Bovendien kunnen er verkeerde conclusies worden getrokken door de vaak beperkte informatie die gegeven wordt.

De film is goed geschikt voor het oefenen van vaardigheden. De docent kan de leerlingen laten oefenen in het vragen stellen. Zo zou bijvoorbeeld het verzet in de ruimste zin aan de orde kunnen komen. De leerlingen moeten daarover relevante vragen stellen, zoals bijvoorbeeld: wie zaten in het verzet?, waarom zat men in het verzet?, welke vormen van verzet waren er? De leerlingen zouden dan vervolgens kunnen bekijken in hoeverre de film een antwoord op deze vragen geeft. Een waardevolle discussie over de motieven van de verzetsmensen zou ook aan de orde kunnen komen. Welke motieven zouden de verzetsmensen hebben gehad en welk motief zouden de leerlingen hebben om in het verzet te gaan? Een onderlinge discussie daarover zou dan kunnen volgen. Een ander punt van discussie zou kunnen zijn het liquideren van verraders. Is dit etisch verantwoord? Zou het nuttig effect wel opgewogen hebben tegen de Duitse wraakacties?

Een andere mogelijkheid is dat de docent met behulp van de documentaire met de leerlingen probeert tot een definitie van verzet te komen. De volgende vragen kunnen daarbij van belang zijn: vallen 'zwarte handelaars' ook onder het verzet?, welke onderscheidingen zijn er te maken binnen het verzet (ondergronds-bovengronds, legaal-illegaal, gewelddadig-geweldloos)?

De docent kan ook eerst het verzet behandelen en dan de documentaire draaien. De leerlingen zouden dan opdracht kunnen krijgen om zelf de documentaire te beoordelen.

- wat wordt wel in het boek/verhaal van de docent genoemd en niet in de documentaire of andersom.
- geeft de documentaire een goed beeld van het verzet.
- zijn volgens de leerlingen het beeld, geluid en muziek goed gekozen, ook in combinatie.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
Kas de Graaf, zittend achter zijn bureau. Close-up van een onderscheiding op een rever van het colbert van Kas de Graaf. Het beeld verschuift van Kas de Graaf naar twee pistolen, die aan zijn bureau hangen.	KAS DE GRAAF: "Ja, de commandant van mijn unit, ik was artillerist, die heeft mij indertijd bij het neerleggen van de wapenen gezegd, dat ik het onderdeel waartoe ik ressorteerde en waaronder hij ressorteerde, moest overgeven aan de Duitsers. En ik heb dat dus gedaan, maar niet dan nadat ik eerst de weermacht voor een belangrijk bedrag aan explosieven, handvuurwapenen, een kanon en ammunitie had lichter gemaakt. En mitrailleurs natuurlijk. En die heb ik in een loods tussen Heemstede en Aerdenhout opgeslagen." INTERVIEWER: "U heeft die wapenen gewoon, en die ammunitie hebt u gewoon meegenomen en verdonkeremaand?" KAS DE GRAAF: "Ja, verdonkeremaand is wel het woord dat hier mag worden gebruikt. Ik voorzag dat wij dat nodig zouden hebben, want ik was niet van plan, ook al moest ik de unit overgeven aan de Duitsers, om zelf de wapens neer te leggen. Ik heb dat ook nooit gedaan. Tot nog toe. Ik heb die wapens nooit neergelegd. En was niet van plan dat ooit te doen."	Op de achtergrond begint zachte muziek te spelen. Deze muziek wordt licht dreigend. De muziek wordt nu zeer dreigend en neemt sterk in volume toe.		
Foto's in beeld van joden die opgepakt, gearresteerd werden; een razzia.		treurige mondharmonika muziek.		De eerste grootscheepse razzia's op joodse Amsterdammers, leidde in februari 1941 tot het eerste massale protest en het laatste.
H. Gortzak.	H. Gortzak, oud-politicus: Op weg naar mijn werk, merkte ik dat de trams niet reden. Ik sprak met een partijgenoot, die bij de overheid werkte en mij vertelde, dat het overheids personeel in 24-uurs staking was gegaan. En dat de partij het parool had gegeven, dat die staking in heel Amsterdam moest worden doorgevoerd. Ik ben toen aan het werk gegaan, ik heb met de kollega's erover gesproken. Ik moet zeggen dat ik heel weinig overtuigingskracht nodig heb gehad om duidelijk te maken, dat wij ons bij die staking moesten aansluiten. En vanuit mijn werk, zijn wij naar andere werken getrokken, wij zijn naar de overkant van het IJ getrokken en als een lopend vuur is, je zou kunnen zeggen, waar je benzine neergegoooid had en het daar in brand had gestoken, waar wij kwamen en met de mensen spraken over wat er aan de hand was, wij zeiden: Wij willen dat wij ons solidair tonen met de Joodse bevolking die zo getroffen wordt, wij willen de Duitsers laten zien, of de bezetters laten zien, de fascistten, ik weet niet precies, iedereen zegt dat op zijn eigen wijze, laten zien dat wij hier geen genoegen mee nemen". Je kan je, je moet je, maar je kan je ook verzetten, dat zal offers kosten, maar het heeft zin om het te doen. En daarom beschouw ik die februaristaking in navolging van iemand anders die dat eens gezegd heeft, ik meen De Bruin???, maar het kan ook een ander zijn, die zei: De februaristaking was eigenlijk het geboorteuur van het nationale verzet, en dat beschouw ik inderdaad als het geboorteuur van het nationale verzet.	Deze muziek houdt op. Een klok tikt en slaat op een heel uur.		

Beelden uit de oorlog (Polygoon-journaal?); een illegale radio wordt voor de dag gehaald. Een aantal personen luisteren aandachtig naar Radio Oranje.

Beelden (Polygoon-journaal) van een vergadering van de regering in ballingschap in Londen.

De verschillende ministers komen één voor één in beeld.

Beelden van een aantal mensen, die naar Radio Oranje luisteren.

Beelden van een man die bij een illegale drukkerij een aantal kranten komt halen. Enkele beelden van het drukken van 'Ons Vaderland'. Een man doet een krant in een brievenbus.

Kas de Graaf, zittend achter zijn bureau. Tussendoor beelden van het vervalsen van een persoonsbewijs.

Close-up opname van een persoonsbewijs.

Kas de Graaf weer in beeld achter zijn bureau.

Beelden van Kas de Graaf in de Corellistraat (rondblik).

Kas de Graaf weer achter zijn bureau.

Beelden van de Corellistraat.

"In de eerste zitting van de gereconstrueerde Nederlandse regering te Londen installeerde prof. Gerbrandy de nieuwe minister van Marine Admiraal Furstner. Van links naar rechts de heren Furstner, Marine; Welter, Koloniën; Van Boeyen, Oorlog; Bolkestein, Onderwijs en Steenberghe, Financiën. Rechts van prof. Gerbrandy zitten de heren Van den Tempel, Sociale zaken; Albarda, Waterstaat en Van Kleffens, Buitenlandse zaken."

Radio Oranje: "De stem van strijdend Nederland".

KAS DE GRAAF: "Ik was inmiddels helemaal illegaal geworden. Ik had verschillende illegale namen, verschillende uitstekende papieren. Ik heb nooit betere valse papieren gezien dan die gemaakt door de persoonsbewijzencentrale, die eigenlijk ingedeeld was bij de Raad van Verzet hier in Nederland, maar die evenzeer voor ons werkte en zelfs waarvan zelfs een van de medewerkers in de top zat van de organisatie CS-6, de Kasteingroep CS-6, waarin ik brigadecommandant was."

INTERVIEWER: "Waarom heette die organisatie CS-6?"

KAS DE GRAAF: "D'r zijn verschillende mogelijkheden om dat te verklaren. De zesde poging van het centrum voor sabotage en inlichtingen, spionage. Men kan ook zeggen Corellistraat nummer 6, waar één van de grijparmen van het hoofdkwartier gevestigd was, waar verschillende van ons, zelfs uit verschillende cellen, elkaar helaas wel eens moesten ontmoeten en waardoor ook ongelukken zijn ontstaan. Dat zou je ook kunnen zeggen, maar dat wil ik dus helemaal eigenlijk liever in het midden laten, want allebei de redeneringen zijn goed. Maar het was een militaire, of para als u wilt, para-militaire organisatie en dat is het altijd geweest en dat is het nog, die in cel-verband werkte en die zich ten doel stelt de democratische vrijheden en verworvenheden te beschermen tegen alles dat dreigt die in gevaar te brengen!"

INTERVIEWER: "Die organisatie is nu, in 1974, nog steeds actief?"

KAS DE GRAAF: "Ja!"

(Radio Oranje) "Hier is nog een bijzonder bericht: niets is dierbaarder dan de vrijheid. Ten tweede, de kachel brandt haast nooit."

Het lied 'In naam van Oranje doe open de poort' (wordt gespeeld.) Schettermuziek.
"Hier Radio Oranje".

Op de achtergrond begint zachte, rustige muziek. Deze muziek wordt in toenemende mate verstoord door een pieptoon.

Muziek van Radio Oranje.

Beelden van het hotel 'Die Port van Cleve'. Kas de Graaf in beeld achter zijn bureau. Tussendoor een beeld van het hotel 'Die Port van Cleve'. Beelden van de buitenkant van het hotel. Kas de Graaf daalt in de gewelven van het hotel af en geeft uitleg. Beelden van een (verzets?) man die uit een schuilplaats in de grond kruipt. Het beeld verschuift naar Hazerswoude, naar het huis van P. Slui.	KAS DE GRAAF: "... in Amsterdam. En dat werd mijn hoofdkwartier gedurende langere tijd, van waaruit ik kon werken en veilig kon werken." INTERVIEWER: "Waar bevond zich dat hoofdkwartier?" KAS DE GRAAF: "Dat bevond zich in de gewelven van de Poort van Cleve." KAS DE GRAAF: "... moeten we hier naar beneden. Er zijn verschillende ingangen en uitgangen. Het is nogal een warwinkel van gangen. Er is natuurlijk wel het een en ander veranderd maar in principe is de lay-out hetzelfde gebleven. Pas op voor het opstapje. Dit zijn allemaal prachtige onderkomens. Iemand die je hier probeert te arresteren, die heeft er een hele hand vol werk mee. Al zijn ze met velen, je kunt ze altijd voor de gek houden, je kan ze altijd voor de gek houden. Je hebt nu niet meer de kans. Kijk, er is nu een fonteintje komen te staan maar het was er vroeger niet. Dit was ook precies allemaal gelijk. En daar heeft het buro gestaan, waar ik heb gezeten met een paar telefoontoestellen erop. En er was een directe hot-line met de man die altijd boven wacht hield en die mij waarschuwde. Dat is ook gebeurd die ene keer dat ik gearresteerd werd. Toen heeft hij mij gewaarschuwd, toen kon ik niet meer goed meer weggomen. Maar ik ben toen ontslagen door een misverstand." (Radio Oranje) "Hier zijn allereerst vier bijzondere berichten. Bericht van Bob voor Jan: blijf op de plaats waar je bent. Ik herhaal van Bob voor Jan: blijf op de plaats waar je bent"		Op de achtergrond begint pianomuziek: "Für Elise". Rustige muziek (viool/orkest) begint.	
Beelden (Polygoon-journaal) van een documentatiecentrum. Iemand trekt een la open, haalt er enkele illegale bladen uit en toont deze. Kas de Graaf pratend achter zijn bureau. Beelden van Kas de Graaf in de Milletstraat. Kas vertelt en wijst aan hoe het allemaal gebeurd is.	KAS DE GRAAF: "Ons commando werd benaderd door de Paroolgroep, die gepenetreerd werd. En de een na de ander werd opgepakt en ter dood gebracht. Konden wij daar iets aan doen? Men kon de vinger leggen op de naam van degene, die hier verantwoordelijk voor was, en dat was een jonge SS-officier, die 'polizeilich betätigt war'-om in het dialect even te blijven-en die woonde in de Milletstraat. Wij hebben de straat afgezet aan die kant. Wij hebben de straat afgezet aan die kant. Het was midden op de dag, een uur of drie. Daar halverwege, van hier tot het eind, halverwege, stonden Kastan eh, Kastijn, nee, eh, Katan en Verleun en ik stond hier. En die Postma kwam uit een van die deuren daar en wij hebben hem onder vuur genomen, terwijl hij daar voor het portiek was. Dus hij liep precies naar de top van de gelijkbenige driehoek en toen kreeg hij het vuur van twee kanten en viel."		Westernachtige muziek. Orkestmuziek. Op de achtergrond begint pianomuziek: "Für Elise".	COMMENTAAR: "De illegale pers is ook in Nederland een vorm van verzet, waarvoor in 1941 al met de doodstraf wordt gedreigd. De Duitsers weten wat voor machtig wapen het woord is voor mensen, die onmondig zijn gemaakt."

Kas de Graaf weer achter zijn bureau.

Beelden uit de oorlog. Verzetsmensen sluipen rond op een spoorwegemplacement. Ze rennen weg, achternagezeten door een aantal Duitse soldaten.

H. Gortzak in beeld.

Beelden van verwoeste gebouwen (aan het Oostfront).

H. Gortzak in beeld.

Beelden van zwaar beschadigde en vernietigde gebouwen, symboliserend de ondergang van het Derde Rijk. Een buste van Hitler wankelt.

Beelden uit de oorlog; iemand loopt peukjes te rapen. Mensen staan in de rij voor een gaarkeuken.

Beelden van het Binnenhof. Beelden van de hei met een paar telescopen. Beelden van het hotel 'Die Port van Cleve'. Kas de Graaf in beeld in kelders van het hotel.

Tussendoor allerlei filmbeelden van de oorlog, gefilmd door dr. D. van Duijne in Alkmaar, voornamelijk wegrijdende Duitse auto's.

INTERVIEWER: "Waar was die plaats?"

KAS DE GRAAF: "Dat was in de Milletstraat, bij de Watteaustraat...."

INTERVIEWER: "Nee, de plaats waar de kogel moest komen?"

KAS DE GRAAF: "O, ja, dat was in dit geval in het hart."

INTERVIEWER: "U schoot meestal in het hart?"

KAS DE GRAAF: "Nee, meestal tussen de ogen, maar in dit geval, met dit pistool, waar ik niet dagelijks mee schoot...."

INTERVIEWER: "Wat was dat voor pistool?"

KAS DE GRAAF: "Het was een FN 9 millimeter."

H. GORTZAK: "Ik heb zelf samengewerkt met iemand die van de groep van Trouw afkomstig was. Een student in Utrecht, die op een bepaald moment triomfantelijk tegen mij zegt: 'Nou, het is fijn hè, die Russen en die Moffen, die slachten elkaar af'. Ik zeg: 'Wat vind je daar fijn aan?'. Hij zegt: 'Nou, als zij elkaar afslachten, hoeven wij het niet meer te doen'."

H. GORTZAK: "... het was een protestant-christelijke jongen, wiens hele visie deze was: na de oorlog en wanneer het fascisme een nederlaag geleden heeft, dan zal de zaak in de Sowjetunie wel zo in diggelen liggen dat wij een reconstructie van het kapitalistische Rusland zullen kunnen helpen bevorderen. Ik heb toen verteld wat mijn visie op de bezettingsjaren was. Dat primair met hem en mij de zaak lag om het fascisme ten val te brengen. Dat ik daar echt niet pas in '40 mee begonnen was. Dat ik een tegenstander van het fascisme van meet af aan geweest ben. En dat ik mij met hem verbond om het fascisme ten val te brengen. Maar dat ik met mijn politieke vrienden en al die anderen, die het daarmee eens zouden zijn, wel zou pogen om, als de bezetting voorbij was, een ander Nederland, resp. een ander Europa te krijgen. Een ander Nederland en een ander Europa, een socialistisch Nederland, een socialistisch Europa."

KAS DE GRAAF: "D'r was op dat moment eigenlijk weinig roem te behalen, in de bezettingstijd. Het waren hoofdzakelijk, de mensen waar je het meest aan had, dat waren de zogenaamde desperado's, die waren zeker niet op roem uit, want wat voor roem konden ze behalen?"

INTERVIEWER: "Nou ja, misschien later, dus na de oorlog."

KAS DE GRAAF: "Na hun leven, na de oorlog, als ze dood waren. Ja, want daar moet je vanuit gaan."

INTERVIEWER: "U was wel een van die desperado's. U zou uzelf"

KAS DE GRAAF: "Ja, ja zeer beslist."

Op de achtergrond begint rustige muziek.

Zachte, rustige orkestmuziek begint. Harde trommelslagen. Op de achtergrond begint pianomuziek "Für Elise".

Close-up van een
persoonsbewijs.

INTERVIEWER: "Wat is dat voor gevoel, wat is dat precies dan, een desperado?"

KAS DE GRAAF: "Een superieur, goddelijk gevoel. Er is namelijk niets meer dat je kan deren. Jij kunt alleen maar deren aan een ander."

INTERVIEWER: "Voelde u zich niet eenzaam?"

KAS DE GRAAF: "Ja, dan voel je je tamelijk eenzaam, maar het merkwaardige is dat je herinnering en zelfs het heden en het werkelijke heden wordt dan bevolkt door de nalatenschap van een aandenken aan deze mensen. Die leven nog voor je gevoel. Die zijn er nog. Die kijken wat je doet, en of het wel goed is, en of het wel in de geest is van zoals wij dat allemaal samen toen bedacht hebben dat het zou moeten."

GORTZAK: "... daar hielden beroepsmilitairen zich in het bijzonder mee bezig, met de ordedienst, met hoe het na de bevrijding zou moeten zijn om de boel in de hand te houden. Om te zorgen dat op de oorlog geen revolutie volgde, daar kwam het in de praktijk wel op neer."

Gortzak: "Naar mijn gevoel is dat de belangrijkste functie, die de OD zichzelf toegemeten heeft. Namelijk, niet om actief te zijn in de periode van de bezetting, maar om actief te worden als de bezetting voorbij was. En te zorgen dat, je zou kunnen zeggen, de toestand van voor 40 hersteld werd. Daar tegenover stond natuurlijk de uiterst linkse groepering, waartoe de communisten ook behoorden, die althans op het standpunt stonden en dat ook bij vele midden, andere groepen weerklank vond, dat terug naar de toestand van voor 40, dat mag beslist niet. Het moet anders worden."

Rustige orkestmuziek begint te spelen.

Geschiedwetenschappelijke beoordeling: Jodenvervolgving-kampen

Het volle geweld van het Duitse apparaat en zijn duizenden helpers is neergekomen op de Joden die in Nederland woonden. In Nederland woonden op het moment van de bezetting ± 160.000 Joden, voornamelijk geconcentreerd in de grote steden, zoals Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Haarlem, Utrecht en Groningen. De Joden hadden in Nederland een plaats, die hun door Joden in andere landen benijd werd. Toch was er geen complete harmonie; in sommige kringen, vooral in Amsterdam, bestond een licht latent anti-semitisme.

De vervolging heeft drie jaar geduurd, ze begon in mei, juli 1940 en eindigde in september 1943 met de laatste deportaties naar de vernietigingskampen.

Het lijkt achteraf of de uitroeiing van de Joden het logische en noodzakelijke gevolg was van de maatregelen die van 1940 af genomen werden.

We kunnen in het Duitse beleid ten aanzien van de Nederlandse Joden grofweg twee fases onderscheiden; a. een beleid gericht op isolement en verpaupering van de Joden b. een beleid gericht op deportatie en vernietiging van de Joden.

Er bestond aan de kant van de Duitsers geen terreur van meet af aan; er zou dan mogelijk daadwerkelijk verzet kunnen optreden en ook weerstanden in het Nederlandse milieu. Allereerst moesten de Joden in een isolement gedreven worden. Zij werden van de rest van de bevolking geïsoleerd door o.a. de Ariërverklaring, het ontslag uit openbare ambten, registratie van ondernemingen en personen en onteigening. Over het algemeen was er nauwelijks verzet tegen deze eerste anti-semitische maatregelen.

Vanaf februari 1941 is er voor het eerst sprake van geweld in de Duitse maatregelen tegen de Joden. De eerste razzia's vonden plaats om de Joden te intimideren en te laten beseffen dat mogelijk verzet hopeloos was. De opgepakte Joden werden naar concentratiekampen, zoals Mauthausen, gevoerd. Het eerste en laatste massale protest tegen deze anti-Joodse maatregelen was de 'Februari-staking'. Het directe Duitse antwoord hierop was het leggen van de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van anti-semitische maatregelen bij een Joodse Raad, waarin uitsluitend Joden zitting hadden. Dit alles had een verlamdende invloed op de Joden. Bovendien was de angst een factor, die de Joodse Raad steeds verder dreef naar een stipte, serviele dienstbaarheid aan de bezetter. Van september 1941 tot juli 1942 werden er verdere isolerende maatregelen genomen met het oog op de deportaties. Er werden scheidingen gemaakt in het onderwijs tussen Joden en niet-Joden, evenzo in zwembaden, openbare gelegenheden; overal kwamen bordjes "verboden voor Joden". Joden werden reeds verzameld in werkkampen en werden gedwongen te verhuizen naar Amsterdam vanaf januari 1942. De invoering van de Jodenster was een wezenlijk onderdeel van de voorbereiding van de deportaties.

In juli en augustus begonnen de eerste grote transporten. Veelal werden de Joden eerst verzameld in Amsterdam, in de Hollandse Schouwburg, die sinds de herfst van 1941 Joodse Schouwburg heette, vanwaar zij dan meestal in de

nacht van dinsdag op woensdag naar het Centraal Station werden gebracht. De laatste grote razzia had plaats op 29 september 1943.

Met ingang van 15 mei 1941 moesten de Joden de Nederlandse gesubsidieerde orkesten uit, zo zaten er bv. 21 Joden in het Amsterdamse Concertgebouworkest en 8 in het Haagse Residentie-orkest. Eind mei was er al sprake van een Joods orkest onder leiding van Albert van Raalte, het was samengesteld uit 75 kunstenaars, afkomstig uit allerlei grote orkesten. In november 1941 was het openingsconcert met alléén maar werken van Mendelssohn.

Het 26ste concert van 26 juli ging niet door; de razzia's waren begonnen. Het overgrote deel van de orkestleden zou later door de Duitsers worden vermoord.

Westerbork was geen Duitse, maar een Nederlandse creatie, het kamp was voor Duitse Joden bestemd. In juli 1942 werd het kamp overgenomen door de Duitsers. Van Centraal Vluchtelingenkamp werd het Polizeiliches Durchgangslager. In dezelfde maand nog zou blijken, dat Westerbork niet een eindstation, maar een doorgangstation naar Polen was. Er waren in Westerbork complete muziekuitvoeringen, in het kamp bestond misschien wel het beste cabaret van heel Nederland. De meesten van de medewerkers hieraan waren eind 1942 of begin 1943 naar Westerbork gekomen, waar zij een Gruppe Bühne vormden, met als belangrijkste beloning de voorlopige vrijstelling van wegzending. Kosten werden niet gespaard, de kampcommandant Gemmeke was een trouw bezoeker. Naast de revues etc., kon er ook nog gesport worden.

Op 3 augustus 1944 werd het orkest opgeheven, evenzo het toneel. Twee voornamelijk medewerkers, Max Ehrlich en Willy Rosen, verdwenen naar Auschwitz in de gaskamer.

In begin 1940 werd een oude Oostenrijkse kazerne als kern van een concentratiekamp ingericht (Auschwitz I). September 1941 werd besloten om het Zyklon B, een blauw-zuurpreparaat, voor de massavernietiging te gebruiken. Zomer 1942 had de bouw van grote betonnen gaskamers (met het uiterlijk van een douche-inrichting) in Birkenau, 3 km van Auschwitz liggend, plaats, het zogenaamde Auschwitz II. Het zou uitgroeien tot een enorm complex van kampen, Auschwitz omvatte niet alleen Birkenau, maar ook nog 39 nevenkampen in Silezië. Tienduizenden Nederlandse Joden hebben in dit kamp het leven verloren. Slechts een klein aantal heeft het overleefd. Wanneer de mensen de gaskamers ingingen of geëxecuteerd werden speelde de kapel. Er zaten veel Joden in deze kapellen. Behalve de gedwongen opgelegde kampmuziek hadden de gevangenen ook hun eigen muziek, zoals de volksliederen, zelfgemaakte liedjes op alledaagse dingen en voordrachten en dansjes.

Op het eerste gezicht lijkt het in het stuk compilatiefilm alsof voor Lex van Weren alleen zijn muziekcarrière van belang was. De indruk wordt gewekt dat Lex van Weren zijn hele kampenverblijf alleen als een voortzetting van zijn carrière zag. Ook worden in de compilatiefilm be-

paalde gebeurtenissen niet vermeld, zoals de liquidatie van de Joodse Raad, waar ook Lex van Weren lid van was. Niet uit het oog dient verloren te worden, dat het getoonde vraaggesprek niet volledig is. Het volledige interview is afgedrukt in het boek "Vastberaden maar soepel en met mate" 1), waarin een meer compleet beeld van Lex van Weren gegeven wordt. Ook is aan te bevelen om het boekje "Trompettist in Auschwitz" 2) te lezen. Concluderend kan men zeggen dat het beeld dat in de film geschetst wordt niet volledig is. Het is dan ook raadzaam beide genoemde boeken naast de film te gebruiken, zodat de Joodse mentaliteit, het leven in de kampen en de man Lex van Weren meer tot hun recht komen.

Noten

- 1) H.J.A. Hofland, Hans Keller, Hans Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate. Herinneringen aan Nederland 1938-1948. (Amsterdam 1976).
- 2) Dick Walda, Trompettist in Auschwitz, Herinneringen van Lex van Weren. Amsterdam, 1980.

Didactische beoordeling: Jodenvervolgging-kampen.

Voor het wekken van de belangstelling is het interview met Lex van Weren geschikt. Het zal de leerlingen aanspreken, zeker als daarbij passages uit het boek van Walda gebruikt worden om het beeld meer compleet te maken. Suggesties daarvoor zijn:

blz. 22 t/m 29 van Lex van Weren's bezigheden in de Joodse Raad.

blz. 41 t/m 46 aankomst in Westerbork, selectie, de sfeer in het kamp.

blz. 70 t/m 73 het muziek maken tijdens executies.

De compilatiefilm is ook geschikt om als instap te gebruiken voor een les over bijvoorbeeld het dagelijks leven in de kampen (zoals bijvoorbeeld de verschillende manieren van reageren op het leven in de kampen, de psychische druk, uitzonderingsposities in de kampen). Voor kennisoverdracht over de Jodenvervolgging daarentegen is het stuk compilatiefilm over Lex van Weren minder geschikt. Het interview is te zeer op een persoon gericht, die ook nog in een bevoorrechte positie verkeerde omdat hij musicus was. De historische feiten ten aanzien van de Jodenvervolgging zijn juist maar wel zeer summier. Het is daarom noodzakelijk dat de docent de stof aanvult. Aan de orde zou kunnen komen o.a.:

- in grote lijnen de historie van de Jodenvervolgging vóór WO II
- de houding van de Nederlandse regering ten opzicht van de Joden vóór WO II
- het wel/niet aanwezig zijn van anti-semitisme in Nederland
- maatregelen tegen de Joden tijdens de bezetting
- de Joodse Raad
- de kampen afzonderlijk.

Voor het oefenen in vaardigheden biedt de film mogelijkheden. Men zou kunnen denken aan discussie over:

- de gelatenheid waarmee de meeste Joden de maatregelen ondergingen
- in hoeverre het verhaal van Lex van Weren representatief is voor de lotgevallen van de Joden.

Ook is het mogelijk de leerlingen het interview te laten toetsen aan de door de docent behandelde stof over de Jodenvervolgging.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
Bij de eerste zin van LvW het beeld van dansende mensen, dan LvW zelf in beeld, in zijn huiskamer. Op het scherm zijn feestende mensen te zien en vuurwerk, dit wordt vervolgd door een stukje speelfilm, een man, waarschijnlijk soldaat, wordt achtervolgd, winkelruiten worden ingeslagen. Op het scherm een pamflet met de woorden "Achtung Juden", vervolgens allerlei winkels met Jodensterren. LvW weer in beeld.	(Vr = Hans Verhagen) (JvW = Joz van Noyen) LvW: 1938, toen was ik 18 jaar en toen was ik bezig om volwaardig musicus te worden. Vr: Trompettist? LvW: Trompettist en ook viool, dat heette toen zogenaamd een bij-instrument. Dat is ook altijd zo gebleven, trompet was mijn hoofd-instrument. Ik was dus op het punt om carrière te maken via allerlei bekende orkesten uit het amusementsvak, het vrije vak, waar ik dus in zat, dat bloeide gewoon in die jaren. Om een voorbeeld te geven, de Hekzaken, als je een contract had in de Hekzaken, dan zat je meteen goed, want er waren 6 Hekzaken, in Rotterdam, Utrecht, Arnhem. En als je daar eenmaal zat, nou, dan zat je gewoon goed en daar...dat waren gewoon echte, goede zaken waar Paul Godwin speelde en Boy Bachman als slagwerker bij Paul Godwin. Het was gewoon een hele eer als je in een Hek speelde. Het is maar één uit de velle. Dat is dan ook eigenlijk volgens mij die romantische tijd, of die goede oude tijd, waar mensen wel eens over spreken. Wat is nou eigenlijk 'die goede oude tijd' tegenover nu? Dan dacht ik eigenlijk dat je dan terug moet vallen op die jaren 37/38/39, dus voor de oorlog, waar dus het amusementsleven bloeide, waarin mensen nog gewoon zin hadden om uit te gaan.. En je kon uitgaan. En volgens mij besepte je en voelde je die dreiging niet, de gewone mensen. Je vond het zo ver en je dacht, ach, die Duitsers, dat is een heel ander volk in een ver land. Zoiets kan bij ons gewoon niet plaatsvinden. Die mentaliteit dacht ik wel dat er was. Maar zo typisch Joods was dus de vrijdagavond, van vooral veel en lekker eten en die moeders van ons stonden de hele dag in de keuken. Het was voor hen een eer om elk gerecht zo goed mogelijk op tafel te brengen.	Dansmuziek, die later zachter wordt. Bij de speelfilm horende muziek.		

Te zien is een gezinnetje aan tafel (waarschijnlijk een stukje uit een speelfilm), buiten zijn de geluiden van een optocht te horen. Het dochtertje rent naar het raam, ook de ouders gaan kijken naar wat blijkt een WA-optocht te zijn. Dit wordt vervolgd door een ander stukje film (meer propagandistisch) met marcherende WA-mannen, al liederen zingend.

Dat was een uitje binnenshuis.

In beeld zijn soldaten onder appèl en trompettisten van het leger.

LvW weer in beeld.

Het is misschien aardig te vertellen dat ik in dienst als soldaat nooit een geweer in mijn handen heb gehad, want dat vrouwen zij mij niet toe, want vanaf de tweede dag

Geluid van bevelroepen, trompetten en trommels.

was ik dus ook trompettist. Het was in Leiden, daar hadden zij dringend behoefte aan trompettisten. De tweede dag kwam ik in het orkest. Ik ben er niet meer uit geweest. Het was een zogenaamde uitzonderingspositie, maar daardoor heb ik geen opleiding gehad als soldaat. Toen brak de oorlog uit, terwijl ik soldaat was en lag in Leiden, de beroemde meitoestanden...

Nog even een laatste flits van schietende en rennende soldaten, dan direct LvW in beeld.

LvW: Nou, ik bleef daar maar in die school, terwijl mijn collega-soldaten naar Katwijk gingen en Noordwijk en die moesten echt wel vechten. Nou, ik bleef dus in de school, want ja, wat moesten ze eigenlijk met mij aan? Dat was het punt, waardoor ik wist in welke werkelijkheid ik zat toen. Met de inval van de Duitsers. En toen, nou, je wist dat het gebeurde. In Katwijk zag je de Duitsers lopen en hoe kwam dat op je over?
Vr: Ja, dat vraag ik mij ook af.
LvW: Nou, ik vraag het mij nog steeds af.

Zachte muziek op de achtergrond.

Voorbij schietende auto's, hierna LvW in beeld.	LvW: En toen werd het beruchte, befaamde, beroemde Joods Symfonieorkest o.l.v. Albert van Raalte opgericht. Dat was dus zo, dat de musici in het Concertgebouw, Residentieorkest, Gronings orkest, al die beroemde filharmonische orkesten, die werden ontslagen.... Vr: Waarom? LvW: Nou, omdat ze Joods waren. Vr: Dus de Joodse musici werden ontslagen? LvW: Ja, juist, natuurlijk. En door de heer van Leer, de bekende vatenfabrikant, destijds ook al miljonair, die schijnbaar hele goede contacten had met Seyss-Inquart, mocht er een Joods symfonieorkest opgericht worden. Dat heeft ook nog 1 1/2 jaar geëxisteerd. En als je daarvoor in aanmerking wilde komen, in de eerste plaats was het dus voor de ontslagen Joodse musici van de grote beroemde orkesten. Nou, dat was ongeveer al een man of 80, 90, maar het orkest was voor 110 man en er waren dus 20 plaatsen over voor de zogenaamde vrije musici. Nou, ik kan mij herinneren, het was 1942 en er gebeurde al genoeg op vervolgingsgebied waar schijnbaar dan mijn leeftijd, ik was toen 19 jaar en nog steeds bezeten om carrière te maken als musicus, want ik was er nog steeds niet. En ik heb gewoon met 15 andere trompettisten proefgespeeld bij een heel officieel proefspel van een half uur, zoals je normaal ook voor een symfonie-orkest proefspeelt. Vr: Alsof er niets aan de hand was, dus eigenlijk? LvW: Juist. Vr: Eigenaardig.		Zachte muziek op de achtergrond, soms speelt het orkest wat harder.	
LvW in beeld Op het scherm is te zien het gebouw van de schouwburg op de Plantage Middenlaan. LvW weer in beeld.	LvW: Gewoon, alsof er niets aan de hand was. En wij hadden uitvoeringen en wij hadden repetities in de Hollandse Schouwburg of de Joodse Schouwburg en dat heeft heel lang geduurd. In de Plantage Middenlaan. En ik weet nu nog wel steeds, dat is een van mijn grootste ervaringen geweest als musicus, omdat ik daarbij... ik zat naast al de grote jongens, die al jarenlang arrivé waren en wie was ik toen? Vr: Dus in die gruweltijd, had U eigenlijk een hoogtepunt in Uw carrière, waar U naar toe leefde. LvW: Ja, juist, zeer eigenaardig.		Muziek van een fluit op de achtergrond. Muziek wordt intenser, viool overheerst Vioolmuziek gaat door.	
Te zien is een authentieke opname van een Joodse markt. LvW in beeld.	LvW: Ja, wij hebben het gewoon een getto zien worden, later werd het een officieel getto, maar wij hebben het een getto zien worden. Vr.: Dat maakte je dus mee, terwijl je zelf..? LvW: Dat heb ik persoonlijk meegemaakt. Ik speelde in het orkest en ik had in Heemstede een schnabbel, ik kwam zaterdagmiddag terug. Ik reed met de fiets vanaf het Rembrandtsplein het J.D. Meyerplein op en ik zag	Authentieke marktgeluiden.	Fluitmuziek.	

Een oude opname van het Rembrandtplein en authentieke foto's van overvallen en razzia's.	op het Rembrandtplein al een 6-tal overvalwagens staan. Ik dacht, rijden, rijden naar huis toe. Toen ik de brug over ging, werd die brug afgesloten en de auto's zaten mij op de hielen. Zij begonnen meteen daar de jongens op te pakken, achter mijn rug. Maar ja, dus toen was eigenlijk het moment, het eerste moment dat ik dacht 'ja, ik ben in gevaar'.		Mondharmonica.	
Het laatste beeld van een soldaat met geweer is te zien, dan komt LvW weer in beeld. Op het scherm twee wachtlopende soldaten, deze soldaten bellen aan bij een deur (authentic of een speelfilm).	LvW: Onbewust dacht ik, ik kan misschien in een situatie komen dat ik die trompet hard nodig heb. Dat is ook later gebleken. Ik had hem ook hard nodig, want als ik die trompet niet had gehad, had ik nu niet hier gezeten. Diverse malen heeft dit zich herhaald. Ik kan mij nog herinneren op de avond van de 29ste september, dat ik zelf een leerling had, die aan de trompet , die was gewoon aan het leren. En toen werd er gebeld en toen kwam	Luchtalarmgeluid op de achtergrond. Muziekgefiedel op de achtergrond.		
LvW in beeld. Opname van een in onbruik geraakte spoorlijn. In letters verschijnt op het scherm 'Westerbork 1974' (waarschijnlijk een stukje documentaire).	LvW: In Westerbork werd ik met gejuichen met open armen ontvangen. Ongelofelijk, want je dacht, nou ja, je komt in een kamp, maar het was gewoon een gezellige boel. In Westerbork waren die Duitse prominenten, dat cabaret van Willy Rosen, van Kurt Engel, vroeger werkte hij in Tuschinski en dat was echt beroemd. Die waren dus al gevlucht vanuit Duitsland en die hadden hier weer een leuk cabaret opgericht. Maar zij waren dus ook al gedeporteerd naar Westerbork. Vr: Bekenden voor U. LvW: Ja en zij stonden bij de trein om eigenlijk bekende musici en artiesten op te vangen, wat ik later in Auschwitz heb gedaan, en haalden mij er direct uit en vroegen dus... Vr: Het was een soort voortzetting van....		Mondharmonica en orkestmuziek.	

LvW weer in beeld.

LvW: Mijn carrière. Dat schijnt dus steeds, bewust of onbewust, een rol te spelen, van 'nou ja, ik moet het nog worden' want ik was het nog steeds niet. Ik denk, hē in Westerbork weer een orkest. Het klinkt gewoon allemaal...als ik het van een ander hoor, ik heb later ook wel eens verhalen ook uit de kampen gehoord van een ander en dan zat ik er stil bij, dan dacht ik bij mijzelf, zit die man nou eigenlijk te fantaseren, want het klinkt allemaal zo onlogisch, soms. Maar daar leg je je ook bij neer, dat is misschien een onderdeel van de Joodse mentaliteit, dat je denkt nou ja, ik heb nou deze sof meegemaakt, maar daar schik je je weer in. Je denkt, als ik maar blijf leven, dat speelde elke minuut van de dag gewoon een hoofdrol bij je. Er kwam kinderverlamming op Westerbork en de commandant zei, dat het orkest niet kon werken, er mochten geen mensen bij elkaar komen, geen verzamelingen.

Vr: Voor die tijd speelden jullie gewoon in het centrale gebouw.

LvW: Er was een gebouw en dat was gewoon ingericht op zondagmiddag, hoe ongelofelijk het ook klinkt, als een café-chantant en wij speelden in het orkest. Het waren gewoon artiesten die daar optraden.

Vr: Het was een Joodse vooroorlogse atmosfeer eigenlijk?

LvW: Ja, precies.

Muziek gaat over in de 'Für Elise'.

Er is nog net een klein stuk-
je van een concentratiekamp
te zien, dan komt LvW in
beeld.

LvW: Nou, wij kwamen dus voor die SS-officier en de beruchte methode was links en rechts. Rechts ging je naar de vrachtauto's en dan ging je meteen naar de gaskamer. Links moest je weer in de rij staan, dan mocht je blijven leven. Wat hij mij vroeg dat kan ik mij nog goed herinneren, "Sind Sie gesund?". Sind Sie, nog met U erbij. Nou, dat was je gelof ik al ingeprent, je moest er steeds voor zorgen dat je niet ziek was, want je moest werken en dan moet je maar gezond zijn, dus ik zei "ja" en dan ging je naar links. En heel beleefd met handschoenen aan en heel netjes ging dat. Ik heb ook altijd gedacht van "ik moet dit overleven, ik moet dit aan mijn meisje of mijn latere vrouw dan vertellen, ik moet leven, ik moet blijven leven". En die trompet had ik niet meer bij mij, nou ja, dus ik was overgeleverd. Toen kregen wij dus, nadat wij die nummers kregen, konden wij een douche nemen en dat ging allemaal nog te werk en toen zagen wij de eerste gevangene, allemaal oud-musikanten voor mij, allemaal collega's. Dat was in Birkenau, ik kwam later in Auschwitz, dat scheidt maar 3 km., maar het waren toch twee verschillende kampen. En toen bleek dat op de 30.000 gevangenen die daar waren, er 2 trompettisten waren, ik en nog iemand en die andere was al uitgezocht, want je moest proefspelen voor Franz Hössler, de commandant, die mij tussen twee haakjes later nog opgeroepen heeft, die is in Polen terecht en omdat hij zogenaamd in zijn gedachten erg goed voor mij is geweest -dat was hij ook wel- maar dat neemt niet weg, dat hij toch gewoon een moordenaar was en een bandiet. Maar hij was voor mij goed en hij heeft mij via het Rode Kruis laten oproepen.

Vr: Heb je voor hem getuigd?

LvW: Nee, natuurlijk niet...of ik voor hem wilde getuigen. Ik had dus, als ik helemaal consequent en naar waarheid had moeten praten, goede dingen over hem moeten vertellen en daarom ben ik niet gegaan. Het blijft toch een van de moordenaars.

Maar goed, ik kwam dus, hij haalde mij eruit, trompet, wij gingen proefspelen en ik zag een kast met allerlei instrumenten en ik haalde het mondstuk eruit, want ik had natuurlijk een paar weken geen embouchure meer gehad, want ik was mijn trompet toch kwijt. En ik ging een kwartiertje oefenen, stil en er waren een paar honderd gevangenen die in de rij stonden om aan de beurt te komen, om voor dat orkest proef te spelen. Ja, het lukte, toen ik aan de beurt kwam, had ik embouchure en kon een paar tonneladders spelen en ik werd er meteen uitgehaald. Er was nog een trompettist en die werd per ongeluk 's avonds op transport gesteld en ze hebben van alles geprobeerd om hem te achterhalen, maar hij was weg. Dus op dat moment was er op de 30.000 gevangenen was ik de enige trompettist.

Gefiedel en
mondharmonica.

LvW in beeld.

LvW: In elk kamp en vooral in een hoofdkamp als Auschwitz moest een orkest zijn. Dus als de gevangenen 's ochtends om 5 uur / half 6 naar hun werk gingen, uit het kamp, dat waren dus tien-duizenden, dan moesten zij op de maat van de marsmuziek van het kamporkest gingen zij eruit en 's avonds om 5 uur kwamen zij weer binnen. En overdag moest je dus repeteren. En dan bv. met Pasen en met Pinksteren, met Kerstmis, dan werden er concerten gegeven, dan gingen de Duitsers op de eerste rij zitten en die klaptten gewoon mee. Je was gewoon de populaire jongen daar.

Vr: Dus U speelde met Kerst bijvoorbeeld Vrede op Aarde, in de mensen welbehagen?

LvW: Allemaal. Dat deed je gewoon.

Vr: En Stille Nacht, Heilige Nacht?

LvW: Dat was er allemaal bij.

Vr: Op de trompet. Met gouden toon? Terwijl Uw ouders en Uw vrienden...

LvW: Dat is allemaal gebeurd. En in de verte zag je de pijp en die brandde dag en nacht. En als U nu zegt hoe heeft U het kunnen doen, hoe heeft U kunnen leven, dan zeg ik, ik weet het zelf ook niet. Het is onbegrijpelijk dat ik dat heb meegemaakt en het is eigenlijk onbegrijpelijk dat ik heb kunnen leven, dat ik dat heb kunnen doorstaan. Er werden dus van tijd tot tijd mensen opgehangen, op de tonen van de muziek. Wij speelden gewoon...

Vr: U stond daar te spelen? Waar stond U dan?

LvW: Nou, er was een plein, laat ik zeggen een groot marktplein, zoals je dat in provinciedorpen hebt, waar je een markt hebt, met daarom heen de herberg en de kroegjes, of de toneelzaal. In elk provincieplaatsje heb je wel zo'n plein. Nou, dat was daar ook. Daar werd de galg geplaatst en dan moesten alle gevangenen aantreden, en wij moesten gewoon spelen.

Vr: Wat speelde U dan?

LvW: Nou, wij hadden dus de zogenaamde Tango des doods, noem ik dat.

Vr: Wat was dat voor muziek?

LvW: Nou, dat was dus... dat hebben wij zelf dus gecomponeerd, het was helemaal niets bekends. Het was plechtig. Het hoorde bij de ceremonie. Het was een ceremonie. Er was een of andere kampiührer, die ging oplezen... het waren misschien gevangenen die ontvlucht waren. Nou, de Joden prakizeerden daar niet eens over, om te ontvluchten, want dat was totaal onmogelijk. Maar Polen, die daar in de buurt woonden, en die met het verzet te maken hadden, nou, die deden nog wel eens een poging, maar volgens mij is 99% altijd achterhaald en werden ze dus eerst op de appèlplaats gezet met een bord waarop stond "hoera, hoera, ich bin wieder da". Dat bord kregen zij op hun lichaam gespikkeld, voordat zij naar de galg gingen.

Vr: En dan moest U spelen?

LvW: Dan moesten wij spelen en zo moesten wij dus ook spelen bij de gaskamer.

Mondharmonica.

Intensiteit van muziek neemt toe, dan ineens geen muziek.

LvW in beeld.

Op het scherm verschijnt een trompet, waarbij een bordje te zien is met de tekst 'Is het hier nou zo leuk? Wie weet, we doen ons best'.

LvW in beeld.

Na de laatste woorden van LvW verschijnt Lex in beeld, poserend naast een muur met allerlei attributen uit zijn oorlogsverleden, zoals de trompet, het bordje met de tekst.

LvW: In Dachau was ik weer in het orkest en uiteindelijk heb ik daar dan ook de bevrijding meegemaakt.

Vr: U heeft daar geen executies behoeven te begeleiden..?

LvW: Nee, Dachau heeft dus al een vreselijke naam, maar in mijn ogen in vergelijking met Auschwitz was Dachau een lustoord. Het was een normaal kamp.

Vr: Herinnert U zich het moment van de bevrijding?

LvW: De bevrijding zal ik nooit vergeten, omdat wij dus op transport moesten, vanuit Dachau werd het kamp ontruimd, dat waren hele toestanden. Toen zijn wij ten einde raad, het was licht, ik schat 5 uur/half 6 's morgens, zijn wij naar de weg gelopen, ook ten einde raad, want wij hadden het niet meer, wij waren verkleumd. En toen dachten wij nou ja, als het Duitsers zijn, dan geven wij ons wel over en misschien zijn het Amerikanen, en het waren Amerikanen.

En zo zijn wij bij die jongens,

van 19,20,21 jaar, die Amerikanen, die jongens die er zo uitzagen. Nou ik kan mij dus herinneren, dat die niet altijd waren de fronttroepen, die hebben gestopt en die hebben niet anders als gehuild. Stuk voor stuk. En die hebben ons chocola gegeven en zij wisten wat zij ons moesten geven.

Vr: U heeft ook gehuild, U was blij.

LvW: Ik...mijn trompet, ik heb toen gespeeld tatatatat... Dat heb ik gespeeld. Dat was mijn eerste daad.

Mondharmonica.

Meer muziek, vrolijk.

Trompetmuziek, het tatatatat van zijn bevrijdingsmelodie.

Geschiedwetenschappelijke beoordeling:
jodenvervolg-hulp-'collaboratie'-zuivering

Het hier te behandelen onderwerp gaat over de houding van de Nederlanders t.a.v. de jodenvervolg, de reacties van de niet-joodse Nederlandse bevolking op de wegvoering van ruim honderdduizend joden en de naoorlogse zuivering.

In de compilatiefilm wordt zowel aandacht besteed aan de hulp die aan de joden werd gegeven, m.a.w. aan de goede houding van sommige niet-joodse Nederlanders als aan de verkeerde houding van niet-joodse Nederlanders door de collaboratie aan de orde te stellen. De Nederlanders die zich actief tegen de jodenvervolg verzetten en hulp boden, vormden echter slechts een kleine minderheid. Dit gold ook voor de Nederlanders met een duidelijk verkeerde houding. Het is dan ook jammer, dat in deze film geen aandacht wordt besteed aan het feit dat de overgrote meerderheid van de niet-joodse bevolking passief bleef; zich niet verzette, niet protesteerde tegen de anti-joodse maatregelen en geen hulp bood aan de joden. Vooral dit laatste vormde een enorm probleem voor de joden die een onderduikadres zochten en voor hen, die de joden daarbij hielpen. Zij stonden vaak voor gesloten deuren. Ook wordt in de film geen aandacht besteed aan de oorzaken van deze passiviteit; gebrek aan solidariteit met de joodse Nederlanders; angst, gebrek aan besef van wat de bezetter uiteindelijk met de joden van plan was; vernietiging. Hoewel de meeste niet-joodse Nederlanders door allerlei oorzaken passief bleven en niet geneigd waren tot daadwerkelijke solidariteit was het wel zo dat velen van hen het niet eens waren met de maatregelen van de bezetter tegen de joden en ontzet of verontwaardigd waren. Antisemitische films zoals "De Eeuwige Jood", waarvan in de film een aantal fragmenten te zien zijn, trokken maar weinig bezoekers. De constante antisemitische propaganda bleef natuurlijk niet geheel zonder uitwerking; het antisemitisme, dat in Nederland aanwezig was, nam vanaf 1942 enigszins toe. Hoe de niet-joodse Nederlanders de anti-joodse maatregelen ervaren hebben wordt in de film min of meer geïllustreerd door het interview met de dames A. de Bruin en D. Anhelon. Het interview is echter wat oppervlakkig; hoe zij destijds op de jodenvervolg gereageerd hebben wordt niet helemaal duidelijk.

De hulp die door kleine groepen mensen aan de joden geboden werd kunnen we in het algemeen onder verdelen in materiële en immateriële, ideële steun. Tot de ideële hulp rekenen we de solidariteitsbetuigingen en de stakingsbeweging. M.b.t. deze vorm van hulp aan de joden wordt in de film de februaristaking behandeld als "het eerste massale protest tegen de anti-joodse maatregelen en het laatste". Men mag hierbij niet uit het oog verliezen, dat in die staking een sociale onrust tot uiting kwam en dat men in die opstandige beweging lucht gaf aan zijn bestaande anti-Duitse gezindheid; de protesten tegen de jodenvervolg vielen samen met een algemene daling van het levenspeil, met gedwongen tewerkstelling van werklozen in Duitsland en met een dreigende uitzending van werkende arbeiders naar Duits-

land; er was ontevredenheid alom. Directe materiële hulp bestond o.m. uit het verkrijgen van solide adressen, persoonsbewijzen en distributiebescheiden, het brengen van de joden naar de onderduikadressen en het onderdak verlenen zelf. In de film komt alleen het onderdak verlenen zelf aan de orde door het verhaal van Daan Slui over de joodse familie Pino, die zich aan de jodenvervolg trachtte te onttrekken door onder te duiken en een onderkomen vond bij Daan Slui. Deze vertelt in de film hoe de hem voordien onbekende familie Pino via, via bij hem terecht is gekomen. De joden kregen bij het onderduiken aanvankelijk vooral hulp van niet-joodse familieleden, van vrienden, kennissen, politieke of zakenrelaties, maar in een later stadium ook van vreemden. De hulp aan joodse onderduikers werd nooit landelijk georganiseerd. Zij is het werk geweest van talloze kleine groepjes (vaak ontstaan uit aanvankelijk individueel optredende helpers); groepjes die bestonden uit personen die joden bij zich thuis verborgen, veelal in samenwerking met andere personen die ervoor zorgden, dat men voor die joden de beschikking kreeg over bonkaarten, valse persoonsbewijzen en geld, benodigdheden waaraan men slechts met grote moeite kon komen. Voor de LO vormde dit later geen onoplosbaar probleem meer. De LO was een Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers, die ontstaan was toen een groter deel van de Nederlandse bevolking moest onderduiken, voornamelijk omdat men niet in Duitsland wilde werken. Ook de joden konden door deze organisatie worden geholpen. De LO kwam echter pas in de lente van 1943 van de grond, d.w.z. nadat men al voor duizenden joodse onderduikers een schuilplaats had moeten vinden, valse persoonsbewijzen, geld en bonkaarten had moeten regelen. Dit zijn echter allemaal aspecten waaraan in de film geen aandacht wordt besteed. Hoe Daan Slui bijvoorbeeld aan extra kaarten voor zijn onderduikers kwam wordt niet duidelijk. Ook wat betreft het onderdak verlenen zelf blijft het interview met Daan Slui wat oppervlakkig. Zaken als de confrontatie met vreemde onderduikers en het besef voor onbeaalde tijd met hen samen te moeten leven, de relatie tussen gastheer en onderduikers, het risico wat de gastheer nam bij de huisvesting van joodse onderduikers, de angst van de joden opgepakt te worden, de afhankelijkheid van de joden van de hulp van anderen enz. komen in het interview niet aan de orde. Dit is jammer, zeker omdat wat wel ter sprake komt niet altijd even relevant is, zoals Slui's uitweiding over de leeftijd en het uiterlijk van de familie Pino. Uit het interview blijkt, dat Daan Slui de familie Pino een normaal kostgeld liet betalen. Gevallen van uitbuiting en oplichterij kwamen voor, maar over het algemeen heeft de onbaatzuchtige hulp duidelijk geprevaleerd.

Tot slot moet er op gewezen worden, dat de hulp aan joden niet alleen bestond uit ideële hulp en hulp aan onderduikers en alles wat daar mee te maken had, maar ook uit hulp die geboden werd aan joden die illegaal het buitenland (Zwitserland of Spanje) probeerden te bereiken.

Collaboratie komt in de film aan de orde door het verhaal van de joodse familie Pino. Deze familie werd in 1942 door de veldwachters van Hazerswoude aangehouden en in opdracht van de toenmalige burgemeester van Hazerswoude, de heer Schokking, samen met Daan Slui opgepakt en vervolgens bij de SD aangegeven.

Er hebben zich tijdens de oorlog vele vormen van collaboratie voorgedaan. Zo waren er lieden, die vrijwillig hun diensten aan de bezetter aanboden, maar er waren er ook die op niet vrijwillige basis bereid waren met de bezettende macht samen te werken, zoals bijvoorbeeld de ambtenaren en de ondernemers. Vooral de ambtenaren werden van tijd tot tijd geconfronteerd met situaties, voorschriften, maatregelen, bevelen door of namens de bezetter gegeven, die een directe reactie van hen vroegen, een reactie die vaak een keuze betekende tussen gehoorzamen of niet; collaboratie of niet. Het is jammer dat in de film geen aandacht wordt besteed aan deze problematiek; geen aandacht wordt besteed aan de positie van een ambtenaar/burgemeester in bezettingstijd. De motieven van Schokking om de familie Pino bij de SD aan te geven zijn niet bekend. Van Der Schaaf zegt in de compilatiefilm, dat Schokking zich blijkbaar in zijn positie bedreigd heeft gevoeld. We moeten hieraan toevoegen, dat Schokking beschreven is "als een vrij egocentrische man, die om zijn eigen veiligheid bezorgd was en die van anderen niet zo hoog aansloeg".

Van belang is de bereidwilligheid waarmee orders van de bezetter werden uitgevoerd. Er waren er natuurlijk die uit dienstijver of plezier meehielpen aan de uitvoering van anti-joodse maatregelen, zoals bij het geval Pino, de veldwachters van Hazerswoude. Maar vele anderen probeerden met kleine middelen te saboteren. Zij zagen niet, hoorden niet, vonden niet. Overal in het land, ook in Den Haag, zijn er ambtenaren geweest die vanaf het moment dat de deportaties begonnen en dus ook joden gingen onderduiken, op tips daaromtrent niet gereageerd hebben. Dit blijkt ook uit het verhaal van Daan Slui; toen de SD de eerste keer telefonisch werd gewaarschuwd, dat er joden in Hazerswoude zaten, heeft er blijkbaar een 'goede' aan de telefoon gezeten, want er werd niet op gereageerd.

Niet alleen de 'fouten' vormden een gevaar voor de joden, maar ieder die uit dienstijver mee hielp aan de uitvoering van anti-joodse maatregelen en ieder die uit zichzelf, op eigen verantwoordelijkheid, zonder dat daartoe direct opdracht was gegeven, joden aanhield, controleerde en oppakte. Dit wordt in de film duidelijk uit de affaire Pino. Er is van dergelijke wandaden lang niet alles bekend geworden aan de naoorlogse bijzondere rechtspleging. Dit geldt ook voor de affaire Pino. Het feit dat Schokking op eigen verantwoordelijkheid de familie Pino heeft gearresteerd en bij de S.D. heeft aangegeven, is een feit waarvoor de hoven na de oorlog flinke straffen hebben uitgedeeld. De heer Schokking heeft er niet voor terecht gestaan, is ook niet gezuiverd, hij werd zelfs na de oorlog burgemeester van Den Haag.

T.a.v. de zuivering moeten we een aantal dingen opmerken. De naoorlogse zuivering, die tot doel had onder meer het ambtenarencorps te zuiveren moet een mislukking worden genoemd. Bij die zuivering kon men door de organen van de zuivering worden gestraft met maatregelen, die reikten van ontslag tot berisping. Het zuiveren van NSB-ers en andere pro-Duitse personen, waarmee de bezetter het overheidsapparaat had volgestopt, was geen probleem. Het sprak vanzelf dat zij niet alleen gearresteerd en berecht werden maar daarnaast ook ontslagen werden en dat ontslag was een zuiveringsmaatregel. Moeilijker bleek de zuivering t.a.v. die-

hadden gedragen, die niet 'fout' waren geweest maar door hun beleid of hun gedragingen zoveel aanstoot hadden gegeven, dat moest worden aangenomen dat zij het vertrouwen, nodig voor de verdere uitoefening van hun functie, hadden verloren. Zuiveringscommissies die voor de zuivering van de functionarissen van de gemeentelijke overheid moesten zorgdragen bestonden meestal uit burgemeesters en wethouders van wie tijdens de bezetting op verzetgebied weinig was uitgegaan, soms ook waren er plaatselijke illegale werkers in opgenomen. Dikwijls wensten burgemeesters echter geen vertegenwoordigers van de illegaliteit in deze commissies op te nemen. De zuiveringscommissies waren afhankelijk van de verstrekte informatie en de klachten die van de zijde van het publiek moesten komen. Deze klachten kwamen echter zeer spaarzaam binnen. Met name in de plattelandsgemeenten speelde die terughoudendheid ten aanzien van de zuivering een rol en zij werd maar al te vaak door de burgemeesters aangewakkerd, die zich liever op dit gebied onbetuigd lieten dan zich vijanden te maken, nog daargelaten dat bepaalde burgemeesters zelf voor zuivering in aanmerking kwamen. Velen die gezuiverd hadden moeten worden, werden daarom nooit gezuiverd.

Daarnaast kreeg men bij de zuivering te maken met allerlei nevenverschijnselen zoals onvoldoende gefundeerde of zelfs valse aanklachten, gebrekkige onderzoeken en met onbillijke en zelfs onjuiste uitspraken en vonnissen. Een goede wettelijke basis en duidelijke richtlijnen ontbraken. Het is daarom niet onbegrijpelijk, dat de zuivering veel kritiek heeft opgeroepen. Wat Burger in de film over de zuivering zegt is echter onjuist. Men is zeker wel aan de werkelijke schuldigen (de directeur) toegekomen. Het zuiveren van hen die in de oorlog 'fout' waren geweest, was, zoals hierboven is beweerd, niet zo'n probleem. Moeilijker was het echter om (de portier te pakken) hen te zuiveren die zonder 'fout' te zijn geweest, fouten hadden gemaakt. Bij de zuivering ging het juist om deze laatste groep.

Tot slot moet ten aanzien van Schokking vermeld worden dat in 1956 het Haagsch Dagblad onder het hoofdredacteurschap van Sj. van der Schaaf een artikel publiceerde over de zaak Pino en de rol van Schokking daarin. Dit artikel heeft grote opschudding veroorzaakt en eindigde met het aftreden van Schokking als burgemeester van Den Haag.

noot I: Hofland, H.J.A., Keller en Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate; herinneringen aan Nederland 1938-1948. Amsterdam, blz. 112.

Gebruikte literatuur:

Hofland, H.J.A., Keller en Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate; herinneringen aan Nederland, 1938-1948. Amsterdam, 1976.
Jong, L.De., Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. 's-Gravenhage, Dl. 41I, h. 1; Dl. 51, h. 6; Dl. 51I, h. 12; Dl. 61, h. 1, 4; Dl. 71, h. 2, 3; Dl. 91I, h. 15; Dl. 10aII, p. 625 e.v.
Presser, J., Ondergang; de vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom, 1940-1945; deel 2, 's-Gravenhage, 1977.
Sijes, B.A., Studies over jodenvervolgung. Assen, 1974.

Didactische beoordeling: Jodenvervolging-
hulp-'collaboratie'-zuivering

Zoals uit de geschiedwetenschappelijke beoordeling blijkt, was het niet de bedoeling van de makers van deze compilatiefilm een afgerond historisch betoog aan te bieden. Er wordt in de film veelvuldig met interviews gewerkt. Dit geldt zeker voor het hier te behandelen onderwerp. Het gedeelte van de film over 'de familie Pino-jodenvervolging-hulp-'collaboratie'-zuivering' is daarom minder geschikt voor kennisoverdracht.

De compilatiefilm biedt wel mogelijkheden tot inleving in het onderwerp. We moeten daarbij echter niet vergeten, dat het beeld dat de compilatiefilm over het onderwerp geeft niet volledig is. Het is dan ook noodzakelijk, dat de leerlingen over een zekere voorkennis beschikken of dat hen aanvullende, meer objectieve, informatie aangeboden wordt. De compilatiefilm is over het algemeen boeiend, zeker het interview met Daan Slui zal tot de verbeelding spreken en de interesse van de leerlingen opwekken. Dit geldt eveneens voor de affaire Pino, die in de film behandeld wordt. De film is dan ook geschikt om als instap te gebruiken voor een of meer lessen over de houding van de Nederlanders t.a.v. en hun reacties op de jodenvervolging, over de verschillende vormen van hulp aan joden en collaboratie en over de naoorlogse zuivering. Het gedeelte van de film waarin de affaire Pino behandeld wordt zou men kunnen gebruiken als uitgangspunt voor de vraag voor welke dilemma's de ambtenaren/burgemeesters tijdens de Duitse bezetting kwamen te staan; collaboratie, tot welk punt?; meewerken aan de Duitse maatregelen of ontslag nemen met als gevolg dat een NSB'er of een Duitsgezind persoon hun plaats zou innemen, waardoor de belangen van het Nederlandse volk nog meer geschaad konden worden.

Het gedeelte van de compilatiefilm over 'de familie Pino-jodenvervolging-hulp-'collaboratie'-zuivering' kan gebruikt worden voor het oefenen van bepaalde vaardigheden. De film kan een goede aanzet vormen tot een discussie over de houding van de Nederlanders t.a.v. de jodenvervolging, over het dilemma waarvoor de ambtenaren gesteld werden en over wat onder collaboratie verstaan kan worden. Men kan de leerlingen tevens laten onderzoeken of de film een historisch verantwoord beeld geeft van het onderwerp, welke informatie de compilatiefilm geeft over het onderwerp en welke informatie ontbreekt. Ook is het mogelijk eerst het onderwerp te behandelen, eerst informatie over het onderwerp te verschaffen en daarna de film te vertonen. De film kan dan met de les en de leerstof vergeleken worden.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
Authentieke beelden van een wegrijdende trein. Daan Slui in beeld. Authentieke beelden van een rijdende trein, vol met mensen die met elkaar praten. De trein rijdt over de brug bij Kampen. Daan Slui in beeld. Authentieke beelden van rijdende treinen. Deze authentieke beelden lopen over in hedendaagse beelden van een trein, die rijdt over de brug bij Kampen.	Daan Slui, bouwvakker: En toen stond ik daar op het station, want om 5 uur moest hij aankomen, maar om 4 uur was hij al geweest en daar kwam een militaire trein. Die trein reed voor en wij staan daar zo op het perron. En er staat er eentje naast mij, ik kende die man natuurlijk niet, want ik had hem nog nooit gezien. Toen zei ik: "Die godverdommese rot moffen zijn ook precies eender. Je moet toch overal maar zien dat je weer terecht komt". Dan moest je weer rennen om op dat andere perron te komen, want alles was vol. Je had geen plek om te zitten. Je mocht blij wezen als je erin kon, dat je nog kon staan. Die man die naast mij staat, die kijkt mij zo eens aan en hij zegt tegen mij: "Jij bent ook geen vriend van de Duitsers". Ik zeg "Nee, dat ben ik nog nooit geweest". Hij zegt: "Kan ik morgen met je spreken?". Ik zeg: "Ja, wat heb je met mij te bespreken?". "Ja", zegt hij, "ik wil je morgen eens wat vragen. Ik moet ook naar Utrecht toe, ga maar in dezelfde coupé zitten". Ik zeg: "Ja, als wij erin komen, dan zal ik wel kijken". Nou kon je daar niet zoveel praten natuurlijk, want het zat hartstikke vol met mensen. Je zag elkaar eigenlijk niet zoveel praten. Hij zegt: "Waar kan ik je morgen vinden?". Ik zeg: "Ik woon in Hazerswoude. Ik kom vast iedere week naar Nunspeet toe, dan ga ik mijn vrouw bezoeken, die ligt daar in een sanatorium". Hij zegt: "kan ik daar wel heen komen?" Ik zeg: "Ja, het is uitstekend als je daar heen komt".	Geluid van een wegrijdende trein. Geluid van een stoomtrein. Geluid van een stoot op een stoomfluit. Geluid van een stoot op een stoomfluit. Geluid van een rijdende stoomtrein.	Geluid van een rijdende trein.	
Foto's in beeld van joden die opgepakt, gearresteerd werden; een razzia.			treurige mondharmonika muziek.	De eerste grootscheepse razzia's op joodse Amsterdammers, leidden in februari 1941 tot het eerste massale protest en het laatste.

H. Gortzak in beeld.

Authentieke beelden van mensen die hun verborgen radio's te voorschijn halen (klokken worden omgedraaid en daar blijkt dan een radio in te zitten) en luisteren naar Radio Oranje.

Beelden van het platteland.

Authentieke beelden van mensen die aan het hooien zijn.

Daan Slui in beeld.

H. Gortzak, oud-politicus: Op weg naar mijn werk, merkte ik dat de trams niet reden. Ik sprak met een partijgenoot, die bij de overheid werkte en mij vertelde, dat het overheidspersoneel in 24-uurs staking was gegaan. En dat de partij het parool had gegeven, dat die staking in heel Amsterdam moest proberen te worden doorgevoerd. Ik ben toen aan het werk gegaan, ik heb met de kollega's erover gesproken. Ik moet zeggen dat ik heel weinig overtuigingskracht nodig heb gehad om duidelijk te maken, dat wij ons bij die staking moesten aansluiten. En vanuit mijn werk, zijn wij naar andere werken getrokken, wij zijn naar de overkant van het IJ getrokken en als een lopend vuur is, je zou kunnen zeggen, waar je benzine neergegooid had en het daar in brand had gestoken, waar wij kwamen en met de mensen spraken over wat er aan de hand was, wij zeiden: Wij willen dat wij ons solidair tonen met de Joodse bevolking die zo getroffen wordt, wij willen de Duitsers laten zien, of de bezetters laten zien, de fascistten, ik weet niet precies, iedereen zegt dat op zijn eigen wijze, laten zien dat wij hier geen genoegen mee nemen". Je kan je, je moet je, maar je kan je ook verzetten, dat zal offers kosten, maar het heeft zin om het te doen. En daarom beschouw ik die februaristaking in navolging van iemand anders die dat eens gezegd heeft, ik meen De Bruin???, maar het kan ook een ander zijn, die zei: De februaristaking was eigenlijk het geboorte-uur van het nationale verzet, en dat beschouw ik inderdaad als het geboorte-uur van het nationale verzet.

Daan Slui, bouwvakker: Ik was gewoon boven op de wagen, om die af te laden. En toen kwam er eentje over het land. Ik dacht: "Verrek, wie komt er nou daar?" En die komt dichterbij. Ik denk 'verrek, dat is die vanuit Amersfoort'. Dus ik spring ervan af en ik denk, 'ik moet toch maar voorzichtig wezen. Die anderen hoeven het niet te weten', er waren nog een paar lui daar.

Verhagen: Waren daar ook NSB-ers bij?

Muziek houdt op.

Geluid van een klok die tikt.
Geluid van een klok die drie keer slaat.
Een kort stukje orkestmuziek als in leiding op de aankondiging: "Hier Radio Oranje".

Treurige mondharmonika muziek.
Voordat de tekst begint verandert de muziek in treurige vioolmuziek.

Authentieke beelden van mensen die aan het hooien zijn en van het landschap, plateland.

Daan Slui in beeld.

Hedendaagse beelden van het huisje waar de familie Fino ondergedoken zat.

Daan Slui in beeld.

Beelden van ondergedoken joden, die hun ster van hun jas afhalen. Deze beelden lopen over in authentieke beelden van affiches; "Wie is de Ware Nederlander?"; "Leert nu Duits!"; waar mensen naar staan te kijken.

Beelden van een fragment uit de film "De Eeuwige Jood" uit 1940; beelden van joodse mensen, die in Amsterdam lopen; beelden van de Joden Breestraat.

D. Anchelou en A. de Bruin in beeld.

Daan Slui: Het waren geen NSB-ers, maar ja, ik denk... ik ben hem tegemoet gelopen. En ja, ik zeg, het is hem. Toen hadden wij afgesproken dat hij zaterdag's zou komen met zijn vrouw en zijn kind. Zaterdag's kwam hij, maar zonder vrouw en zonder kind, hij was alleen. Ik zeg tegen hem: "Waar is de rest?". "Ja", zegt hij, "er is eigenlijk een haken aan gekomen". Ik zeg: "Zo, wat voor haken is dat?". Hij zegt: "Voor mij, mijn vrouw en mijn kind heb ik een plekje gevonden. Maar nou had ik een kennis, die heeft ook een vrouw en een kind, alleen dan een beetje ouder, een meisje van 11 jaar en die zoeken ook een plekje om onder te duiken." "Ja", zeg ik tegen hem, "dat is ook weer zo wat, jou ken ik nu, al is het dan maar een beetje oppervlakkig, maar ik heb een paar maal met je gesproken. Hij zegt: "Meneer Slui, die man is voor 100% te vertrouwen en je kan vragen wat je wil, je kan hebben wat je wil. Hij heeft geld genoeg, je kan krijgen wat je hebben wilt." Ik zeg: "Dat is het nou net, ik wil er niets voor hebben, ik wil van jou niets hebben, datgeen wat je opeet; moet je betalen. Dat is klaar." Ik zeg: "Ik heb een huisje, dat kost f2,10 aan huur, dus daar hoeven jullie niet aan te betalen. Hij zegt: "Ja, maar wat denk je ervan." Ik zeg: "Ik weet het ook niet, hoor." Hij zegt: "Zel ik ze maar sturen?" Ik zeg: "Nou ja, laat ze maar komen. Ik heb nu eenmaal tegen jou ja gezegd, laat ze maar komen die mensen. Dan zullen wij wel kijken wat het wordt."

Commentaar bij de film "De Eeuwige Jood": Ook deze geassimileerde Nederlandse joden zijn en blijven vreemde elementen in het organisme van een gastvolk, hoeveel zij er uiterlijk ook op mogen lijken.

D. Anchelou, huisvrouw: In de Bellamystraat hadden wij een joodse schoenmaker. Dat was een man en vrouw en 3 kinderen. En die zei op het laatst ook tegen mij "Wat geeft het eigenlijk?" Toen waren er al heel wat ploegen weg, hoor. Toen zei hij: "Waarom zit ik nu eigenlijk nog te werken, wij moeten toch ook weg". Ja hoor, een half jaar daarna was hij met zijn huishouden weg.

Verhagen: En nooit meer teruggezien?

D. Anchelou: Nooit meer teruggekomen. Nee hoor, het was gebeurd.

A. de Bruin, koffiehuis exploitante: Ja, en dan hier in de buurt de joodse vrouwen of mannen die met een christenman of christenvrouw met een gele ster op hun arm, hè? Die mochten blijven. Je kon ze zo uitpikken natuurlijk hè? In Joden Bepie, die wilde.....

Muziek houdt op.

Muziek begint weer.

Muziek verandert in orkest muziek.

Muziek houdt op.

Authentieke muziek bij de film; pompeuze orkest muziek.

Muziek van het filmfragment gaat door.

Beelden van een fragment uit de film "De Eeuwige Jood" uit 1940; beelden van de jodenmarkt; beelden van de filmbeurs.	<u>Verhagen:</u> Joden Heppie? <u>D. Anghelon:</u> Ja, zo werd zij genoemd. Die liep ook met een ster op, maar die was met een christenman getrouwd, dus zij hoefde niet weg. Zij hadden nog een mazzel aan een kant. <u>Verhagen:</u> Hoe denkt U er nou over, over zoiets? <u>D. Anghelon:</u> Het waren hele gewone jongens, die op de markt hier allemaal stonden, met bananen. De Jodenhoek, noem maar op. Daar ging je zondags morgens naar toe, dat was hartstikke leuk, altijd gezellig. Er is er geen een meer van teruggekomen. Een enkele heeft kunnen onderduiken. <u>A. de Bruin:</u> Als je hier voor de oorlog zaterdagavonds in de Klinkerstraat kwam, dan stonden zij er met pinda's, bretels, met sinaasappelen, met bloemen. Dat waren allemaal joodse mensen. Er is er geen een meer van teruggekomen. In dat was hartstikke gezellig daar. <u>Commentaar bij de film "De Eeuwige Jood":</u> Op de jodenmarkt in Amsterdam. Op het toneel en in de film regeren de joden. Hier de Nederlandse filmbeurs. Men ziet alleen maar joden.	Muziek wordt zachter. Filmmuziek houdt op. Pompeuze orkest muziek.		
Authentieke beelden van het platteland; mensen die aan het hooien zijn. Daan Slui in beeld. Een foto in beeld van meneer Pino. Een foto in beeld van mevrouw Pino. Foto van meneer Pino. Foto van mevrouw Pino en kind. Foto van het kind (een meisje). Daan Slui in beeld.	<u>Daan Slui:</u> Donderdags zijn die nieuwe mensen gekomen. Op het eerste gezicht kon je aan de man niet zien dat hij een jood was. In zijn hele fiselemie enzo, zijn gezicht enzo, daaraan kon je niet zien dat hij een jood was. <u>Verhagen:</u> Waarom niet? <u>Daan Slui:</u> Ja, ik weet niet. Een jood had toch altijd bijzondere kenteken, zeg maar een kromme neus enzo. Dat had hij niet. <u>Verhagen:</u> Maar hij had wel donker haar. <u>Daan Slui:</u> Ja, hij had wel zwart haar, maar dat was al een beetje grijs, dus je kon het eigenlijk niet zo goed meer zien, hè? Aan zijn vrouw kon je het beter zien, die had echt zwart haar en zij had een beetje zo'n rond gezicht en een beetje gedrongen was zij. <u>Verhagen:</u> Hoe oud waren die mensen ongeveer? <u>Daan Slui:</u> Hij was, schat ik, zo 38 jaar. <u>Verhagen:</u> En dat dochttertje? <u>Daan Slui:</u> Dat dochttertje was 11 jaar, dat was een beeld van een meisje. En dat is zo'n week of 3 goed gegaan. Nou, toen op een avond om ongeveer 18.30, zo tussen licht en donker, wordt er op de deur geklopt.		Treurige viool muziek. Af en toe hoor je de muziek niet.	

Hedendaagse beelden van Hazerswoude, het platteland en het huis waar de familie Pino ondergedoken zat.

Slui in beeld.

S.J. van der Schaaf in beeld.

Authentieke beelden van het platteland. Je ziet een paard en wagen over een weg rijden, een fietser passeert.

Hedendaagse beelden van Hazerswoude, de weg etc. en het huis waar de familie Pino ondergedoken zat. Slui in beeld.

Hedendaagse beelden van de weg. Richting Hazerswoude gaat het beeld over de weg.

Slui in beeld.

Hedendaagse beelden van een vijver met eenden en van het huis waar de familie Pino ondergedoken zat. Slui in beeld.

Verhagen: U bent thuis en de Pino's waren ook thuis.

Daan Slui: Ik was thuis, de Pino's waren thuis, wij hadden net gegeten, de vrouw was aan het afwassen op de keukentafel in een kom, want een gootsteen had je daar niet. En dan wordt er op de deur geklopt. Ik ga daar naartoe naar de huiltendeur, maar ik doe achter me de deur van de keuken dicht. En daar staat Jan Plaisier en Henk Koren, de veldwachters van Hazerswoude en zij kwamen mij zeggen dat ik zou verduisteren, maar dat zij klachten hadden van de toren van Hazerswoude, dat er in de Bent niet verduisterd wordt. Toen ging er een licht door mij heen. Ze konden namelijk vanuit de toren van Hazerswoude nooit mijn achterramen zien. En voor had ik geen licht. Voor was er geen lamp, want ik had maar een petroleumlamp en die hing achter in de keuken. Dus konden ze nooit zien dat daar niet verduisterd was. Dus dat was een smoesje.

Verhagen: Dat bedacht U meteen?

Daan Slui: Ja, dat ging door mijn kop heen, ik denk 'je liegt dat je barst. Dat kan nooit. 'Ik denk, hè, die zoeken wat.'

S.J. van der Schaaf, oud-hoofdredacteur van het Haagsch Dagblad: Het kwam hierop neer dat de heer Schokking, als burgemeester van Hazerswoude in 1942 het echtpaar Pino met 12-jarige dochter heeft laten oppakken door de SD. En dit echtpaar heeft toen niet zo heel lang meer geleefd.

Daan Slui: Dus zij gaan nog een rondje lopen, want ze wilden nog een luchtje scheppen. Ik zeg: "Ja, dat is goed, maar niet te ver, denk erom." En dat is de fout die zij gemaakt hebben, dat moet ik ook toegeven. Zij zijn richting Hazerswoude gelopen, over die zwarte weg. Aan die weg daar zijn ze gegaan. En toen zijn die rotzakken teruggekomen, die twee en die vroegen naar de papieren. Toen hebben zij zichzelf bang gemaakt, toen zijn zij naar een dominee gegaan in Hazerswoude. Zij zijn het dorp ingegaan. Toen zijn zij naar die dominee gegaan en zijn daar gaan vragen of er alstjeblijft niets aan te doen was, dat zij daar in Hazerswoude konden blijven en bij mij konden blijven. Niemand wist dat zij bij mij waren, maar dat hebben zij zelf gezegd, tegen die dominee. Die dominee heeft toen Schokking opgebeld, de burgemeester van Hazerswoude, en die heeft Henk Koren en Jan Plaisier opdracht gegeven "halen die lui". Onderweg hebben zij ze opgepakt, want ze liepen nog onderweg, met een taxi. Zij zijn de taxi ingegaan en vort naar Jan Plaisier z'n huis. Hij woonde in Hazerswoude en achter het huis waren 3 cellen. En daar hebben ze die twee ingestopt. Toen zijn zij met de taxi bij mij gekomen en hebben zij mij gehaald met het kind. Dat kind sliep al, ik heb haar uit bed moeten halen, en zij heeft zichzelf aan moeten kleden. En daar hebben wij een week gezeten, bij Jan Plaisier.

Muziek stopt.

Muziek begint weer.

Muziek houdt op.

Hondharmonika muziek.

Treurige viool muziek.

	<u>Verhagen:</u> Dus U heeft een week in de cel gezeten? <u>Daan Slui:</u> Ja, een week in de cel gezeten, daar. Nou had ik hem beslist al 10 keer gevraagd "laat die deuren open van die cellen en laat de deur van de keuken open, want hij kwam uit op de keuken, zij willen verdwijnen. Ik zal je vertellen....hier in Hazerswoude, die Duitsers halen die joden eruit, je hoort er niets meer van. Ik verdwijnen, ik ga met de joden mee, je ziet mij de eerste 2/3 maanden zie je mij niet meer hier."	Muziek neemt af en toe wat af en zwelt dan weer aan.	
S.J. van der Schaaf in beeld.	<u>S.J. van der Schaaf:</u> Maar het geval heeft zich toen voorgedaan dat Schokking blijkbaar van mening was, dat hij en die joodse onderduikers niet tegelijk rustig konden blijven zitten. En dat is de oorzaak geweest van de tragiek van dit geval. Schokking heeft zich in zijn positie bedreigd gevoeld.	Muziek gaat door.	
Slui in beeld. Authentieke beelden van Scheveningen; straten, huizen, een wegversperring.(foto) Hedendaagse beelden van de scheveningse gevangenis.	<u>Daan Slui:</u> Daarna hebben zij Den Haag opgebeld. Dat ze joden gepakt hadden, wat zij ermee moesten doen. Dan hebben zij beslist een goede aan de telefoon gehad, want hij heeft niets meer van hem laten horen. Na verloop van een week, hebben zij nogmaals opgebeld naar Den Haag en toen kregen zij een goser, die zei:"Brengen die lui". Met 8 of met 10 man hebben zij ons naar Scheveningen gebracht, naar het Oranje-hotel zogenaamd. Goed, wij zijn daar aangekomen en toen zijn wij natuurlijk meteen uit elkaar gegaan, de joden gingen daarheen en ik ging daarheen. Wat ik mij nog goed herinneren kan, ik zat op gang F. In ieder geval, ik werd in een cel gesmeten, op de kale planken, met een heel klein kussentje, zonder dekens en een grote bak met water. Dat was alles wat ik kreeg. Daar ik de nacht mee doorbrengen. Op de planken. In zo'n kribba. "Nou", ik zeg, "dat ziet er goed uit hier."	Geluid van voetstappen in gangen. Muziek op de achtergrond.	
Slui in beeld.	<u>Verhagen:</u> En de Pino's heeft U nooit meer gezien. <u>Daan Slui:</u> Die heb ik nog een keer gezien, in Scheveningen, toen ik daar 2 weken was. Toen heb ik ze zien staan tussen een hoop joden in en dan kon je zien dat hij een jood was, want toen had hij een baard en hij stond met klompen aan. Anders kon je het niet zien.		
Authentieke beelden van de arrestatie van NSB-ers en het kaalknippen van "moffenboeren".		Massaal gezang op de melodie van "glory, glory alleluia".	Treurige orkest muziek.
Burger in beeld.	<u>Burger, oud-politicus:</u> Duizenden werden daar opgepakt, wat ik niet zo erg vond, maar zoals ik tegen Gerbrandy heb gezegd, als je op zo'n manier gaat zuiveren, dan betekent dat altijd dat aan het eind de werkelijke schuldigen er niet aan te pas komen. Zoals ik het heb uitgedrukt, als je bij de portier begint te zuiveren, dan kom je nooit bij de directeur. Als je bij de directeur begint, dan hoef je heus niet zoveel mensen op te pakken, want dan rol je automatisch door tot aan de portier. Enfin, in ieder geval, het is zo gebeurd, wij hebben de portier opgepakt en gezuiverd en wij zijn aan de directeur nooit toegekomen, zoals naar mijn gevoel een kind kon bekijken en het enige excuus dat ik ervoor heb is, dat het uitgekomen is.	Treurige vioolmuziek "Wilt heden nu treden".	

Authentieke beelden van concentratiekampen vol met mensen die na de oorlog zijn opgepakt. Deze beelden lopen over in hedendaagse beelden van het Binnenhof.

Hedendaagse beelden van Hazerswoude.

S.J. van der Schaaf in beeld.

Daan Slui in beeld.

Hedendaags beeld van het huisje waar de familie Pino ondergedoken zat.

Slui in beeld.

S.J. van der Schaaf: En toen ben ik naar Drees gelopen, en toen heb ik gezegd: "Wij hebben zeer bezwarend materiaal omtrent de heer Schookking".

Verhagen: Drees was toen min.-president?

S.J. van der Schaaf: Hij was min.-pres. Die heeft in oorlogstijd zonder de minste reden een joods gezin laten oppakken op eigen verantwoordelijkheid en deze man is daar niets van overkomen. Hij werd burgemeester van Den Haag. Wij willen dit publiceren, tenzij er feiten zijn die het geval aannemelijk maken. Drees heeft gezegd: "Ik wist van dit geval niet af", maar hij heeft het zeer koelbloedig aangehoord, heeft ook niet gezegd dat hij het niet geloofde. Dat heeft hij ook niet gezegd. Drees wist ervan en heeft tegen mij gezegd: "Indien U het wilt publiceren, dan is dat Uw eigen verantwoordelijkheid". Dat was het natuurlijk en dat heb ik ook beaamd.

Daan Slui: De twee zusters van Pino woonden in Amsterdam, die hadden een advocaat genomen in Utrecht en die ging erachter aan om burgemeester Schookking en consorten in de gevangenis te krijgen. Dat heeft een tijd lang geduurd en op een gegeven ogenblik kreeg ik bericht van die advocaat of dat ik daarheen wilde komen in het geval van Pino. Ik ben daarheen gegaan 's avonds en ik heb wat met die man gepraat, toen heb ik hem het hele verhaal verteld hoe dat allemaal in zijn werk gegaan is, met die burgemeester en met die politie-agenten enzo. En toen zei hij: "Als er geld genoeg is, 100% gaan ze achter slot en grendel". Ik zeg tegen hem: "Ik heb geen geld, ik kan je er niet aan helpen, als je het niet zo doen kan, dat je zogenaamd op provisie werkt, dan moeten wij ermee ophouden, want ik kan er niets aan doen".

Verhagen: Vond U het niet merkwaardig dat in Nederland van vlak na de oorlog.....

Daan Slui: Wat wil je doen als gewone werkmans zijnde?

Verhagen: U vond het niet merkwaardig?

Daan Slui: Jazeker vond ik het merkwaardig, maar wat kon je maken? Je kon niets maken, je kon het niet veranderen.

Muziek gaat door.

En opnieuw worden er concentratiekampen in gebruik genomen.

Treurige viool muziek.

Muziek gaat door.

Treurige viool muziek zwelt aan.

Muziek gaat door.

Authentieke foto van de familie Pino.

Hedendaagse beelden van het huisje waar de familie Pino ondergedoken zat.

Muziek gaat door.

Muziek zwelt aan.

De levens van de familie Pino zijn in 1942 door een vergissing in het gezagsmechaniek geëindigd. Wie nu, in 1974 pogingen doet om de oorzaak van deze vergissing op te sporen, merkt dat hetzelfde mechaniek feilloos werkt om zulke pogingen te verhinderen. De waarheid van de zaak Pino is de waarheid van 3 joden die vermoord zijn en niet de waarheid van de deftige burgerij.

Geschiedwetenschappelijke beoordeling t. de Nederlandse pers/
gelijkschakeling en ondergrondse

Het onderwerp 'de Nederlandse pers' wordt in de documentaire behandeld aan de hand van interviews met twee sleutelfiguren, één van Duitse en één van Nederlandse zijde. Beiden zijn goed gekozen, Willi Janke was namelijk hoofd van de "Presseabteilung im Stabe des Reichskommissars" en mr. J.C. de Wit was parlementair redacteur van de Telegraaf. Beiden waren werkzaam te Den Haag.

Toch wordt in de documentaire het onderwerp vrij summier behandeld. Belangrijke zaken, die het geheel wat helderder zouden maken, worden slechts lichtjes aangetipt.

Zo wordt via de interviews duidelijk wat Janke en de Wit deden in Den Haag toen de oorlog uitbrak en gaat men over tot de eerste persconferentie van Janke. De hele ontwikkeling vanaf de bezetting tot die eerste persconferentie wordt niet behandeld. Juist die ontwikkeling is van belang voor de gang van zaken in de Nederlandse pers, want op 15 mei 1940 werd het ANP 'gelijkschakeld'. Dit hield in dat de belangrijkste functies aan pro-Duitse figuren werden toegewezen, er werd volstreekte loyaliteit jegens de bezetter geeist en joodse medewerkers werden ontslagen. Het ANP werd een centrale van Duitse propaganda. Seyss-Inquart zette de Presseabteilung op met Janke aan het hoofd. Zij moest een overzicht van de publicaties in de Nederlandse bladen aan de Reichskommissar verschaffen en, wat haar belangrijkste taak was, zij moest de Nederlandse pers duidelijk maken hoe zij diende te schrijven volgens de Duitse richtlijnen. Volgens deze richtlijnen werd het verboden om artikelen te publiceren die nadelig voor de Duitsers zouden kunnen zijn. Eveneens werd de publicatie verboden van artikelen die voordelig voor de Geallieerden zouden kunnen zijn. Dagelijks diende men het communiqué van het Oberkommando der Wehrmacht af te drukken. In deze trant werden allerlei maatregelen genomen. Deze richtlijnen werden op de dagelijkse persconferenties door Janke aan de Nederlandse journalisten verstrekt. Zo werd de Nederlandse pers aan banden gelegd.

In de documentaire wordt deze hele ontwikkeling aangeduid met slechts één enkele zin: "De Nederlandse dagbladen draaien gewoon door en Janke is hun hoofdredacteur." De persconferenties worden wel genoemd, maar het wordt niet expliciet duidelijk gemaakt dat hier de richtlijnen werden verstrekt, waaraan de Nederlandse pers zich diende te houden. Janke vergelijkt de persconferenties met een soort surrogaat van het Nederlandse parlement, want zoals hij zegt, had niemand meer de mogelijkheid zich te uiten. Volgens de Jong echter waren er op de persconferenties van de 30 tot 70 journalisten maar weinigen die, zoals mr. J.C. de Wit en mr. van Bolhuis van de NRC, openhartige vragen durfden te stellen.² Janke schildert het dus wel zeer rooskleurig af. Kortom van de werkelijke gang van zaken, namelijk hoe de Nederlandse pers aan banden werd gelegd, wordt geen uitleg gegeven. Wel wordt verteld dat de Joodse journalisten al vanaf het begin (bij de gelijkschakeling) werden uitgeschakeld.

Er was aan de kant van de Nederlandse pers geen protest tegen deze zaken. Men hield zich aan de voorschriften, enkele uitzonderingen daargelaten. Zo ging de pers een volkomen plichtmatig karakter dragen; er ging geen overtuiging meer van uit. Duidelijk wordt dit in het interview met De Wit: "Het enige wat je kon doen was het rottigste nieuws zoveel mogelijk uit de krant hou-

den." Hij vertelt hoe hij in plaats van 'beroerd' oorlogsnieuws 7 kolommen over het gilde-wezen in en om Weert schreef. Dit in aanmerking genomen kan men zich voorstellen dat de mensen niet meer in de officiële pers vonden wat zij zochten. Zij vonden het echter wel in de vele uitgaven van de illegale pers, die dan ook een geweldige opgang maakte. In de eerste ondergrondse bladen werd opgenomen, wat in de legale pers niet gepubliceerd mocht worden.³ In deze bladen vond men meningen, berichten en gevoelens die in de 'gewone' pers niet meer mogelijk waren, maar waaraan toch grote behoefte bestond. Eind '40 zag het er al naar uit dat deze illegale pers een politieke kracht van betekenis zou worden. Men kampte met vele problemen, zoals het verkrijgen van betrouwbare berichten, papier en inkt en geld. Ondanks deze moeilijkheden nam het aantal illegale bladen toe. Ook de oplage steeg zeker van de grote opiniebladen, zoals Vrij Nederland, De Waarheid, Het Parool etc.⁴

In de documentaire wordt deze ondergrondse pers, die toch van grote betekenis was, met slechts enkele zinnen en een paar beelden van illegale bladen afgedaan. Terwijl de illegale pers een belangrijk onderdeel van het Nederlandse verzet was.

Hiermee is het onderwerp 'de Nederlandse pers' verder afgedaan. Geen aandacht wordt meer besteed aan het vertrek van Janke in '42 of de verdere ontwikkelingen, zoals de Raad van Voorlichting der Nederlandse pers, die opbouwende artikelen in volkse zin voorstond, en het Verbond van Nederlandse journalisten, die diende om de journalisten in de pas met de bezetter te laten lopen.⁵ Dit alles moest de Nederlandse pers nog verder beteugelen, wat eigenlijk al afdoende was gebeurd bij de gelijkschakeling en de instelling van de persconferenties. Sinds de herfst van '41 werd de pers via persreorganisaties steeds verder ingekrompen; op den duur bleven van de 280 dagbladen er slechts 62 bestaan. Deze inkrimping overkwam ook de nieuwsbladen, de tijdschriften en vooral de kerkelijke bladen. Ook de hoeveelheden papier, die gebruikt mochten worden, werden beperkt.⁶

Jammer is dat die hele beteugeling van de pers niet wat meer uit de verf komt, want dat is voor dit onderwerp toch eigenlijk van wezenlijk belang.

- 1- L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, 's Gravenhage 1972, deel 4 I blz. 8,9.
- 2- Ibidem, deel 4 II, blz. 571.
- 3- Ibidem, deel 4 II, blz. 661.
- 4- Ibidem, deel 7 II, blz. 809.
- 5- Ibidem, deel 4 II, blz. 598, deel 5 I, blz. 270 en 271.
- 6- Ibidem, deel 5 I, blz. 279.

Didactische beoordeling: De Nederlandse Pers

De documentaire pretendeert niet een volledig beeld te scheppen, maar slechts indrukken. Dit moet men, zeker bij een didactische beoordeling in het oog houden.

Inderdaad wordt, zeker wat dit onderwerp betreft, geen volledig beeld gegeven. Alleen de eerste bezettingsjaren komen aan bod en dan nog vrij summier (zie de geschiedwetenschappelijke beoordeling). Zo beknopt zelfs dat de interviews zonder verdere achtergrondinformatie niet geheel op juiste waarde te schatten zijn.

Op grond van het voorgaande kan men concluderen dat de documentaire, wat dit onderwerp betreft, niet voor kennisoverdracht aan de leerlingen geschikt is. Daarvoor wordt een te onvolledig beeld gegeven. Er moet door de docent teveel worden toegelicht en uitgediept.

Op grond van hetzelfde argument, namelijk een té onvolledig beeld, kan men concluderen dat de documentaire, wat betreft dit onderwerp, niet geschikt is om de leerlingen zich te laten inleven in de betrokken periode.

Dit alles wil niet zeggen dat het onderwijs niets zou kunnen beginnen met de documentaire, wat betreft "De Nederlandse Pers". De documentaire heeft wel degelijk bepaalde mogelijkheden.

Zo kan, met informatie en toelichting van de kant van de docent, met behulp van de documentaire een completer beeld van het onderwerp geschetst worden dan zonder de documentaire mogelijk zou zijn. Hierdoor zullen de leerlingen waarschijnlijk meer in het onderwerp te interesseren zijn. Vooral omdat mondelinge getuigenissen over het algemeen wel boeiend werken.

De documentaire kan heel goed gebruikt worden om de leerlingen bepaalde vaardigheden te laten oefenen.

Enkele mogelijkheden daarvoor zijn:

De standplaatsgebondenheid van de beide geïnterviewden door de leerlingen laten ontdekken. Voorbeelden hiervan zijn Janke die de persconferenties wel heel rooskleurig afschildert, en De Wit die zegt dat het enige wat je kon doen was het beroerde nieuws uit de krant houden. Dit is alleen mogelijk als, voordat de documentaire vertoond wordt, de ontbrekende informatie en toelichting door de docent aan de leerlingen verstrekt wordt.

Verder geeft de documentaire belangrijke aanknopingspunten voor klassikale discussies. Zo zou men bijvoorbeeld een discussie kunnen aangaan over de passieve houding van de pers die bijna zonder enkel protest alles over zijn kant liet gaan. Wat zouden de redenen daarvoor geweest kunnen zijn? De leerlingen zouden kunnen proberen motieven daarvoor aan te dragen, zoals bijvoorbeeld:

- angst voor strafmaatregelen
- de bedrijven met werkgelegenheid en geïnvesteerd kapitaal willen redden
- vrees dat als men zich terugtrok de bevolking alleen nog maar puur nationaal-socialistische informatie zou krijgen. Etcetera.

De leerlingen zouden daarna kunnen discussiëren over de vraag in hoeverre deze argumenten volgens hen steekhoudend zijn.

Zo zijn er wat betreft het onderwerp "De Nederlandse Pers" in deze documentaire zeker mogelijkheden voor ge-

bruik in het onderwijs. Over het algemeen is het echter dan wel noodzakelijk dat de docent vooraf de ontbrekende informatie aanvult.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid	commentaar	
Beelden van de koninklijke familie, namelijk Wilhelmina, Juliana en Bernhard die Beatrix op de arm draagt. Op de achtergrond zijn er zwaaiende mensen. Dan volgt een opname van Beatrix die bij het binnengaan bovenaan de trap nog even zwaait naar de mensen. W.Janke in beeld in een soort zaaltje (hotellounge?) Janke in close-up	(Vr: wil zeggen Van der Zee, Verhagen of Hofland) Janke, oud-journalist: "Als de oorlog uitbrak in Europa, je weet dat was in september 1939, met Hitlers aanval op Polen, daar zat ik toen als Duitse perscorrespondent in Den Haag en ik was verslaggever voor 2 van de meest belangrijke Duitse bladen, Der Deutsche Allgemeine Zeitung in Berlijn en Der Westfälische Landeszeitung in Dortmund. En nu, als ik al gezegd heb, brak de oorlog uit."		onheilspellende aanzwellende muziek. rustige muziek.	
Mr. J.C. de Wit in beeld in een huiskamer. Beelden van vluchtende mensen bij een luchtalarm. Beelden van een bombardement; er worden gewonden op brancards opgehaald door mensen met gasmaskers.	Mr. J.C. de Wit, oud-journalist: "Ik was parlementair redacteur van de Telegraaf." Vr.: "En u zat in Den Haag?" "In Den Haag ja. Toen heb ik direkt al eigenlijk het griezeligste meegemaakt, als je het achterna beschouwd, op dat moment vond je dat tenminste. Luchtalarm, onderduiken in een schuilkelder en niet weten wanneer het afgelopen is. Dat heb ik nooit meer van mijn leven zo erg gehad als toen, dat je helemaal echt het gevoel had van "nou zit ik hier onder de grond en ik weet helemaal niet wat daarboven gebeurt. Half Den Haag kan wel stuk gegooid worden."	geluid van vliegtuigen, sirenes en een luchtalarm. geluid van een bombardement, en door de sirenes heen, vliegtuigen.	rustige muziek.	
Mr. J.C. de Wit in beeld in close-up. Beeld van Janke in close-up. Beeld van de Wit in close-up. Opname van het Binnenhof met de Ridderzaal.	Mr. J.C. de Wit: "En toen kwam dan het bericht dat er een persconferentie zou zijn. En dat was dan de eerste persconferentie van Janke. En ik herinner mij nog: Janke: "Niemand hoeft bevreesd te zijn. De Duitse troepen zijn erg sterk en goed gedisciplineerd. Niemand hoeft te vrezen dat zijn eigendom wordt beschadigd of dat iemand wordt in hechtenis genomen, gearresteerd en zovoorts, dus allemaal, alle alle autoriteiten sollen da waarde aan hechten dat de hele toestand nu zijn nieuwe maar vreedzame gang zal gaan." De Wit: "Ik zeg nou, dat is een mooie boel, dat had ik nou nooit gedacht. Waarop Janke zei: "Wij kennen mekaar lang genoeg, je moet van mij aannemen, ik had dit ook niet verwacht." Achterna hoor je dan en lees je, dat de heleboel in Den Haag al kant en klaar lag, enzovoort."		rustige muziek, zeer op de achtergrond, luidder aan het eind van het interview.	

Janke in close-up

Janke in beeld.

Beelden uit de film "De Eeuwige Jood" uit 1940 van Fritz Hippler en wel opnames van de drukke Nederlandse filmbeurs.

Janke in close-up in beeld.

Opname van een man die kranten verkoopt.

opname van een oudere man die een krant leest.

opnames van weer de man die kranten verkoopt en van een vrouw die een krant leest.

De Wit in close-up in beeld.

Beelden van een archief; iemand haalt uit een laadje ondergrondse blaadjes: Vrij Nederland, Het Parool, de Oranjekrant, Trouw, Je Maintiendrai en Christoffor.

Janke:

"Pressereferent des Reichskommissars... (?)..... Dat was mijn titel, die ik dan ook later verder heb gevoerd. En dan heb ik natuurlijk de door mij nieuw geschapen functie van dagelijkse persconferenties, deze taak was goed onder de in handen genomen en het werd eigenlijk een soort, het was eigenlijk een soort surrogaat van het Nederlandse parlement, want het Nederlandse parlement bestond niet meer. Noch de 1e kamer, noch de 2e kamer. Alles was uit elkaar gelopen en werd ook later ontbonden. En niemand in Nederland had nu eigenlijk de morelijk....."

Vr.: "Werd er op uw persconferenties wel eens over de Jodenvervolgning gesproken?"

Janke:

"Zo goed als nooit. Alleen als er een verordening kwam, nietwaar. Maar er werd in het algemeen schweigend overgegeven, want niemand was daarmee akkoord, nicht?"

Vr.: "En er zaten natuurlijk ook geen Joodse journalisten bij?"

Janke:

"Die waren uitgesloten geweest, van begin af aan. Da waren da geen Joodse journalist meer."

De Wit:

"Janke heeft nog de beste tijd van de bezetting meegemaakt, laat ik zo maar noemen. Ik bedoel, tot '41 was het nog niet zo scherp tegenover elkaar als het later geworden is."

Vr.: "Nee, maar ondertussen was Nederland toch maar bezet."

De Wit:

"Nederland was bezet, uiteraard, maar daar was op dat moment niks aan te veranderen. Het enige wat je dus kon doen, om te proberen de mensen in de krant, dat gold ook voor de collega's, dat is mijn standpunt in die tijd ook geweest, proberen de mensen te laten merken, wat er in werkelijkheid, niet verdoezelen, maar proberen het rottigste nieuws, de beroerdigheid d'r zoveel mogelijk uit te houden. En dat lukte ook wel. Ik bedoel, ik ben wel eens een week naar het Zuiden geweest en heb een hele serie geschreven over het gildewezen in de loop der eeuwen in en om Weert. Daar schreef je dan, ik geneer mij er bijna voor, nou daar schreef je dan 7 kolommen over, onder het motto 'op die 7 kolommen, op die plaats kan geen beroerd oorlogsnieuws staan'."

De dagbladen draaien gewoon verder en Janke is hun hoofd-redacteur.

trage en droevige muziek, zo nu en dan wegvallend en dan weer aanzwellend.

rustige muziek.

De illegale pers is ook in Nederland een vorm van verzet waarvoor in 1941 al met de doodstraf wordt bedreigd. De Duitsers weten wat voor machtig wapen het woord is voor mensen die onmondig zijn gemaakt.

Geschiedwetenschappelijke beoordeling: De arbeidsinzet.

In mei 1940 waren er in Nederland ruim 400.000 werklozen. In Duitsland bestond tegelijkertijd grote behoefte aan arbeidskrachten, die men wilde recrutereren uit het grote aantal werkloze arbeiders in Nederland. De bezetters kregen bij de plaatsing van arbeiders medewerking van Nederlandse autoriteiten, die de werkloosheid wilden bestrijden door tewerkstelling van arbeiders in Duitsland. In het begin probeerde men de werklozen te bewegen zich vrijwillig voor de tewerkstelling in Duitsland te melden. Later werden er dwangmaatregelen genomen; bij weigering zou men geen steun meer ontvangen. In de periode van juni 1940 tot maart 1942 zijn in totaal 227.000, voornamelijk werkloze, arbeiders naar Duitsland gestuurd om daar te werken.

Vanaf maart 1942 werden ook niet-werkloze arbeiders gedwongen naar Duitsland te gaan. Deze arbeidsinzet was nauw verbonden met de grote verliezen van de Duitse troepen in Rusland in de winter van 1941-42. De druk van de Duitsers om meer arbeidskrachten en in het bijzonder werkende arbeiders in Duitsland tewerk te stellen nam toe. Hiertoe werden verschillende maatregelen genomen. Een van deze maatregelen was het uitkammen van de bedrijven, d.w.z. het aanwijzen van werkende arbeiders voor uitzending naar Duitsland. Dit uitkammen vond op grote schaal plaats tussen april 1942 en april 1943. In totaal zijn toen 163.000 arbeiders naar Duitsland vervoerd, 90.000 minder dan men verlangd had, mede dankzij het toenemende verzet.

Doordat de Duitse troepen grote verliezen leden, moest de industriële produktie worden opgevoerd. De behoefte aan arbeidskrachten in Duitsland nam dus verder toe. Er werden maatregelen genomen om de arbeidskrachten en de andere economische bronnen van Nederland op meer efficiënte wijze dan voorheen voor de Duitse oorlogsvoering dienstbaar te maken. Enkele maatregelen waren het besluit tot terugneming in krijgsgevangenschap van het voormalige Nederlandse leger (eind april 1943) en de verplichte aanmelding van mannen tussen de 18 en 35 jaar (mei 1943). Deze aanmeldingsactie duurde ruim vier maanden en leverde ongeveer 54.000 arbeidskrachten op, terwijl men gehoopt had 120.000 mannen als arbeiders naar Duitsland te kunnen sturen. Het verzet van de bevolking was toegenomen: immers niet alleen arbeiders, maar ook andere groepen werden nu door de Duitsers aangewezen.

Na de succesvolle opmars van de geallieerde troepen vanuit Normandië nam de passieve weerstand van de Nederlandse bevolking steeds meer toe. Het gezag van de bezetter nam af. De tewerkstelling in Duitsland was vrijwel tot stilstand gekomen. Om nog te redden wat er te redden viel, ging de bezetter over tot hardere actie: grootscheepse razzia's in de herfst van 1944. Tijdens deze razzia's werden tenminste 120.000 mannen opgepakt. Zij werden ingezet bij de aanleg van verdedigingswerken of ze werden naar Duitsland vervoerd om daar te helpen bij het herstel van de verwoeste infrastructuur en om daar eveneens verdedigingswerken aan te leggen.

Tussen 1940 en 1945 zijn in totaal ruim 500.000 Nederlandse arbeiders tewerkgesteld in Duitsland. De meeste van hen werkten in en rond Berlijn, Keulen en Nedersaksen. Het is niet bekend hoeveel arbeiders in Duitsland het leven lieten. Hun aantal wordt geschat op 8.500 personen. Het aantal blijvend-invaliden en ongeneeslijk zieken is eveneens onbekend. 1)

De makers van de compilatiefilm "Vastberaden..." noemen in het gelijknamige boek de in Duitsland tewerkgestelde arbeiders: "de naamloze benadeelden van de oorlog: verzwakt door de crisis, gedemoraliseerd door de politieke wereld van Colijn, in de bezetting economisch weerloos en zonder organisatie, na de oorlog zonder de heft van het verzet of de tragiek van de joden, na vijf jaar volstrekt berooid, in veel gevallen naar de grenzen van Europa gestuurd, en na hun terugkeer even anoniem en armer dan tevoren." 2) Deze door hen genoemde aspecten komen in de interviews echter niet duidelijk naar voren. Er wordt in de compilatiefilm slechts een oppervlakkig beeld gegeven van de arbeidsinzet. Men laat veelal de arbeiders aan het woord over hun ervaringen. Er wordt echter vrijwel geen informatie verstrekt over de arbeidsinzet zelf, noch over de verschillende fasen ervan, noch over de recrutering van de arbeiders. Ook in de interviews komt dit niet naar voren. De nadruk ligt in de interviews op de avontuurlijke kant van de zaak. Er wordt namelijk relatief veel aandacht besteed aan de mislukte ontsnapping van Blok en aan de avonturen van Kouw als stoker. In andere opzichten komt het verzet tegen de arbeidsinzet in de compilatiefilm niet naar voren. Het is niet altijd even duidelijk welke arbeid de verschillende personen hebben moeten verrichten, met uitzondering van Krugers die een uitgebreid verslag geeft van zijn werkzaamheden in een munitiefabriek. Kouw heeft behalve als stoker ook nog een tijdje in Frankrijk gewerkt. Het is niet duidelijk wat hij daar gedaan heeft; waarschijnlijk heeft hij gewerkt aan de kustverdedigingswerken aldaar.

Golderijk heeft, voordat hij min of meer vrijwillig als kleermaker voor de Duitsers werkte, gewerkt als "spitter" bij de TOT, zoals hij dat noemde. Zeer waarschijnlijk bedoelde hij de OT, de Organisation Todt, die belast was met het aanleggen van verdedigingswerken. (Vooral in het najaar van 1944 zijn veel arbeiders ingezet om in Nederland verdedigingswerken te graven.) Over Blok krijgen we wat betreft zijn werk, in het geheel geen informatie. Ook over de woon- en werkomstandigheden van de tewerkgestelde arbeiders krijgen we weinig informatie.

Resumerend kunnen we stellen dat de informatie over de arbeidsinzet zelf nogal oppervlakkig blijft en bovendien weinig gestructureerd is.

Niettemin zijn er toch enkele zaken, die in de compilatiefilm duidelijk naar voren komen:

- de houding van de Nederlandse autoriteiten t.a.v. de tewerkstelling aan het begin van de bezetting (radio-vraaggesprek met De Quay)
- de politieke onwetendheid bij sommigen (Kouw: de neutraliteit van Zweden was hem toen niet bekend!)

- de gelatenheid waarmee velen toch hun lot accepteerden
- de economische en sociale positie van de arbeiders aan het begin van de oorlog.

Noten

- 1) Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan:
B.A. Sijes, De arbeidsinzet. De gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940-1945 ('s-Gravenhage 1966) 140, 248, 290, 605, 625, 691.
- 2) H.J.A. Hofland, Hans Keller, Hans Verhagen, Vastberaden maar soepel en met mate. Herinneringen aan Nederland 1938-1948 (Amsterdam 1976) 37.

Didactische beoordeling: De arbeidsinzet

Het gedeelte van de compilatiefilm over de arbeidsinzet is niet geschikt voor kennisoverdracht. Daarvoor is de aangeboden informatie te summier en bovendien onvoldoende gestructureerd.

Men zou de film wel kunnen gebruiken als inleiding of instap voor één of meer lessen over de arbeidsinzet. Met name de avonturen van de heer Blok en de heer Kouw kunnen belangstelling wekken bij de leerlingen, en dan vooral ten aanzien van de leefomstandigheden van de in Duitsland tewerkgestelde arbeiders. Daar de film hierover geen volledige informatie geeft, is het nuttig om de leerlingen naast de film meer informatie over dit onderwerp aan te bieden. Dit zou bijvoorbeeld kunnen gebeuren in de vorm van enkele fragmenten uit 'De arbeidsinzet' van B.A. Sijes (met name het hoofdstuk over de levensomstandigheden van de arbeiders in Duitsland). Men zou ook gebruik kunnen maken van het boek 'Vastberaden maar soepel en met mate', waarin de volledige interviews zijn gepubliceerd. Bepaalde onderdelen van de film zijn te gebruiken als uitgangspunt voor een klasgesprek of discussie, zoals bijvoorbeeld:

- De houding van de ambtenaren die in functie bleven. Welke motieven hebben bij de Nederlandse overheid meege-speeld om de werklozen op te roepen in Duitsland te gaan werken?
(Men zou dit thema ook kunnen behandelen binnen het kader van de collaboratie.)
- De houding van de arbeiders. Welke motieven speelden bij de werkloze arbeiders een rol om zich in het begin van de bezetting vrijwillig te melden voor Duitsland?
(Men denke bij bovenstaande punten aan de dilemma's van de ambtenaren en aan de status van een werkloze in die tijd.)
- Hoe valt de passiviteit en gelatenheid van de meeste arbeiders te verklaren?
(Factoren die meespeelden: het feit dat de Nederlandse ambtenaren in het begin zelf ook medewerking verleenden, angst voor represaillemaatregelen, etc.)

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
We zien een aantal kinderen uit de jaren dertig(?) met een wandelwagen. Ze poseren voor de camera en lopen daarna weg. Ze passeren een soldaat die op wacht staat.		"Hawaii"-muziek		Net als hoog en laag, leven jong en oud streng gescheiden van elkaar.
We zien een gezin uit de dertiger jaren(?), dat een huis verlaat. Vervolgens worden er beelden getoond van schaatsende kinderen en volwassenen.	<u>Kouw</u>: Ik ben geboren in 1922.			Dat neemt niet weg dat er veiligheid wordt gevonden in gezellig samenzijn.
De heer E.J. Kouw, vertegenwoordiger, verschijnt in beeld. Hij wordt in zijn huiskamer geïnterviewd.	Dus in '36 eigenlijk ging ik van school af. Ik heb wel de volledige school doorlopen. En ik kwam van school af en ik ging meteen naar de fabriek toe. Vooral natuurlijk om een beetje bij te verdienen...	muziek op de achtergrond		
De camera zwenkt iets naar rechts. Mevrouw Kouw komt nu ook in beeld.	<u>Verhagen</u>: U kwam uit een groot gezin? <u>Kouw</u>: Groot gezin: vader, moeder, zes kinderen... Achtien gulden steun... Dus het was meteen werken, om een hartje bij te verdienen...			
De heer Kouw is weer alleen in beeld.	Dus ik was veertien jaar... het was fabriekswerk bij Luycke, augurkenfabriek... als ik even reclame mag maken! <u>Verhagen</u>: Heeft u daar zo'n aardige tijd gehad, dat u daar reclame voor wilt maken?			
De camera zoomt in; we krijgen een close-up van de heer Kouw.	<u>Kouw</u>: Nee, echt niet... echt niet..., want het was uiteindelijk zo... Wij waren veertien jaar en wij verdienden drie gulden in de week en als wij een keer te laat kwamen, dan kregen we een kwartje boete, dus uiteindelijk had je f 2,75. Kwam je twee keer te laat, dan had je een knakie... Ik bedoel, je kreeg drie dubbeltjes in je zak... Het was zo: kwam je een keer te laat -fietsen was er niet bij, want een fiets was luxe uiteindelijk- kwam je een keer te laat, dan hield moeder een stuivertje in. Dus je kreeg maar een kwartje. En daar werkte je de hele week hard voor... Ik was een jaar of zestien dat ik eigenlijk pas mijn eerste fiets kreeg, zelf bij mekaar getrommeld...	muziek stopt		
Er verschijnen beelden van een markt in de jaren dertig(?).	Je ging naar de jodenhoek toe... Je kocht een zadeltje... Je kocht een freempie en dergelijke... En je was er nog zuiniger op dan op het ogenblik de jongens, die op het ogenblik een nieuwe brommert hebben..., want die brengen ze zo in mekaar voor een rooie...	geluid van een carillon		

We krijgen een marktkoopman in beeld, die luikeels zijn waren (sinnasappels?) aanprijst.

Vervolgens verschijnt er een aantal overzichtsbeelden van de markt, waarschijnlijk gefilmd vanaf het dak van een huis.

We zien een vrouw die op de markt bloemen koopt.

We krijgen een aantal huizen in beeld, gefilmd in een welgestelde buurt in de jaren dertig(?).

We zien een aantal mensen elkaar begroeten in de tuin van een huis. Er worden handen geschud. Ze gaan zitten rond een tafel.

Er verschijnen beelden uit de dertiger jaren(?) van mannen en jongens die zich bij een rivier(?) omkleeden. Ze trekken badpakken aan en springen in het water. We zien een auto die langs de rivier rijdt. Vervolgens verschijnen er beelden van het platteland in de jaren dertig(?). We zien een aantal boeren bezig met het hoefen.

Er wordt een zak graan gewogen. Een hand pakt wat graan en toont het aan de camera. (Beelden uit de jaren dertig?)

Vervolgens verschijnen er authentieke beelden van graan dat vernietigd wordt. Er worden zakken graan in het water geleegd. Er verschijnt in beeld een stempelkaart, die gestempeld wordt. We zien authentieke beelden van een groot aantal mannen (werklozen?), die in een rij staan. (Opnieuw zien we de stempelkaart die gestempeld wordt. We zien een (werkloze?) man een huis in gaan.

Blok: Fietsen waren er niet. Dus het was altijd maar lopen, lopen.

marktkoopman:
"Vijf voor een
dubbeltje...
Vijf voor een
dubbeltje!"

"jazz"-muziek

muziek loopt
door

muziek stopt

vioolmuziek

muziek loopt
door

muziek stopt

dreigende mu-
ziek van meer-
dere violen

muziek stopt

vioolmuziek

De rollen zijn verdeeld. In een land waar van nationale eenheid wordt gedroomd, staat elke groep voor zijn eigen belangen.

De thee van de vergane glorie, in de tuin gebruikt, smaakt de welgestelden nooit bitter.

De crisis sluipt binnen en maakt zijn eerste slachtoffers onder de allerarmsten.

De heer H. Blok, werknemer Hongovens, verschijnt in beeld. Hij wordt in zijn huiskamer geïnterviewd. De camera zwenkt naar rechts, zodat nu mevrouw Blok in beeld verschijnt. De camera zwenkt terug naar de heer Blok.	En wij gingen veel wandelen. Een ding, dat beeld vergeet ik nooit meer, dat we daar in Bloemendaal liepen. Het had gesneeuwd, het was een slecht wegdek, sneeuw en zo en wij konden dus niet op het fietspad of op het voetpad lopen. En wij gingen dus op de grote weg. Dan komt daar een, destijds vrij dure luxe-auto aanrijden met een chauffeur en een mannetje achterin. Die draaide dat raampje open en hij zegt tegen m'n vader -wij liepen er als kinderen bij- : "Wé, proletariër, je hoort dáár te lopen, niet op de weg!" Nou ja, die ouwe... me vader schoot het bloed voor z'n ogen en die gaf hem...want hij hing met z'n kop uit het raampje..., die geeft hem een iel, zo meteen achteruit... en hij zat keel met die kop tussen dat raampje. Kijk, dat was nou een voorbeeld van toen, hè. Dat wil ik nou gewoon even aanhalen, hoe die toestand toen was, ten opzichte van... Nou, wij zaten al ras op het politiebureau natuurlijk... Dat ging ook zo maar...		muziek op de achtergrond muziek wordt harder	
De heer Kouw verschijnt in beeld.	Kouw: Toen, nou ja, kwam de knopen-fabriek en dergelijke... Ik heb in de expeditie gezeten... Ik heb in de kolon gezeten. Ik heb in de bouw gewerkt... Ik heb van alles gedaan uiteindelijk tot de oorlog uitbrak...		vielmuziek op de achtergrond	
De heer P.L. Krugers, montebmaker, en zijn vrouw verschijnen in beeld. Het interview vindt plaats in hun huiskamer. De camera zwenkt iets naar rechts, zodat alleen de heer Krugers in beeld is. De camera zoomt iets op hem in. De camera zoomt weer uit. Reide personen zijn nu in beeld. De camera zoomt in op de heer Krugers. De camera zoomt verder op hem in tot een close-up.	Krugers: Toen hebben wij al onze stukken met een witte vlag allemaal netjes aan de kant van de weg gezet... En toen ging onze vaandrig met die Duitse luitenant die stukken nakijken, of ze compleet waren, of er geen sabotage gepleegd was... en wij stonden om dat autootje heen. Nou meneer, daar lagen stafkaarten in, daar stond ieder daarbij, iedere sloot en iedere waterplaats daaron. Zó perfect was dat allemaal. Nou, dat is voor mij spionage geweest, vóór die tijd al sowieso. En wij stonden stomverwonderd over de wapens die die jongens hadden. Dat waren van die korte blauwe, die hebben geloof ik die Iers-Bliërs ook, die uz'ls, van die korte blauwe met luchtkoeling, met gaatjes erin... Wijzelf hadden nog karabijnen, want de infanterie liep nog met van die lange geweren en zo... Nou, wij hebben gewoon stomverwonderd gestaan over die dingen! En die twee jongens, die waren, nou, ik schat ze niet ouder dan een jaar of achttien, zo iets. En nou, die jongens waren heel vriendschappelijk, ja, uiteraard waren ze dat, want hun waren de winnaars, dus...		muziek van meerdere trompetten muziek stopt vielmuziek muziek stopt	
De heer Kouw verschijnt in beeld.	Kouw: En toen werkte ik eigenlijk weer in de kolon, in Amsterdam-West...			

Radiozender, vrouw die naar radio
luistert, vrouw aan de was met
een somber kijkende, waarschijn-
lijk werkloze man.

De heer Krugers komt weer
in beeld.

De heer Kouw verschijnt
in beeld.

De heer en mevrouw Blok
komen in beeld.

Er verschijnen authentieke
beelden van mannen met knif-
fers en tassen. De mannen
lopen, begeleid door Duitse
soldaten, in een lange rij.
De mannen klimmen op een
vrachtauto.

Er verschijnt een vrouw in
beeld, die met haar twee
kinderen achterblijft en die
in de verte staart (naar
haar man die vertrekt?).

9h-
We zien nu authentieke
beelden van een groot aan-
tal mannen op het station
(van Amsterdam?). Ze lopen
de trap op naar het perron.
We zien een trein vertrek-
ken, terwijl de mannen uit
de ramen hangen en in de
camera kijken.

Radioman: Wij hebben van minister Fishböck nog gehoord dat er ook mo-
gelijkheden zijn voor Nederlandse arbeiders om in Duitsland te gaan
werken.

De Quay: Ja, zeer zeker. En de generaal-commissaris, Dr. Fishböck
heeft dit middel als het belangrijkste genoemd omdat er in Duits-
land voor vele soorten van arbeidskrachten een ruime werkgelegen-
heid bestaat. Ongetwijfeld zullen door de Duitse autoriteiten spoed-
dig in concreto de lonen en de arbeidsvoorwaarden in de verschillende
groepen worden bekend gemaakt. En dan verwacht ik stellig dat een be-
langrijk aantal personen, thans in Nederland geen werk kan vinden,
zijn arbeidskracht in Duitsland nuttig zal maken.

Radioman: Professor ik kan mij toch gevallen indenken waarin zich voor
een arbeider de vraag zou kunnen voordoen of dit of dat bepaalde werk
in Duitsland, of dat zich wel met de vaderlandse plicht verdraagt.

De Quay: Ja, die vraag zal wellicht bij meerdere personen opkomen.
En daarom valt het ook zeker te waarden dat de Duitse autoriteiten
bij het tewerkstellen van Nederlanders in Duitsland de grondslag van
de vrijwilligheid uitdrukkelijk hebben erkend. Ik acht het echter
zeker onjuist, om op het ogenblik te veronderstellen dat het werken
in Duitsland zich niet zou verdragen met de vaderlandse plicht. Daar
tegenover acht ik het een Nederlands belang dat een eventueel over-
schot van werklozen hun arbeidskracht in Duitsland aanwendt, waar bij
men uiteraard individueel zich beperkingen moet opleggen ten aanzien
van bepaalde industrieën.

Krugers: En toen, op 12 oktober, moest ik mij melden... ben
ik op de Diepewegschool gegaan.

Verhagen: Had u toen een idee waarvoor u zich moest melden?

Krugers: Nee, dat kwam zo. Alle bedrijven moesten personeel
aangeven aan de arbeidsbeurs voor uitzending naar Duitsland,
voor tewerkstelling in Duitsland. En toen zei onze directeur:
"Dat doe ik niet! Hier heb je mijn personeellijsten en zoek ze
zelf maar uit", aan de directeur van de arbeidsbeurs. En die
is aan het kruisen of strepen gegaan, of wat ook... En daar
was ik ook bij...

Kouw: Toen werkte ik in de kolen. En toen kreeg ik een half
jaar daarna een oproep voor Duitsland. Maar ja, wat deed je?
Je was bijvoorbeeld met z'n drieën... Duitsland trok niet zo
erg en je ging naar Frankrijk..., want je stond voor de
keus, Frankrijk of Duitsland...

Blok: Toen ben ik dus met een club van zo'n 1500 man, waar
ik van dacht dat ik de jongste was, naar Duitsland getrans-
porteerd.

Via de trein naar Amsterdam en van Amsterdam naar Kampen.

violmuziek

muziek op de
achtergrond

muziek stopt

dreigende mu-
ziek van syn-
thesizers

muziek wordt
harder

Vervolgens verschijnen er beelden van een rijdende trein, gefilmd vanuit de lucht.		geluid van een wegrijdende stoomtrein	muziek stopt
De heer en mevrouw Blok verschijnen opnieuw in beeld. We zien hedendaagse beelden van de brug in Kampen, waarover de heer Blok vertelt. De heer Blok verschijnt weer in beeld. Het beeld verspringt weer. We zien opnieuw hedendaagse beelden van de betreffende brug. De camera zwenkt naar rechts. Het station van Kampen komt in beeld. De heer Blok verschijnt opnieuw in beeld.	In Kampen zijn we een paar uur opgesloten geweest in een enorme grote kazerne en... ... vandaan dus lopend dan over de brug, die er nu nog is, naar het station. Waar zich dus nog iets voordeed van..., ik denk: "Verrek, daar staat een koffer!" En dan kwam ik weer een tas tegen. Ik denk: "Waar blijven die nou toch?", maar dan bleek dus... aan de andere kant van de brug liepen vrouwen... en dan sprong er rentje uit die rij vandaan, uit die club van 1500 man. Die pakte daar een vrouw dus beet en die liepen dan in de tegenovergestelde richting en zij moesten dan onderduiken. Die vluchtten dus op een gegeven ogenblik. En ik dacht: "Verrek, wat die kennen, dat ken ik ook!" En dan kijk je even naar links; het moet erg vlug gaan en ik zet m'n spulletjes neer en ik duik ook naar de andere kant... of dat probeerde ik althans...		violmuziek muziek op de achtergrond
Er verschijnen authentieke(?) beelden van een (dode?) man die op straat ligt. We zien de laarzen van een Duitse soldaat(?), die over de man heen stapt. Opnieuw verschijnen er hedendaagse beelden van de brug in Kampen, dit maal gefilmd vanuit een auto die over de brug rijdt. De brug bij Kampen en beelden van De Quay als prenter in 1959-1963, o.a. tijdens een kruislegging bij het monument op de Dam; wegvoeren van Nederlandse arbeiders.	... toen had ik gelijk een of andere Duitse laars in m'n nek leggen.... want die Duitser liep vlak achter mij, gewapend en die had ik dus niet gezien. En ik werd die rij weer ingetrapt... Dus in de trein, en geen ramen erin, geen gordijnen... En zo kwam we dus Duitsland in vervoerd... De Quay: En daarom valt het ook zeker te waarderen dat de Duitse autoriteiten bij het tewerkstellen van Nederlanders in Duitsland de grondslag van de vrijwilligheid uitdrukkelijk hebben erkend. Ik acht het echter zeker onjuist om op het orenblik te veronderstellen dat het werken in Duitsland zich niet zou verdragen met de vaderlandse plicht. Daar tegenover acht ik het een Nederlands belang, dat een eventueel overschot van werklozen hun arbeidskracht in Duitsland aanwendt.		muziek wordt harder muziek zachter muziek stopt
De heer en mevrouw Krugers verschijnen in beeld.	Krugers: Om het even in het kort te zeggen: in de fabriek kwamen er van de ijzergieterijen allemaal van die staven,		violmuziek

We zien beelden uit de jaren veertig(?) van twee mannen, die aan het werk zijn achter een draaibank in een Duitse(?) fabriek.

Opnieuw verschijnen de heer en mevrouw Krugers in beeld.

De camera zwenkt naar rechts zodat de heer Krugers nu alleen in beeld is. Vervolgens draait de camera zodanig dat de heer Krugers van achter af, over zijn schouder, gefilmd wordt. De heer Krugers geeft uitleg over zijn werk in Duitsland en gebruikt daarbij veel handgebaren.

Vervolgens verschijnen er beelden van een vliegtuig (uit de Tweede Wereldoorlog?), dat zijn bommen laat vallen. We zien vanuit het vliegtuig de bommen op de grond exploderen.

De heer en mevrouw Krugers verschijnen weer in beeld.

De camera zwenkt naar rechts, zodat de heer Krugers nu alleen in beeld is.

Er verschijnen weer beelden (uit de Tweede Wereldoorlog?). We zien bommen uit een vliegtuig vallen.

De heer Krugers komt opnieuw in beeld.

Vervolgens zien we een fabriek in de jaren veertig(?). We zien een stoker van een ijzergieterij(?). Dan zien we opnieuw bommen die uit een vliegtuig vallen. Vervolgens verschijnt er een (gebombardeerd?) schip in beeld, dat in brand staat. (Beelden uit de Tweede Wereldoorlog?)

in verschillende diktes en breedtes, kant en klaar... Het meest waren daar van die Russische krijgsgevangenen het werk...

en dan waren het weer mongolen die eraan stonden. En dan werden ze allemaal op maat, dat ging dus met een malletje of een afgeknepen. En dan was er weer iemand anders, die die blokjes dus allemaal in gloei-ovens moest leggen. Dan werden ze roodgloeiend gemaakt.

Dat was een rol-oven -ja, meerdere dus hoor!- en dan rolde dat zo door die kast heen. En aan de andere kant waren ze roodgloeiend. Daar stond er een mongool, die pakte dat met een grote tang van die stukjes iedere keer. Of twee stonden er, want één man kan natuurlijk niet aan. Dan stonden er links en rechts één met een tang dan die gloeiende hete dingen te pakken en die werden in het zand gezet. Daar stonden allemaal mensen en...

die persen werden in beweging gezet met een grote hendel en daar stonden allemaal Belgen aan, daar werd druk en dat water werd weer opgenomen uit de Havel en de Spree.

En dan pakte weer een andere mongool het weer op en dat moest met een slag -boom!- in die vorm. De Belg die er achter stond, haalde die hendel dan over en dan kwam die doorn naar beneden en die drukte dan zo op dat gloeiende stuk metaal en dan werd het in die ronde vorm geperst en daar kwam een gat in, meteen. Die doorn, die drukte -omdat dat metaal dus roodgloeiend was en zacht- ... drukte dat erin. En dan ging dat weer terug en dan stonden daarachter weer mongolen en die rende dingen, wat al de vorm had van een granaat, er weer uit en dat werd weer met een slag in een bak met zand gezet.

Daar moest het afkoeLEN. Ze hebben natuurlijk speciaal mongolen daarvoor genomen, omdat ze zeggen: "Die kan een beetje tegen de hitte."

En dan kwamen ze langs mij en dan moest ik ze controleren en dan stond daar weer een beerenjongen,

die er aan de onderkant een schuin kantje aan draaide en dan was dat weer niet goed. Dan kwam die Vorarbeiter...

geluid van een vliegtuig en van vallende bommen

muziek op de achtergrond

geluid van een vliegtuig en van vallende bommen

muziek stopt

geluid van een vliegtuig en van vallende bommen

Een arbeider, gedwongen in Duitsland, een student, vrijwillig naar Engeland.

We zien een close-up van de heer Kouw.

De camera zoomt iets uit. De heer en mevrouw Kouw zijn nu beiden in beeld.

Mevrouw Kouw verschijnt alleen in beeld.

De heer en mevrouw Kouw zijn beiden in beeld.

De heer Kouw verschijnt in beeld.

De camera zoomt in op de heer Kouw tot een close-up.

Kouw: In 1942 moest ik naar Bremen toe. En zo kwam ik met een Delse jongen in aanraking en die knaap vaarde. Hij zegt: "Joh, neem de benen uit het lager vandaan, ga ook varen!" De zalen in een gefeelje, pilside. Ik zeg: "Ja, als wat?" "Nou", zegt hij, "dan geef je je eigen op als stoker." Ik zeg: "Ik heb nog nooit een schip van binnen gezien. Hoe kan ik mezelf nu opgeven als stoker?" "Ja", zegt hij, "je moet alles voorbaren." Toen ben ik 's nachts dat lager uit gegaan en toen heb ik mij gemeld als stoker. Maar ik had nog nooit een schip van binnen gezien. Hij zei: "Was sind Sie von Beruf?" Ik zeg: "Ik ben Heizer", tegen die kapitein. Toen zei hij: "Haben Sie dass wohl gemacht? Es ist schwere Arbeit."

Ik zeg: "Ja, dass kann ich schon." Maar ja goed... ik liep daar van het Lager vandaan... dus ik bedoel... Zij konden mij niet pakken. Ze wisten niet waar ik was ook.

Verhagen: Het was wel degelijk een soort ontvluchting dus uiteindelijk.

Kouw: Ja, echt een ontvluchting ergens... Ik dacht: "Die boot gaat naar Holland toe, naar Delfzijl en dan kan ik mooi weer de boeren nemen in Holland."

Verhagen: En dan ben je thuis.

Kouw: Dan zit ik uiteindelijk weer in Holland. Nou ja, goed...

Ik werd dan m'n haren getrokken door een Sakser en die zei: "Hollander, wir fahren bald ab."

"Wir müssen Dampf haben." Ik zeg: "Schön!"... wir fahren bald ab, ik denk...: "Nou, we gaan naar Holland toe." Ik naar beneden... dan heb je van... zurellockie om... en naar beneden en kennis gemaakt met de machinist. Toen vroeg hij waar ik vandaan kom. Ik zeg: "Aus Holland." "Affijn", zegt hij, "ich war auch einmal in Holland. Kennen Sie Rotterdam?" ... en dergelijke... "Ja", zeg ik, "ik kom uit Holland, dus ik ben Rotterdam wel." ... uiteindelijk... Toen zegt hij: "Haben Sie dass mehr gemacht, heizen?"

Ik zeg: "Jawohl!" Hij zegt: "Da sitzt die Kanometer. Du weisst schon..., nicht." Dus ik pak die schep -Schaufel, in het Duits, niet? - en dan hadden wij hier een bunker en daar een bunker, dus geen tremmers... Dus ik pak die schep en ik gooi dat gat open -dat Loch, zoals dat in Duitsland heet- en ik wil er een schep kolen op gooien, op dat vuur. Maar ik stoot precies met de rand van die schep tegen dat gat op, dus al die kolen over de plaat heen... Toen stond hij mij aan te kijken vanuit de machinekamer. Toen zei hij: "Du bist kein Heizer." Toen zei ik: "Nou, dat ben ik ook niet... maar ik wou weg uit het Lager..., want ja, de hele dag Surpe, slecht Essen... en dergelijke..." Toen klopte hij mij op m'n schouder en zegt: "Holländer, ik zal dir wel helfen..." "Nou, danke schön!" Toen heb ik een week ge'toekt -schuift op z'n Duits dan- en nou ja... het ging prima. Maar ik kwam nooit in Delfzijl terecht..., want die reis, die ging naar Zweden toe, naar Malmö, Treleborg, Ahus, Kronstad... en verder kwamen wij niet...

En ik kon er niet af en ik wou fortsie. Toen nam ik een kover de benen in Malmö... werd ik weer teruggevoerd op de boot door de Zweedse politie... alhoewel ik politiek asiel had kunnen vragen, uiteindelijk... Maar ja, daar dacht ik verder niet aan. De oorlog gaat door, niet?

Verhagen: Wist u wel dat Zweden een neutraal land was en dat u daar dus...

Kouw: Daar dachten wij toen ergens niet aan, nee... Nee, dat hoorde je achteraf...

Verhagen: U was politiek weinig onderlegd. U wist natuurlijk alleen wat er precies gebeurde in Duitsland...

"Jazz"-muziek met zang

muziek op de achtergrond

De camera zoomt weer uit. De heer en mevrouw Kouw zijn weer in beeld.	<u>Kouw:</u> Ja, dat wisten wij eigenlijk wel natuurlijk, ja... Wij wisten ook niets van de Jodenvervolgning... en wat de hele opzet van de Duitsers uiteindelijk was, dat wisten wij niet... <u>Verhagen:</u> U wist alleen zeker dat u het niet beviel, dat wist u wel... <u>Kouw:</u> Ik wist zeker dat het mij niet beviel.		muziek stopt
De heer A. Golderijk, ober, verschijnt in beeld. Het interview vindt plaats in het restaurant waar de heer Golderijk werkt. Als de heer Golderijk zijn bijnaam vertelt, schiet hij in de lach. Er verschijnen beelden (uit de oorlog?) van een stille landweg.	<u>Golderijk:</u> Ik was kleermaker van beroep. Maar later moest ik voor de IOT werken, dat was op het laatst van 1944. <u>Verhagen:</u> Voor de wijk? <u>Golderijk:</u> Voor de IOT, (spellend:) de I.O.I. De IOT was voor de Duitsers, graven... Toen ik thuis kwam, zegt mijn vrouw: "Je moet weer in huis komen." Ik zeg: "Nou, waarom, ik werk toch mooi in Didam voor de Duitsers." "Maar ja," zegt mijn vrouw, "dat is toch precies hetzelfde, of je nu hier werkt voor de Duitsers of in Didam." Affijn, ik was kleermaker en die mensen, die Duitsers, wilden graag die pakken -Anzüge, zeggen ze dan, hè- die kostuums door ons opgestreken -gebügeld, zeggen ze dan- hebben. Maar onze buurman, de slager Reerte, had een luitenant uit Keulen en die ging met Kerstmis -met Wefnachten- ging hij met verlof. En die man had een Anzug aan, dat was helemaal vershoten, knalvershoten! Stam van mij, later..., ik heb dat pak -die Anzug- gekeerd -gewend, zeiden die mensen- en dat pak zag eruit als nieuw. En toen ging die man daarmee naar hoofdman Scele, die weer boven hem stond. En die zei: "Wat heb je nu, heb je een nieuw Anzug?" "Nee, dat heeft me die kleermaker -die Schneidermeister, Schutje, zoals zij mij noemden-... Die hat me dat Anzug gewend!" Zó zag het eruit... Toen kwam die hoofdman ook en die wilde ook dat pak gewend hebben. Toen moest mijn broer, die zit in Grave(?), die is ook kleermaker, die werkte ook bij de IOT en die heb ik erbij gehaald. Toen moest ik dag en nacht werken. Tot zondags toe... Dat heb ik in de oorlog meegemaakt. Ik was een verrader... <u>Verhagen:</u> Ja? <u>Golderijk:</u> Ja! Ik weet wel als er weer een oorlog komt, dan doe ik het nog heel anders hoor! <u>Verhagen:</u> Wat doet u dan? <u>Golderijk:</u> Dat zal ik u vertellen. Toen de bevrijding kwam, dat was april 1945, toen kwam 's morgens... Ik had een hoop Duitsers bij ons in de werkplaats en voor het huis allemaal Duitse soldaten. Toen zei een zoon van mij: "Pappa, moet je eens kijken, daarginds, daar komen de Tommies aan, de Tommies!"... met die witte sterren erop, hè... En die Duitsers kijken en kijken en zij rennen weg... Bij ons waren allemaal van die eenloopgraven, naast het huis, daar gooiden ze alle geweren, revolvers, fototoestellen, alles, dekens, alles gooiden zij erin... En toen heb ik nog gedacht: "Dan haal ik er een paar vandaan...", maar ik durfde het niet... En later speelt het mij, want toen kwamen de Tommies en die vroegen aan mij of ik nog Duitse revolvers had of Duitse radiotoestellen, fototoestellen. En ik zeg: "Die had ik zat kunnen krijgen...", maar toen waren ze weg...	vioelmuziek met "neurisch" gezang gitaarmuziek en zang van The Kinks muziek en de achtergrond muziek wordt harder	

Er verschijnt nu een aantal mensen uit de jaren veertig(?) in beeld, die steeds opkijken en dan in de camera kijken. We zien onder andere de heer Beel, koningin Wilhelmina en een Nederlandse soldaat. De heer Blok komt in beeld en vertelt over zijn vertrek als soldaat naar Indonesië in de jaren veertig. De heer Blok wendt zich tot zijn vrouw om te vragen hoeveel keer hij uitstel heeft gekregen. De camera zwenkt naar rechts, zodat mevrouw Blok in beeld komt. De heer Blok verschijnt nu alleen in beeld. Vervolgens zien we authentieke beelden van een rijdende trein met Nederlandse soldaten, die naar Indonesië vertrekken en door veel mensen uitgezwaaid worden. De heer Blok komt opnieuw in beeld.	Blok: En toen brak de dag aan, dat wij dus naar de Oost moesten. Al een paar keer was er uitstel geweest... kon je weer naar huis toe en dan kreeg je een inschepingsverlof, heette dat toendertijd... en dan werd het weer uitgesteld. Dat heb ik, geloof ik, een keer of drie gehad...? Drie keer heb ik dat gehad, ja. Uiteindelijk vertrokken wij dan nog. Nog duidelijk gezegd tegen pa en moe: "Kom alsjeblieft niet naar Rotterdam! Dat heb ik aan al die eilende!" Maar in Rotterdam moet je op een gegeven ogenblik over... ik meen dat het het Mercatorplein heet... om bij die Holland-Amerikaalijn te komen... Daar stonden dus allemaal vriendinnetjes, meisjes en vrouwtjes van de bewuste jongens die in de trein zaten... en die rijdt daar heel langzaam, dus ze springen erop. Maar eerst werden zij met zachte hand geprobeerd te verwijderen. Dat lukte allemaal niet en later werd de harde hand gebruikt. En toen brak de hel los natuurlijk, want niemand liet z'n meisje op haar gezicht slijpen. En dat was meteen op de vuist met de politie allemaal...	lied uit de 40er jaren(?): "Ik ga vrijwillig voor mijn land naar Indië. Maar wel Karie!"(2x) lied op de achtergrond muziek stopt vioolmuziek geluid van een rijdende trein muziek stopt	In Nederland is de democratie hersteld, maar de oorlog duurt voort. Het gaat nu om het behoud van de Oost-Indische kolonie.
De heer Blok verschijnt in beeld en vertelt zijn visie op de hedendaagse maatschappij. De camera zwenkt wat naar rechts en zoomt in op de achtergrond, waar de vader van de heer Blok zit. We zien vervolgens een close-up van de heer Blok senior. -51- Er verschijnen hedendaagse beelden van arbeiders in een koffiehuis. Eén van hen wordt door Hans Verhagen geïnterviewd. De aftiteling begint. Steeds als de achtergrondmuziek wat "weggedraaid" wordt, kunnen we af en toe flarden van het interview horen.	Blok: Je hebt nu eenmaal een massa mensen, die geluid maken worden. Daar moet je gewoon voortdurend mee bezig zijn. Dat heb ik van huis uit meegekregen... Pa Blok was ook altijd progressief..., toen al, weet je wel! Dat krijg je gewoon mee. Wil je wat aan die wereld veranderen, dan zul je jezelf moeten inzetten, want als wij het aan die anderen overlaten, dan... nou, dan komt er niets van terecht hoor... Arbeider, geïnterviewd door Verhagen: Nou, je weet het helemaal niet meer... Het is helemaal niet meer... Elke cent omdraaien en een gewoon leven hebben... dat je eten hebt en zo... De arbeiders hebben wel genoeg geknoekt om vooruitgang te krijgen en zo... Het enige is, vroeger stonden hier tien fietsen langs de boom... en nou staan er tien auto's...	vioolmuziek muziek stopt Bridge over troubled water van Simon & Garfunkel muziek afwisselend hard en zacht muziek zacht: flarden van het interview	

...moest ik een fiets maken... voor drie kwartjes een hele fiets, met een kettingkast erom heen... Dan zou je zeggen, ja wat is nou drie kwartjes voor een hele fiets? Maar doordat ik er hard voor moest werken of zo..., kon ik mijn brood daarmee verdienen...

Maar je moest wel heel hard er aan... en dat zeg ik erbij, wat heb je allemaal niet gedaan in je leven?

...huiselijk leven en zo... was het gezelliger als nou...

...nou kost het f 7,50 of een tientje... hetzelfde als met Ajax tegenwoordig... ze gaan naar Ajax... en dat kost vijftig gulden...

...mensen leven toch niet normaal...

De camera zwenkt even naar rechts. Achter het buffet herkennen we de koffiehuis-exploitant mevrouw A. de Bruin, die eerder in het programma ook geïnterviewd is.

De camera zwenkt weer terug, zodat de arbeiders weer in beeld komen.

Tenslotte verschijnt het boek "Vastberaden, maar soepel en met mate" in beeld.

muziek zwelt aan

muziek obt langzaam weg

Geschiedwetenschappelijke beoordeling: Woudschoten/de Nederlandse Unie/St. Michielsgestel

In 1938 en 1939 werden in het conferentieoord "Woudschoten" eenige conferenties gehouden door politieke vernieuwers die de traditionele partij-indeling niet meer vonden passen bij de problemen waar Nederland toen mee te kampen had. Uit deze bijeenkomsten kwam de "Beweging tot Versterking der Nederlandse Gemeenschap" voort. Deze riep niet zozeer op tot opheffing van de bestaande stromingen, maar vond wel dat de principiële verschillen niet zodanig tot in het uiterste door moesten werken dat het nationale belang eronder leed. Men ijverde dus voor meer eendracht en samenwerking der bestaande stromingen en gaf te dien einde advies aan de democratische partijen. In de documentaire wordt wat veel de nadruk gelegd op de anti-democratische krachten die in deze beweging zeker ook aanwezig waren.

Hetgeen Prof. Bouman over Mussert zegt is een goede illustratie van de gedachten van vele vernieuwers, die qua terminologie vaak aansloten bij het nazisme en sterk corporatistische elementen bevatten. Dergelijke vernieuwers wilden veelal van het nazisme zelf echter niets weten! De persoon van Bouman is wat dat betreft een erg goed voorbeeld van de tweeslachtigheid van dergelijke vernieuwers: in de zomer van 1940 beplaatte hij het terugdringen van de parlementaire democratie, maar later in de oorlog was hij wel actief in het verzet tegen de Duitsers.

Wat Bouman over de Nederlandse Unie zegt is juist. Het interview met Schermerhorn daarentegen roept vragen op. Uit de vertoonde fragmenten kan men heel wel opmaken dat Schermerhorn zeer negatief stond tegenover de Unie en De Quay en hen nogal verdacht vond. Dit zou echter nogal merkwaardig zijn, omdat de Vrijzinnig Democratische Bond, waar Schermerhorn toe behoorde, vrij positief tegenover de Unie stond. Bovendien beschouwde Schermerhorn zelf, evenals vele anderen uit bijv. de SDAP, in het gijzelaarskamp St. Michielsgestel de Uniemensen, inclusief Einthoven en De Quay, niet als "besmet" en betrokken hen aldaar gewoon in het overleg van de vernieuwers. *2

Het naar aanleiding van de documentaire uitgegeven boek met de volledige tekst van het interview verschaft de oplossing van dit raadsel. *3 Schermerhorn gaat in het interview eerst uitvoerig, genuanceerd en gematigd wat zijn oordeel betreft in op de Unie, die hij omschrijft als "Een zeer gemengd gezelschap dat gekarakteriseerd kan worden door één eigenschap, dat is namelijk dat ze nee zeiden tegen de Duitsers". De Quay karakteriseert hij als "een man die niet de neiging heeft om wie dan ook veel kwaad te doen". De interviewer vraagt dan: "Maar u was wel een tegenstander van de Unie?" Hierop zegt Schermerhorn dat hij er niet zo veel mee te maken heeft gehad en dat hij alleen op uitnodiging van het Driemanschap zitting had genomen in de Ereraad van de Unie, die moest oordelen of de Unieleiding wel moreel juist handelde (N.B.1). Dit alles ontbreekt in de documentaire.

Vervolgens stelt de interviewer de vraag (die wel in het programma zit) of Schermerhorn na de oorlog De Quay in een kabinet opgenomen zou hebben, wat Schermerhorn ontlokkend beantwoordt. De vragensteller gaat hierop door en ontlokt Schermerhorn tenslotte de uitspraak dat hij De Quay in het bevrijde zuiden van Nederland nooit minister van Oorlog gemaakt zou hebben. In de documentaire stopt dan het interview, maar in wer-

kelijkheid heeft Schermerhorn erachteraan gezegd: "Dear zie je uit hoe moeilijk die zaken lagen. Hij was daar minister van Oorlog geworden naast andere figuren die je, ja, toch niet op één lijn stellen kon, Van Heuven Goedhart en zo...".

Dit alles werpt een wat ander licht op de zaak. De samenstellers van de documentaire hebben het grote eerste deel van het gesprek over de Unie, waarin Schermerhorn gematigd in zijn oordeel was, weggelaten en alleen de negatieve uitspraken die ze uiteindelijk van hem los wisten te krijgen in het programma opgenomen. De negatieve uitspraken worden zo volledig uit hun verband gerukt. Dit gebeurt ook door het weglaten van de zojuist geciteerde laatste zinnen van het gesprek die erop zouden kunnen wijzen dat Schermerhorn bedoelde dat De Quay niet als minister gewenst was omdat hij geen al te actieve rol in het verzet had gespeeld, vooral in vergelijking met iemand als Van Heuven Goedhart, die zeer actief aan gevaarlijk verzetswerk had deelgenomen voor hij naar Engeland ging, en niet omdat De Quay in de oorlog uitgesproken "fout" zou zijn geweest.

Ook in het commentaar over de Unie wordt te veel nadruk gelegd op de samenwerking met de Duitsers, zonder dat de motieven van het Driemanschap en van de leden van de Unie duidelijk naar voren komen. De beweegredenen van de oprichters en van de leden liepen namelijk opmerkelijk uiteen. Het Driemanschap wilde binnen een (helaas) door Duitsland gedomineerd Europa veranderingen aanbrengen in het zijns inziens verouderde Nederlandse bestel, met behoud van de nationale kenmerken. Deze veranderingen waren anti-democratisch, maar hoewel de terminologie leek op die van het nazisme, wilde men toch tegelijk voorkomen dat de NSB aan de macht zou komen en eer te veel op Duitse leest geschoeid Nederland zou maken. Men vond dat men hierbij noodgedwongen met de bezetter moest samenwerken.

De leden, in totaal het formidabele aantal van ongeveer 800.000, zagen in de Unie echter hoofdzakelijk een beweging tegen NSB en bezetter en alleen hierom trotseerden zij bijvoorbeeld de straatteerur van de WA tegen de Unie. De anti-democratische uitingen en de uitspraken met de bezetter te willen samenwerken werden door velen wellicht geacht een noodzaak te zijn om een vergaderverbod te voorkomen, een camouflage voor de anti-Duitse beweging die men in de Unie zag. *4

Van de leden van het Driemanschap krijg De Quay in het programma zeer veel aandacht, waarschijnlijk in verband met zijn latere carrière. Er wordt daarbij ten onrechte de indruk gewekt alsof het Driemanschap een eenheid vormde en alsof De Quay de Duitsers het meest van dienst was. In werkelijkheid was Homan, die namens de Unie met de Duitsers in contact stond, als enige uitgesproken pro-Duits, terwijl Einthoven daarentegen fel anti-Duits was. Toen het binnen het Driemanschap op een scherp conflict aankwam over de houding ten opzichte van de NSB en de Duitsers koos De Quay niet de kant van Homan, maar die van Einthoven. *5

In de documentaire is ook een radiovraaggesprek uit 1940 met De Quay te horen, waarin deze zich positief uitlaat over de vrijwillige tewerkstelling van Nederlandse werklozen in Duitsland. Hierna volgt dan het weinig opwekkende verhaal van een Nederlandse arbeider die onvrijwillig naar Duitsland moest. Dan wordt een gedeelte uit De Quays radiogesprek herhaald terwijl men hem als premier (1959-1963) onder andere een krans ziet leggen bij het monument op de Dam. Hoewel

De Quay en de andere leiders van de Unie enkele zeer bedenkelijke compromissen met de Duitsers gesloten hebben, gaven de samenstellers van het programma zo door knap montagewerk een onvolledig en daardoor te negatief beeld van de Nederlandse Unie en de rol van De Quay.

In het gedeelte van het programma over het gijzelaarskamp St. Michielsgestel geeft men wat te veel de indruk dat de daarverzamelde Nederlandse élite het volledig met elkaar eens was. In werkelijkheid vond men er naast de vernieuwers ook mensen die niet geloofden in het doorbreken van het oude partijstelsel, zoals de CHU'er Tilanus, die na de oorlog dan ook gewoon met de "oude" CHU doorging. Heel fraai is het om te zien hoe zowel Schermerhorn als Bouman pogingen doen het elitaire karakter van het beraad in Gestel te ontkennen respectievelijk te relativiseren. Dit zegt in feite meer over de na-oorlogse reputatie van Gestel dan over de opstelling van de gijzelaars zelf.

Het interview met Gortzak geeft een heel aardige kijk op de idealen van de Nederlandse Volksbeweging. Er blijkt n.l. uit dat , ondanks de oorlog, onoverbrugbare verschillen bleven bestaan in de ideeën over de na-oorlogse tijd bij de communist Gortzak en de gereformeerde student uit de Trouw-groep.

Kouwenars' verhaal over de veel te hooggespannen verwachtingen van de jeugd tijdens de oorlog en de desillusie na de oorlog vormt een aardige overgang naar wat Burger op zijn sappige manier vertelt over het geschut van het Militair Gezag en de Nederlandse regering, alsmede over de verwarring die ook in die kringen heerste over de vorm van het te herrijzen Nederland. Burgers uitspraak over Gerbrandy's wens tot een benoemde volksvertegenwoordiging te komen is heel typerend voor de soms ronduit anti-democratische gedachten die in kringen van de Londense regering en sommige vernieuwers leefden.

Wat betreft de gang van zaken vlak na de bevrijding wordt enerzijds benadrukt dat bepaalde groepen (OD, deftige burgerij) terugvilden naar de verhoudingen van vóór 1940, anderzijds wordt aandacht geschonken aan de opvattingen van de vernieuwers waarbij er mensen waren die er sterk on- of zelfs anti-democratische ideeën op na hielden. Wat de relaties tussen die groepen nu precies was komt niet helemaal uit de verf. De Quay bijvoorbeeld komt via Woudschoten en Nederlandse Unie bij de Herstelde Orde terecht, waarover de commentator zegt dat de lijn kaarsrecht lijkt. Men kan zich echter afvragen of dat wel zo was: De Quay, die sterke bezwaren had gehad tegen het vooroorlogse bestel ging na de oorlog niet met de vernieuwers uit de NVB mee naar de PvdA, maar kwam bij de KVP terecht, de voortzetting van de "oude" RKSP.

Noten :

- 1 Jong, L.de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Den Haag 1969- , Deel IV tweede helft, 469-471.
- 2 Keizer, M.de, De Gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd, Alphen aan de Rijn 1979, 177-178.
- 3 Holland, H.J.A., Keller, H. en Verhagen, H., Vastberaden maar soepel en met mate. Herinneringen aan Nederland 1938-1948, Amsterdam 1976, 84-85.
- 4 De Jong, Koninkrijk Deel IV tweede helft 510.
- 5 De Jong, Koninkrijk Deel IV tweede helft 786.

Didactische beoordeling: Woudschoten/de Nederlandse Unie/ St-Michielsgestel

De fragmenten van dit onderdeel zijn niet erg geschikt om de belangstelling van de leerlingen te wekken of hen te motiveren doordat er veel interviews bij zitten. Hooguit het interview met Burger zou hiertoe kunnen dienen door diens komische, rechtvoor-zijn-raap-manier van vertellen.

Wat betreft het mogelijk maken van inleving in de historische situatie kunnen de filmbeelden van Prinsjesdag, waar dit onderdeel mee begint, dienstig zijn omdat de leerlingen dergelijke beelden wel kennen uit het heden. De interviews zijn over het algemeen te droog en vereisen teveel voorkennis om tot inleving te dienen.

Kennisoverdracht is met het programma op beperkte schaal mogelijk. Het beeld dat geschetst wordt is nogal eens onvolledig en met name bij de Nederlandse Unie en De Quay daardoor onjuist. Kortom: men dient hier voorzichtig te zijn.

Voor de oefening van vaardigheden is het programma zeer geschikt. Men kan de leerlingen in de eerste plaats oefenen in het beoordelen of gegeven informatie betrouwbaar en juist is door middel van toetsing aan andere bronnen. In de tweede plaats kan men hen oefenen in het kritisch televisiekijken door hen te laten reconstrueren hoe de makers van het programma er via de montage van interview- en historische fragmenten in slagen een te eenzijdig negatief beeld van de Nederlandse Unie en De Quay op te roepen. Hierbij is het een groot voordeel dat in het boek "Vastberaden etc." de volledige teksten van de vraaggesprekken staan afgedrukt.

Bij het oefenen in deze vaardigheden wordt bij de leerlingen hopelijk de houding aangeleerd onbevooroordeeld en goed geïnformeerd te zijn voordat men over iets een oordeel uitspreekt.

Geadviseerde lesprocedure :

Het verdient aanbeveling de leerlingen eerst zelf kennis te laten vergaren over de onderwerpen die in de fragmenten uit het programma aan de orde komen, en pas daarna deze fragmenten te vertonen. Op deze manier hebben de leerlingen al de nodige voorkennis om de interviews goed te kunnen volgen. Het grootste voordeel is echter dat de leerlingen ongetwijfeld tijdens het kijken zullen ontdekken dat de film op een aantal plaatsen afwijkt van, of onvermeld laat, wat zij hebben gevonden in geschiedenisboeken (bijvoorbeeld een aantal voorgeselecteerde stukken uit De Jong). Dit kan de nieuwsgierigheid van de leerlingen prikkelen zodat het programma, op deze manier gebruikt, toch nog enige motiverende waarde krijgt. Hierna kan aan de leerlingen gevraagd worden te verklaren hoe het komt dat het beeld dat de documentaire geeft afwijkt van het beeld dat zij uit de boeken gehaald hebben. In verband met de hoeveelheid tekst die vooral de interviews opleveren is het gebruik van het protocol een uitkomst. In feite vraagt men van de leerlingen of zij een geschiedwetenschappelijke beoordeling van de fragmenten willen geven, ongeveer zoals de beoordeling die hiervoor gegeven is. Men kan goed gebruik maken van de literatuur die aldaar in de voetnoten vermeld wordt.

De aan de leerlingen voor te leggen selectie teksten kan men halen uit De Jong deel IV tweede helft hoofdstuk 12, 13, 17 p 766 e.v., deel V eerste helft p 36-47 en 196-208, en uit "Vastberaden etc." p 84-85.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
Prinsjesdag; hooggeplaatsten in gala-uniform, waar onder Colijn, op het Binnenhof.	<u>Dr. H. Colijn</u> : Alleen de zuivere constitutionele monarchie heeft den stormloop op het parlementaire systeem ten volle kunnen weerstaan.	Het Wilhelmus met gebeier van klokken.		
Het Binnenhof "door-de-weeks", met elkaar begroetende heren.		Orgelmuziek.		Samenstromend volk vormt op prinsjesdag en andere koninklijke evenementen een eenheid om zijn regeerders.
Conferentieoord "Woudschoten" bij Zeist.		Orgelmuziek.		Maar de drom verspreidt zich zodra de staatsiekoetsen uit het gezicht verdwenen zijn. De honger naar zelfvertrouwen, veiligheid, wordt weer niet gestild.
Omslag van het "Verslag van de bijeenkomst te Woudschoten op 1 en 2 april 1939 tot versterking van de nederlandsche gemeenschap", liggend in een slaapkamer op Woudschoten.	<u>Prof. Dr. P.J. Bouman</u> : Eén van de centra is geworden Woudschoten, waar dan gaan ontmoeten: eerst een reeks algemene Volkseenheidsconferenties,	Orgelmuziek.		Maar in de schaduw van het Binnenhof, waar de schimmen van het verleden heersen, broeit toch iets. Niet alleen de NSB zoekt wegen naar de eenheid, er zijn ook andere vernieuwers. Zij treffen elkaar in een uit de krachten gegroeid landhuis in Woudschoten. Bijna allemaal aankomende magistraten, die zelf nog niet beseffen hoe zeker de weg is die naar hun zetels leidt.
Prof. Dr. P.J. Bouman.	en daarna een paar conferenties in '39 waar het verlangen naar die brede volkspartij heel duidelijk naar voren komt.	Orgelmuziek.		
Foto's van het interieur van het vooroorlogse Woudschoten.	VR: Als ik nu die deelnemerslijst bekijk, van de mensen die daar in Woudschoten op die bijeenkomsten waren, dan zijn het over het algemeen nogal deftigheden die je daar aantreft. Mensen van adel, academi, ook mensen die je dus later, na de oorlog, weer aantreft in vooraanstaande rollen in Nederland. Hoogleraren, minister-presidenten, belangrijke rechters.	Orgelmuziek.		
Bouman.	<u>Bouman</u> : Ja, dat is juist, maar dat zat 'em hierin, dat men zocht naar een soort overeenstemming in een leidinggevende groep. Men was bang, om zo'n beetje als met de NSB, om plotseling met iets te gaan en algemeen, men wilde dus als het ware eerst dat kader hebben en dan een mobilisatie. Dus niet ineens een appél op de massa voor die brede volkspartij, maar eerst een behoorlijke discipline in een soort top. En dat waren dus inderdaad figuren, uit een top of een toekomstige top, die daar beradslaagden, hoe zij als het ware vanuit dat kader-oogpunt klaar konden zijn om een appél op de massa te doen.	Orgelmuziek.		
Interieur Woudschoten.	VR: Maar men ging er dus, strevend naar een brede volkspartij, toch vanuit dat dat vanuit de hoogte geregeld moest worden. <u>Bouman</u> : Ja, er moet altijd leiding gegeven worden. VR: Maar een volkspartij, lijkt mij, iets dat voorkomt uit het volk. En er waren weinig volksfiguren daar op Woudschoten. <u>Bouman</u> : Ja, dat is waar. Dat is een zwak punt, een zwak punt natuurlijk ook wel. Maar ja, om te wachten wat er van anderen opborrelde, dat weet ik niet hoor, of dat wel mogelijkheden bood.	Vioelmuziek.		

Prof. Dr. Ir. W. Schermerhorn.

Nationaal-socialistische propagandafilm "Een nieuwe tijd breekt aan" : de tekst "De overwinning van het nationaal-socialisme zonder welk Europa geen toekomst meer heeft is weldra een feit geworden" geprojecteerd over beelden van marcherende nazi's.

Uitzicht uit een raam van Woudschoten.

Bouman.

Uitzicht uit een raam van Woudschoten.

Soldaatje spelende kinderen, gasmaskerproductie, kaart van Europa met een uit het midden steeds verder uitdijende cirkel, Nederlandse militairen die een demonstratie geven, mensen die hun raam sluiten.

Schermerhorn.

Nederlandse soldaten op straat en beelden van opbouw (stratenmaken, heien).

Prof. Dr. Ir. W. Schermerhorn: Er zaten natuurlijk ook wel zekere anti-democratische elementen in. Lieden die eigenlijk van het parlement op grond van de ervaringen in de dertiger jaren, ook de oplossing niet verwachtten. Ja, daar hadden zij eigenlijk wel een klein beetje gelijk in, en zonder dat zij toer al in de gaten hadden, dat, met alle bezwaren die je daartegen kunt hebben, het altijd nog de minst kwaai van de oplossingen van het maatschappelijk probleem is.

VR: Had iemand als Mussert een andere aanpak gekozen, een andere aankleding bijvoorbeeld, dus niet met die zwarte hemden en die petten en die laarzen, dus niet een imitatie van de Hitler-beweging, dat het dan anders was gelopen.

Wat bedoelt u daar precies mee?

Bouman: Ik bedoel daarmee, als hij werkelijk had gebracht wat hij beloofd had, namelijk een nieuwe oriëntering, een nationale oriëntering in een socialistische beweging van nieuwe allure, dan had dat ook inderdaad kunnen worden één nationaal-socialisme. Maar binnen de kringen van de SDAP was dat ook een zeker streven. Vorrink sprak van het socialisme terugbrengen in de nationale gemeenschap. Dus ik bedoel, als Mussert een creatieve figuur was geweest, die gepeild had wat er aan verlangen bestond, had hij een rol kunnen spelen, nietwaar? Maar door zich op Duitsland te oriënteren, verloochende hij de gedachte van een nationaal socialisme. Dat is de grief die ik tegen hem heb.

Prof. Dr. J.E. de Quay: Is het niet waarschijnlijk dat bij de verdere ontwikkeling van de verhoudingen in Europa en in de wereld, Nederland met zijn eigen volksaard, zijn eigen cultuur, een belangrijke rol zal kunnen vervullen?

Gelegen tussen de drie machtige invloedscentra die Europa op het ogenblik beheersen, en waartussen nog vele tegenstellingen bestaan, kan van dit kleine rijk met zijn ontegenzeggelijke hoge waarde op velerlei gebied, een krachtige en gunstige invloed worden verwacht, juist omdat het volkomen onafhankelijk en zelfstandig is gebleven. Het Nederlandse volk zou alleen dan deze taak kunnen vervullen, indien het als een innerlijk sterke eenheid, verbonden door een echte liefde voor het vaderland wordt beheerst.

Schermerhorn: In het Nederlandse volk als geheel, kun je gerust zeggen, dat dat meer oog had voor wat er uit de Bonte Dinsdagavondtrein voor den draad kwam, dan van wat ons uit het oosten bedreigde.

Radioman: Het doet ons een bijzonder groot genoegen aan u, Prof. De Quay, enige van die vragen te mogen voorleggen.

Vioolmuziek.

Marsmuziek.

Vioolmuziek.

Vioolmuziek.

Vioolmuziek.

Vioolmuziek.

Een van de aanwezigen op Woudschoten Prof. De Quay, uit Brabant, zal van hen allen nog de grootste rol spelen.

"Snap je dat nou, juffrouw Snip?" door Snip en Snap in "De bonte dinsdagavondtrein".

Heien. Het slaan van een eerste paal.	<u>De Quay</u>: Om een toename der werkloosheid te voorkomen, laat men de nog niet gededemobiliseerden alleen dan naar huis gaan, indien zij kunnen bewijzen dat zij een werkkring hebben. Op het ogenblik kunnen dezen in de encadrering van het leger binnen korte tijd aanwerkzaamheden worden gezet. In hun plaats zal men weliswaar een andere willekeurige groep van werklozen daarheen kunnen zenden, maar én de organisatie én de encadrering daarvan zal toch minstens, laten wij maar zeggen, een half jaar duren. _____ : Zo hoop ik ook, dat zij ware Nederlandse woningen zullen zijn in een Nederlandse stad en het begin moge zijn van een zeer snelle reeks elkaar opvolgende woningblokken, die een gelukkige en vreedzame bevolking zullen herbergen, werkend in ware vreugde tot heil van het vaderland.	Heien.	Achtergrondmuziek.	Vrijwel meteen na het verwoestende bombardement ligt het eerste Rotterdamse bouwplan op tafel.
Portret van Koningin Wilhelmina wordt in een huiskamer van de muur gehaald. Het portret wordt verstoppt, net als munten met de afbeelding van de koningin. Duitse soldaten in de weer bij kustverdedigingswerken. Manifest van de Nederlandse Unie en het gebouw ervan met mensen die aan het werk zijn of zich als lid opgeven. Foto van De Quay, Einthoven en Linthorst-Homan. Tekst uit het manifest: "Wij willen... bezettingsautoriteiten!" Bouman. Gebouw van de Nederlandse Unie. Bouman. Weer de foto van De Quay c.s. Bouman.	<u>H.K.H. Kon. Wilhelmina</u>: Deze oorlog openbaart hoe langer hoe meer zijn ware karakter, als zijnde een strijd tussen het goede en het kwade, een strijd tussen God en ons geweten enerzijds en anderzijds de duistere machten, die in deze wereld hoogtij vieren. Het betreft een strijd die op geestelijk gebied thuis behoort en diep verborgen in het hart van de mens wordt gevochten. <u>Bouman</u>: De Unie was eigenlijk een voortzetting van de gedachte "Hoe kunnen wij over het oude partijwezen heen tot een Nederlandse opbouw komen, van een nieuwe Nederlandse staat?" En ja, voorlopig moest men natuurlijk genoegen nemen met een overheersing van de Duitsers. <u>VR</u>: U was secretaris van de afdeling jeugdzaken? <u>Bouman</u>: Ja, maar dat is natuurlijk een fictie, hè. Ik had geen staf of iets, dus je kon toch niets beginnen. De top was au fond schijn, dat was niets eigenlijk. <u>VR</u>: En dat waren heren die dus met de Duitsers onderhandelden? <u>Bouman</u>: Nou ja, onderhandelen... Je moest ergens, je moest "on sea-king terms" zijn met die Duitsers, maar dat was een hard job, hè. Maar verder doorkijkend, bleef toch die gedachte dwars door die Unie heen, van die progressieve volkspartij doorleven. Maar dat is ook doorgegaan, want toen die unietop opgeblazen werd en verdween, is in die honderden uniekringen steeds doorgepraat over het zelfde thema van een toekomstige Nederlandse progressieve partij. En dat heeft zich voortgezet in de Nederlandse Volksbeweging en tenslotte in de PvdA.	Achtergrondmuziek. Achtergrondmuziek. Achtergrondmuziek. Achtergrondmuziek.	Achtergrondmuziek "Wilt heiden nu treden". Achtergrondmuziek. Achtergrondmuziek. Achtergrondmuziek.	Hier in het vaderland, wordt Wilhelmina veiligheidshalve verstoppt. Sommige vernieuwers van het vooroorlogse Woudschoten zitten ook nu niet stil. Zij richten de Nederlandse Unie op. De Unie wordt uit verarring en vaagheid geboren. Men gaat ervan uit dat Duitsland de oorlog heeft gewonnen en wil samenwerken. Eendrachtig aanpakken is de Boodschap. Dat hebben wij al eens eerder gehoord. De oprichters zijn De Quay, Einthoven, Linthorst Homan. Een van hun belangrijkste programma's is, wij willen ons werk verrichten in contact met de Nederlandse en bezettingsautoriteiten.

Toespraak van Prof. Mr. P. S. Gerbrandy.

Waarschijnlijk een speelfilm-fragment over de arrestatie van een verzetsgroep door Duitsers.

Schermerhorn.

Bouman.

VR: Waarom zou-1e die brief verdronkenmaand hebben?

Burger: Tja, de wegen van de heer Gerbrandy zijn niet altijd zo gerieflijk doorgrondelijk. Het is nu eenmaal zo het geval. Ik bedoel, vooral ik moet me haasten om hem vooral alle lof en prijs te geven die hem toekomt. Vanaf het ogenblik dat de Geer vertrok op de manier zoals het gebeurd is, de boel in de steek liet en hij het Nederlandse gezicht gered heeft, daar heeft hij onsterfelijke roem mee verdiend. Maar dit gezegd hebbende, moet ik er onmiddellijk aan toevoegen, dat iemand die zo volstrekt gespeend was van elk besef, hoe je moet besturen en regeren, die is er in Nederland nog nooit geweest.

Gerbrandy: Met de wens dat de zegen van Hem die over koningen regeerde en over alle mensen macht en gezag heeft, op de arbeid van dit hoge door u te leiden college moge rusten, verklaar ik, in naam van H.M. de Koningin de buitengewone raad vanaf nu van bijstand der regering van Londen geïnstalleerd.

Schermerhorn: Tijdens de bezetting ben ik bijna twee jaar in Gestel geweest en heb daar dus eigenlijk meegeholpen aan wat ik wel eens zeg de voortzetting van de beweging die eigenlijk in het linker volksdeel nl aan de gang was, in de SDAP.

VR: Nu is het zo dat in zo'n gijzelaarskamp als Michielsgestel dus toch voornamelijk notabelen zitten, uit de regio of uit de stad.

Schermerhorn: Nee, daar zat van alles.

VR: Maar je wordt toch niet gegijzeld als je niet een belangrijk figuur bent?

Schermerhorn: Er zat ook iemand, een timmerman, dat herinner ik mij nog, die bereid was om Koos Suurhoff met een groentekissie op z'n hersens te slaan. Er spookte van alles rond hoor.

VR: Maar er waren toch voornamelijk mensen die toch wel een vrij belangrijke rol speelden.

Schermerhorn: Ja, natuurlijk tot op zekere hoogte wel, want anders was er geen reden om ze op te pakken. Maar kijk, wij hadden wel allemaal het gevoel toen wij daar zaten, dus dat was in 1942, dat wij er toch toe verplicht waren, zedelijk toe verplicht waren om een beetje uit te maken, wat er zou moeten gebeuren, wanneer de Duitsers eenmaal verslagen waren. Want van dat standpunt gingen wij natuurlijk wel uit.

VR: Maar ik heb ook de indruk dat daar door notabelen werd bepaald hoe Nederland er na de oorlog zou gaan uitzien en hoe de regering er zou uitzien en wie er minister van hier en minister van daar werd.

Bouman: Ja, maar er waren juist een aantal mensen die contact hielden met allerlei groepen, bijv. neem maar eens landbouwjongerenorganisaties, dus dat moet men niet helemaal zien als een elite-affaire. Dat ging in allerlei vertakkingen ging dat door.

VR: Maar het was toch de elite die daarin de toon aangaf. Michielsgestel en Londen waren toch wel de plaatsen van de nieuwe orde.

Bouman: Ja, maar dat is toch altijd met ideeën en alles? Dat is niet in strijd met de democratie.

Orgelmuziek.

Orgelmuziek.

Er ligt meer dan één wereld tussen Londen en het vaderland. En de scepsis van Burger wordt gevoeld door twee markante omstandigheden. Hij is Engelandvriend - tot 1943 heeft hij de werkelijkheid van de Duitse bezetting gekend - en hij is overtuigd sociaal-democraat. Burger koestert een maatschappij-opvatting, die door de christelijk-liberale bewindhebbers aan de overkant nog maar ternauwernood wordt gedoogd. En in Nederland intussen, verbijt zich het thuisgebleven establishment in de gijzelaarskampen.

Duitsers en verzetsmensen in achtervolging.

H. Gortzak.

H. Gortzak: Ik heb zelf samengewerkt met iemand die v n de groep van Trouw afkomstig was. Een student in Utrecht, die op een bepaald moment triomfantelijk tegen mij zert: "Nou, het is fijn hè, de Russen en de Moffen slachten elkaar af". Ik zeg: "Wat vind je daar fijn aan?" Hij zei "Nou, als zij elkaar afslachten, hoeven wij dat niet meer te doen."

Verwoeste kerken.
Gortzak.

Instortende kamer.

Gortzak.
Instortende kamer met wankelende Hitler-buste.

Gortzak.
Sjofele jongen die iets uit de goot raapt, gaarkeuken.

Gortzak: Het was een christelijke jongen, wiens hele visie deze was: na de oorlog en wanneer het fascisme een nederlaag geleden heeft, dan zal de zaak in de Sovjet-Unie wel zo in diggelen liggen dat wij een reconstructie van den kapitalistisch Rusland zullen kunnen helpen bevorderen. Ik heb toen verteld wat mijn visie op de bezettingsjaren was. Dat primair met hem en mij de zaak lag om het fascisme ten val te brengen. Dat ik daar echt niet pas in 1940 mee begonnen was, omdat ik een tegenstander van het fascisme van meet af aan geweest ben. En dat ik mij met hem verbond om het fascisme ten val te brengen. Maar dat ik met mijn politieke vrienden en al die anderen die het daarmee eens zouden zijn, wel zou pogen om, als de bezetting voorbij was, een ander Nederland, respectievelijk een ander Europa te krijgen. Een ander Nederland en een ander Europa, een socialistisch Nederland, een socialistisch Europa.

G. Kouwenaar.

G. Kouwenaar: Ja, het is natuurlijk wel zo dat de jongeren van toen.. ja, je had een soort onbestemd geloof dat het na een langere of kortere tijd zou ophouden, de oorlog, en dat het daarna een soort paradijs op aarde zou worden. En dat zeg ik natuurlijk sterk, maar toch wel dat dan alle mogelijke dingen zullen zijn van de biefstukken tot het reizen en het vrij-zijn.

VR: Een vaag gevoel van "Een mooie tijd breekt aan"?

Kouwenaar: Ja, want als dit allemaal weg was, die narigheid, dan moest het automatisch fraai worden. Dat was een vrij naïef geloof.

Heren met hoeden tillen kinderen op en begroeten soldaten.

Gortzak.

Duitsers die zich overgeven.

Burger.

Gortzak: Beroepsmilitairen hielden zich bijzonder bezig met de orde-dienst, met hoe het na de bevrijding zou moeten zijn om de boel in de hand te houden. Om te zorgen dat op de oorlog geen revolutie volgde, daar kwam het in de praktijk wel op neer.

Burger: Je moet goed begrijpen in die oorlogssituatie speelde alleen een uniform een rol, en de rest kwam er nauwelijks aan te pas. Als wij hier in Nederland voorzieningen moesten treffen voor voedsel en voor kleding en alles wat dies meer zij, dat kon alleen via een militair apparaat. Dat is ook de reden waarom ik altijd voorstander geweest ben van het arrangeren van civil affairs, zoals dat dan heet, om te zorgen dat zij bij de geallieerde machten, ik bedoel dus de Engelsen en de Amerikanen, gedaan konden krijgen wat nodig was voor de Nederlandse bevolking. Daar was, naar mijn gevoel, alleen maar een geïnformeerd instituut toe in staat. Maar Van der Tempel zei: "Dat kan allemaal wel wezen, maar je zal zien, ze doen het verkeerd. Dat is uitgesloten dat die mensen daar het vereiste begrip voor hebben. Ze zullen het verkeerd doen en dit loopt verkeerd af". Hij heeft natuurlijk gelijk gehad. Maar het had niet verkeerd hoeven af te lopen, want het is alleen maar verkeerd afgelopen, omdat de Nederlandse regering niet geregeerd heeft.

Een paradijs na alle narigheid. Maar de deftige burgerij wil wel graag dat het een paradijs van orde wordt.

Achtergrondmuziek.

De orde zal vooralsnog opnieuw een militaire orde moeten zijn. Anders dan die van de Duitsers, maar toch..

Dr. D. van Duyn vertoont zijn amateurfilm over het strooien van Zweeds wittebrood door geallieerde vliegtuigen.

Gortzak.

Soldaten, militair materieel en het opzetten van een noodbrug.

Verzetsactiviteiten.

Onderduikers komen te voorschijn, mensen slepen met een kar, mensen zwaaien naar geallieerde vliegtuigen.

Burger.

Dr. D. van Duyn: Dit is een ondergedoken veearts, die is ook weer boven water gekomen.

Gortzak: Naar mijn gevoel is dat de belangrijkste functie, die de OD zichzelf toegemeten heeft. Namelijk, niet om actief te zijn in de periode van de bezetting, maar om actief te worden als de bezetting voorbij was. Om te zorgen dat, je zou kunnen zeggen, de toestand van voor 1940 hersteld werd. Daar tegenover stond natuurlijk de uiterst linkse groepering, waartoe de communisten ook behoorden, die althans op het standpunt stonden en dat ook bij vele midden... andere groepen weerklank vond, dat terug naar de toestand van voor 1940, dat mag beslist niet. Het moet anders worden.

Burger: Men denkt dat als je een kreet slaakt, dat een probleem dan opgelost is. Maar dat is natuurlijk niet zo. De problemen komen echt achtersaf en die lopen echt niet voor een machtswoord opzij. Dat is nou eenmaal de moeilijkheid. Maar afijn, ik vind dus dat de heer Kruls het verkeerd gedaan heeft, maar de hoofdverantwoordelijkheid blijft bij het kabinet.

VR: En het is toch wel gesteund door Gerbrandy...

Burger: Gesteund? Nee, integendeel, men had ook allerlei bezwaren, maar men deed er niets tegen. Men kwam nooit tot een besluit of tot een beslissing en ja, hij was zoals dat dan heel plechtig heette, ik vond dat altijd erg mooi, het stond boven de brieven, "te velde".

Geronk van vliegtuigmotoren en muziek.

Achtergrondmuziek.

Radio Oranje met berichten voor verzetsgroepen.

Achtergrondmuziek.

Achtergrondmuziek.

In maart 1945 als het definitieve einde nadert, eet het uitgehongerde westen van Nederland Zweeds wittebrood, dankzij bemiddeling van twee militaire apparaten, het geallieerde en het Duitse. De laatste zullen wij binnenkort kwijt zijn. Achter het eerste staat een gezag klaar dat weliswaar van eigen vlees en bloed zal zijn, maar dat zich nadrukkelijk als een gezag wil laten kennen. De bevrijding moet er het liefst uitzien als de ochtend na de nacht van 9 mei 1940.

Het militair gezag van Generaal Kruls is in 1944 in Londen ingesteld om in de bevrijde gebieden orde op zaken te stellen. Het resorteert onder de minister van oorlog. In het kabinet van Gerbrandy, dat vanaf februari 1945 in het ontzette zuiden van Nederland regeert, zijn geen socialisten opgenomen.

De minister van oorlog in dat kabinet het Jan de Quay. Van Woudschoten, via de Nederlandse Unie naar de herstelde orde, lijkt de lijn kaarsrecht.

Het Militair Gezag: Generaal Kruls neemt een parade af. Overstroomd land, beelden van vernielingen.	<u>Gen. Mr. H.J. Kruls:</u> Het militair gezag is thans in de bevrijde delen van ons land gedurende meerdere maanden werkzaam. Het heeft moeten werken onder veelal zeer moeilijke omstandigheden en met onvoldoende hulpmiddelen. Ik geloof in alle bescheidenheid te mogen zeggen, dat het militair gezag in de afgelopen periode, ondanks fouten en kritiek, veel nuttig werk heeft kunnen doen. Beide hebben mijn officieren en mij veel doen leren en ons de weg gewezen hoe wij straks bij de verdere bevrijding van ons land onze gezagstaak op betere en vruchtbaarder wijze kunnen vervullen. Ik ben zeer dankbaar voor deze ervaring.		Achtergrondmuziek.	In het zojuist bevrijde zuiden neemt generaal Kruls met zijn militair gezag de macht over.
Beelden van de bevrijding. Kouwenaar.	<u>Kouwenaar:</u> Dat herinner ik mij zeer goed ja. Het was een uitermate treurige zaak. <u>VR:</u> De bevrijding zelf ook? <u>Kouwenaar:</u> Nou ja, het was op zich wel een zeer vrolijke, prettige aangename ervaring. Wat er daarna gebeurde was een soort domper. Maar ja, Nederland was een leeggeroofd land, nietwaar. Er waren niet veel mogelijkheden. Je mocht de grens helemaal niet over, trouwens, je had er het geld ook niet voor. <u>VR:</u> En binnen het land was er niets? Zoals een stad als Amsterdam? <u>Kouwenaar:</u> Ja, het was natuurlijk...je moet je ook niet voorstellen dat wij thuis zaten te huilen, maar er was een atmosfeer van verwachting geweest en die was eigenlijk niet bewaarheid. Het leven ging gewoon door, of zal ik zeggen, het begon opnieuw en eigenlijk toch wel een beetje waar het in 1940 was opgehouden. <u>VR:</u> Dus die oorlog had eigenlijk weinig veranderd? <u>Kouwenaar:</u> Eigenlijk wel, in eerste instantie, ja.		Drumorgelmuziek.	
Burger. Bewacht en juichende mensen bij een aanrollende limousine met blijkbaar belangrijke inhoud. Burger.	<u>Burger:</u> Zoals Gerbrandy zei, een benoemde volksvertegenwoordiging, maar een échte, een échte volksvertegenwoordiging, zei Gerbrandy. Niet zoals ik, zo halfzacht. Nee, een échte volksvertegenwoordiging, maar wel benoemd natuurlijk. Nou daar geloof ik niet aan. Hij mag wat mij betreft dan halfzacht zijn, als hij maar wel gekozen is. Toen heb ik gezegd: "Na de zuivering kunnen de oude, die door de zuivering heengekomen zijn, terugkomen en de vacatures die er zijn, door overlijden, doordat zij zich misdragen hadden enz., die worden aangevuld door de mensen uit het verzet. Nou, daar zijn natuurlijk ook de nodige bezwaren tegen geweest. Het enige wat ik daaromtrent claim is, het is zo gebeurd.		Achtergrondmuziek.	

Vrijwel alle informatie, die de film ons over de N.S.B. en de SS in Nederland geeft, wordt in de vorm van een interview met een NSB'er aangeboden. Het feit dat deze aanpak nogal eenzijdig is, neemt niet weg dat sommige zaken goed en waarheidsgetrouw worden weergegeven.

Zo zijn bijvoorbeeld de gevoelens van frustratie en het niet bij de pakken neer willen gaan zitten, goed weergegeven, dit geldt ook voor het enthousiasme voor Mussert en de N.S.B.. Voor de oorlog, en zeker in de beginjaren van de N.S.B., kwam een dergelijke geestdrift bij N.S.B.-leden veelvuldig voor. Dit vond dan bijvoorbeeld zijn uitdrukking in brieven aan Mussert persoonlijk gericht, waarin mensen hem bedankten voor zijn inspirerende, gloedvolle toespraak. Er waren inderdaad mensen die niet meer wilden aanpassen, maar aan wilden pakken.

Op een gegeven ogenblik zegt de NSB'er dat hij Mussert onder andere zo waardeerde, omdat hij zijn beroep, ter wille van zijn politieke roeping, had opgegeven. Deze gedachte, dat Mussert zijn persoonlijke belangen opofferde voor de politieke zaak, had inderdaad, ten onrechte, bij veel N.S.B.-ers post gevat. Het was misschien beter geweest dat de samenstellers van de documentaire over deze kwestie wat informatie hadden gegeven.

Eind 1933 werd het voor ambtenaren verboden lid te zijn van de N.S.B. Mussert stond toen voor de keus: of zijn politieke activiteiten staken, of zijn baan als hoofdingenieur van de waterstaat in Utrecht opgeven. Hij koos voor het laatste en kreeg eervol ontslag. De N.S.B. buitte deze zaak propagandistisch uit en maakte van Mussert een soort martelaar. In wezen was het offer echter helemaal niet zo groot. Vanaf dit moment kreeg Mussert namelijk uit de winst van de Nenasu (de Nederlandse Nationaal-Socialistische Uitgeverij) een jaarlijks inkomen van f 9000,-, zodat hij er financieel eigenlijk niet op achteruit ging. Kortom de indruk die men uit de woorden van de NSB'er, van Mussert krijgt, is wat te positief.

Op een ander punt is het, afhankelijk van de interpretatie van de kijker, echter mogelijk dat Mussert te kort wordt gedaan. De NSB'er zegt op een gegeven ogenblik: "ik weet dat hij (Mussert) meer nationaliteit en meer vaderlandsliefde in zijn pink had, dan vele andere mensen in die tijd in hun hele lichaam. Dat zou ik graag even willen opmerken." Nogal wat kijkers zullen, omdat zij Mussert zien als de gemene landverrader en collaborateur, deze opmerking, temeer daar hij van een NSB'er afkomstig is, niet serieus nemen. Er zit echter wel degelijk een kern van waarheid in. Het valt niet te ontkennen dat Mussert inderdaad een Nederlands nationalist was en hier, ook tijdens de bezetting ten opzichte van de Duitsers, herhaaldelijk blijk van heeft gegeven. Hij heeft zich tegen de pogingen tot verduitsing van Nederland verzet en in het openbaar zijn ongenoegen over deze politiek geuit. Wat hem voor ogen stond was een soort Germaanse statenbond waarin naast Duitsland Nederland opgenomen zou moeten worden. Wat Nederland zelf betreft, dacht hij in de richting van een samengaan van Nederland, Vlaanderen en Zuid-Afrika in één staatsverband. Feldmeijer, de voorman van

de Nederlandse SS, daarentegen was een voorstander van een "Grootgermaans Rijk" waar Nederland geheel in zou moeten opgaan. Bij hem en ook bij Seys-Inquart was er geen plaats voor het Dietse ideaal van Mussert.

Deze meningsverschillen tussen Mussert (de N.S.B.) enerzijds en Feldmeijer (de Nederlandse SS) anderzijds, leidden in het voorjaar van 1943 tot een openlijke botsing tussen beide. Al in 1942 was de naam "Nederlandse SS" subtiel gewijzigd in "Germaanse SS in Nederland". Vele van deze SS-ers keken met minachting op "gewone" N.S.B.-ers neer en men ontrok zich ook aan Musserts gezag. In het voorjaar van 1943 barstte de bom; in een aantal artikelen in "Volk en Vaderland" en "Storm SS" viel men elkaar aan en op 5 juni, in een rede voor de N.S.B., trok Mussert fel tegen Feldmeijer en de zijnen van leer. Hoe scherp Mussert dan in zijn bewoordingen kon zijn blijkt heel duidelijk uit een toespraak die hij al een jaar daarvoor had gehouden. Hij zei toen: "Er bestaat een Nederlands volk en er blijft een Nederlands volk bestaan. Daar moeten wij voor strijden, ook als wij naar Dachau gestuurd zullen worden. Wie daar anders over denken zijn schoften". Na een gesprek tussen Mussert en Himmler werd het conflict gesust, hoewel Mussert met dit gesprek allerminst tevreden was. Als de kijker echter deze informatie over Musserts verzet zou hebben gekregen, zou hij meer begrip voor de bewering van de NSB'er hebben gehad.

Voór het verkrijgen van een volledig beeld van de NSB'er hadden de samenstellers ook aandacht moeten besteden aan de houding van de NSB'er ten opzichte van de Duitse inval. Heeft hij loyaal tegen de Duitsers gevochten of is hij, zoals met veel N.S.B.-ers gebeurde, tijdens de meidagen als "staatsgevaarlijk Nederlander" geïnterneerd?

De NSB'er heeft zich als vrijwilliger voor het "Vrijwilligerslegioen Nederland" gemeld. Dat dit legioen speciaal voor de strijd aan het Oostfront werd opgericht komt voldoende naar voren, wat men echter ook had moeten vermelden is, dat Mussert slechts met tegenzin zijn medewerking verleende. Ook geeft men wel aan dat het een echt Nederlands legioen moest worden (met Nederlandse insignes als de wolfsangel en een eed waarin men Hitler, in de strijd tegen het Bolsjewisme, trouw zwoer), maar niet dat deze opzet mislukte. De SS kreeg dit legioen namelijk volledig in zijn greep en de vrijwilligers werden bij aankomst op de plaats van bestemming gewoon bij de Waffen-SS ingedeeld. Op deze wijze is de NSB'er dan ook waarschijnlijk SS-er geworden en hieruit kan men ook verklaren dat hij, ondanks het feit dat hij SS-er was, toch nog zo'n hoge dunk van Mussert heeft.

De vrijwilligers worden door de Jong beschreven als "een vreemd allegaarte van idealisten, avonturiers en gedeclasseerden". De NSB'er die is geïnterviewd behoort duidelijk tot de eerste groep en is als zodanig niet representatief. De laatste twee groepen drukten immers onmiskenbaar hun stempel op de SS, dit veelal ook tot groot ongenoegen van de idealisten. Het is opvallend dat de NSB'er hier met geen woord over rept.

Als conclusie kan worden gesteld dat het beeld van collaboratie zoals het in de film geschetst wordt te idealistisch is. De NSB'er behoort duidelijk tot de selecte groep van o-vertuigd nationaal-socialisten van het eerste uur. Mensen

die om andere redenen, bijvoorbeeld materieel voordeel of kwijtschelding van gevangenisstraf, met de Duitsers samenwerkten of zich als vrijwilliger meldden, komen niet aan bod. Dit neemt natuurlijk niet weg dat het gebodene een goed inzicht geeft in de denkwijze en ideeën van een nationaal-socialist.

Noten

1. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog (Den Haag 1969-1981) Deel I 272, 273.
2. Ibidem I, 268, 269.
3. Ibidem IV eerste helft, 394.
Ibidem VI eerste helft, 390, 391.
4. Ibidem VII tweede helft, 1184-1190.
S. van der Zee, Voor Führer, volk en vaderland. De SS in Nederland (Alphen aan den Rijn 1979) 189, 202-214.
5. De Jong, Tweede Wereldoorlog VI eerste helft, 359, 360.
6. Ibidem VII tweede helft, 1191-1194.
7. Ibidem III, 115-119.
8. Ibidem V eerste helft, 110.
9. Ibidem V eerste helft, 99-110.

Didactische beoordeling: collaboratie/NSB/SS

De documentaire is zeer geschikt tot inleving in de vorming en ideeën van een nationaal-socialist. Het wordt de kijker duidelijk hoe hij, door het militaire milieu waarin hij opgroeide, de anti-bolsjewistische propaganda (met name in de kerken) en door de crisis van de jaren dertig, tot groot enthousiasme voor het Nationaal-socialisme kon komen. Het Nationaal-socialisme beloofde immers de komst van een nieuwe orde en een nieuw, krachtig Europa. Uit zijn woorden proeft men telkens weer (bijvoorbeeld bij de beschrijving van zijn aanmelding als vrijwilliger of bij het oprukken naar het front) de geest en de gedachtegang van de nationaal-socialist. Juist omdat men zich zo goed kan inleven, is de documentaire een goede motivatie voor verdere bestudering van dit probleem: wat zijn de motieven en achtergronden van een nationaal-socialist? De documentaire is tevens motiverend voor het onderzoeken van de vraag of nu alle N.S.B.-ers en SS-ers zulke overtuigde idealisten waren.

Ook voor kennisoverdracht is de documentaire bruikbaar. De leerlingen krijgen een vrij goed beeld van de mobilisatie en het leger en zijn gebreken. Ook over het Vrijwilligerslegioen Nederland en de N.S.B. in zijn beginperiode wordt het een en ander aan informatie gegeven. Het nadeel is echter dat bepaalde kwesties alleen maar aangestipt worden (bijvoorbeeld Mussert die zijn baan opgeeft) en de leraar dan terwille van de volledigheid, extra informatie moet geven. Zo wordt bijvoorbeeld ook niet uitgelegd waarom men nu bij het Vrijwilligerslegioen zo'n waarde hechtte aan uiterlijke zaken als de spiegel met de wolfsangel en de formulering van de eed. Om dit duidelijk te maken, moet de docent het hele conflict tussen Musserts ideeën over het toekomstig Europa en die van Feldmeijer (en de Duitse bezetter) hierover schetsen. Kortom, hoewel de documentaire voor kennisoverdracht gebruikt kan worden, ligt hierin niet zijn grootste waarde, omdat de gebooden informatie te fragmentarisch is.

Met de documentaire kan in de eerste plaats de vaardigheid van een leerling zich in een persoon en een historische situatie in te leven, worden geoefend. Daarnaast kan ook getest worden of de leerlingen tot kritisch kijken in staat zijn. De leerlingen die dit kunnen zullen zich mogelijk na afloop van de documentaire afvragen of dit wel een representatief beeld van de gemiddelde N.S.B.-er/SS-er geeft. Zij zullen misschien zelf tot de vraag komen of er ook niet anderen met minder eedele motieven lid werden van de N.S.B. of zich als vrijwilliger aanmeldden.

Enkele suggesties voor de les

De leraar kan ingaan op het conflict tussen Mussert en Feldmeijer, de voorman van de Nederlandse SS, die evenals de Duitsers 'hele andere plannen voor na de oorlog' met Nederland had dan Mussert. Hij vraagt de leerlingen, nadat zij de documentaire hebben gezien, of zij enig idee hebben waarom men zich bij het vormen van het Vrijwilligers legioen Nederland over de uiterlijke kentekenen zo druk heeft gemaakt. Als de leerlingen het antwoord hierop niet weten, wat vrij waarschijnlijk is, kan de docent een aantal stukjes van toespraken die Mussert in de documentaire gehouden heeft, voorlezen. Ook kan

hij erop wijzen dat de NSB'er Mussert een vaderlandslievend man vond. Tenslotte kan hij de leerlingen nog vragen hoe Mussert, volgens hen, de ordening van het nieuwe Europa zou hebben gezien. Op deze wijze probeert hij de leerlingen tot de constatering van een spanning tussen de Duitse en Musserts ideeën (hierover) te brengen. Vervolgens overhandigt hij de leerlingen een aantal teksten over dit conflict. Informatie en/of teksten hierover kan hij vinden in: S. van der Zee, Voor Führer, volk en vaderland, 202-214-en L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog VII eerste helft, 1184-1201. Aan de hand van deze teksten kan dan het conflict uit de doeken worden gedaan. In deze context wordt het dan ook duidelijk waarom men zo'n grote waarde hechtte aan uiterlijke herkenningstekens als insignes.

Een andere mogelijke aanpak is de leerlingen na de documentaire teksten over de leden van de N.S.B. en de SS te geven. Ook uitspraken van het N.S.B.-kader over de leden en van SS-ers over hun kameraden kunnen hierbij van nut zijn. Informatie en/of teksten kan de docent o.a. vinden in De Jong deel V eerste helft pagina 110 en 219-227, deel VI eerste helft pagina 367-377 en 421-430 en in Van der Zee pagina 149-172. Nadat de leerlingen de teksten hebben gelezen, kunnen zij deze met de documentaire vergelijken en zo tot een waardering van de documentaire komen. Dit oordeel zal er dan ongeveer als volgt uit zien:

Goede elementen van de documentaire

- Er wordt een uitstekend beeld van de vorming, houding en gedachtengang van een overtuigd nationaal-socialist gegeven. De volgende elementen hebben bij het verkrijgen van deze overtuiging een rol gespeeld:
 - a) De NSB'er kwam uit een "militair milieu", zijn vader was beroepsmilitair. Dit sloot goed aan bij het nationalistische en krijgshaftige karakter van de N.S.B..
 - b) De anti- communistische propaganda van de kerken, maakte de stap naar de N.S.B., die soortgelijke leuzen voerde, gemakkelijker.
 - c) In de uitzichtloze crisis situatie spraken ideeën als bundeling van de krachten van het volk voor de opbouw van een nieuwe toekomst buitengewoon aan. Men kreeg het gevoel dat er nog hoop was, aanpakken sprak inderdaad meer aan dan aanpassen.

Gebreken van de documentaire

- De documentaire is te eenzijdig, de niet-idealisten komen helemaal niet ter sprake. Zo waren nogal wat mensen lid van de N.S.B.,
 - a) omdat zij op materieel voordeel uit waren,
 - b) uit sleur (sommigen waren zelfs nog lid zonder dat zij het wisten).Men kan die zich als vrijwilliger melden uit niet-idealistische motieven, kunnen in de volgende groepen worden ingedeeld:
 - a) Zij die dit deden om een gevangenisstraf te ontlopen.
 - b) Zij die het deden uit lust voor avontuur.
 - c) Zij die geronseld of gechanteed werden.
- Het beeld dat men van de N.S.B. krijgt is te rooskleurig. De nadruk ligt teveel op de beginperiode toen het enthousiasme inderdaad nog erg groot was. Over de N.S.B. in de oorlog wordt niet gesproken. In deze tijd trad een toenemende demoralisatie in de N.S.B.-gelederen aan het licht.

Als derde mogelijkheid zou de docent een toets kunnen maken waarmee hij het inlevingsvermogen van de leerlingen test. Hierbij wordt gedacht aan vragen als: "Hoe zou de NSB'er op de val van Stalingrad hebben gereageerd?" of, een wat moeilijker vraag, "Hoe zou hij over de jodenvervolgving hebben gedacht?" Door het stellen van dit soort vragen kan de docent kijken of de leerling zich in de gedachtengang van de NSB'er kan verplaatsen, of hij tot inleving in staat is.

Beeld	authentiek geluid		later toegevoegd geluid	
	gesproken woord	overig geluid		commentaar
We zien nog de laatste beelden van de film-indruk van Nederland van voor de Tweede Wereldoorlog: een wel met een hek waarover een aantal mensen klimmen. Hierna komt Pieter Verhoeff, die de tekst van de SS-er voorleest in beeld. De volgende beelden tonen een aantal soldaten op oefening, we zien hen fietsen en schieten. Verhoeff komt dan weer in beeld. Een aantal kinderen staan bij een kinderwagen, Stukjes uit een speelfilm over de Russische Revolutie worden getoond: Lenin roept, met een wapperende vlag in de hand, de arbeiders tot de bestorming van het Winterpaleis op. Beelden van die bestorming volgen. Verhoeff komt in beeld. We zien een processie, meisjes lopen in witte kleren; op de achtergrond staat een kerk. Verhoeff komt weer in beeld. Een soldaat zit in een boekje te bladeren (handboek voor de soldaat?). Op een pagina zien we staan: "Liefde voor volk, vorstenhuis en vaderland". Een wapperende Nederlandse vlag volgt. Hierna krijgen we Verhoeff weer te zien. Het Gem-Crisis Bureau verschijnt in beeld, vervolgens werklozen die in de rij staan of wat rondhangen. Het woord "Werkloosheid" verschijnt dwars over het beeld en maakt dan plaats voor het woord "Staking". De politie tewaard voert charges uit. Iemand pakt een steen van de straat en gooit die door een ruit.	Verhoeff: Mijn vader was beroepsmilitair. Dat is in die tijd een heel moeilijk iets, want het beroep van militair werd dan wel in de oorlog heel hoog gewaardeerd, maar in vredetijd pertinent niet. Het was in die tijd zelfs zo sterk, dat men het liever helemaal niet zag. Ik herinner mij dat mijn vader eens heel boos was omdat in die tijd iemand in de kamer had gezegd dat het beroepskader maar moest worden uitgebrand en dat sneed hem werkelijk door de ziel. Als wij eens naar de stad togingen en ik liep met hem hand in hand over de straat, dan gebeurde het wel eens dat wij nageroepen werden van "moordenaar", "beroepsmoordenaar" of "opvreter". En dan steeg de woede in hem omhoog. En dat uitte zich dan doordat hij mijn hand nog vaster klemde. Iets van dat fludum ging dan in mij over. En ik heb als kind heel goed begrepen hoe zwaar hem dat allemaal viel. Dan was er in die tijd nog iets wat een hele grote rol speelde, dat was namelijk Rusland. Het communisme dat er na 1917/1918 was gevestigd. Ik herinner mij dat er in die tijd door dominee's en ook door katholieken ernstig voor het communisme werd gewaarschuwd. Dat was namelijk goddeloos, het was des duivels, gewoonweg. Op die manier kwamen er twee dingen op ons over. In de eerste plaats liefde voor het militair zijn en daaraan automatisch gekoppeld liefde voor het vaderland en aan de andere kant een sterke af- -keer van alles wat oommunist of bolsjewist was. In die tijd was er een grote werkloosheid. Er werd door de overheid gepropageerd: "aanpassen, aanpassen". Men moest maar aanpassen, terwijl in de mensen toch meer en meer de drang kwam om aan te pakken.	Muziek. De muziek stopt. Muziek.	De muziek die men hoort gaat naar een hoogtepunt toe. Het is wel achtergrondmuziek. Op de achtergrond is vaag kerkgezing te horen. Ook nu nog kerkgezing.	

Er volgt een Nazi-propaganda-film. Donkere wolken pakken zich samen. Een woeste zee slaat tegen de rotsen. Er verschijnt een boomgaard in bloei en een vrouw die lachend een kind op tilt. We krijgen wuivend koren te zien.

De wereldbol komt in beeld, een bundel licht valt er op.

Dit gaat dan over in marcherende troepen en vervolgens in een kaart van Italië: Italië kleurt zwart.

Italiaanse fascistena trekken aan Mussolini (in burger) voorbij.

We krijgen beelden van een Nederlands station te zien reizigers maken zich gereed voor vertrek naar Duitsland. De trein vertrekt. We zien een plezierboot op de Rijn.

De hakenkruisvlag wordt op een boot geheesen. Een Duits landschap wordt getoond.

Het beeld verspringt naar een stemlokaal. Hindenburg komt uit een stemhokje. Een vergadering van verheugde nationaal-socialisten volgt,

De volgende beelden zijn waarschijnlijk van Nederland: enkele kinderen hoepelen naar huis; een klas gaat een school binnen Verhoeff komt in beeld.

Authentieke commentaar: Is hier dan niets tegen te doen? Is er dan geen mogelijkheid recht, welvaart en geluk op deze aarde, door God aan ons allen geschonken, te doen zegevieren?

Ja dit moet mogelijk

zijn en dus kan het. Een nieuw licht schijnt over de wereld. Een nieuwe orde, het nationaal-socialistische idee marcheert!

Verhoeff: Ik denk dat ik ongeveer 15 jaar was, toen ik op een gegeven ogenblik in de krant las, en ik las altijd erg graag in de krant, had veel belangstelling voor alles wat politiek was, een heel kort berichtje dat er een ingenieur was, ergens in Utrecht, die een nieuwe beweging had opgericht. De N.S.B. of zoiets. Ik dacht "daar wil ik toch eens op schrijven, ik ben benieuwd wat dat is". Ik heb het toen met mijn vader besproken, want eigenlijk was ik te jong om zelf dat initiatief te nemen en hij zei "ja, wie weet, schrijf daar maar eens op". En zo heb ik dus een brief geschreven, dat ik gelezen had dat hij een nieuwe beweging had opgericht en dat ik daar graag wat nadere inlichtingen over wilde hebben. Het duurde misschien een week, twee weken of zo, toen plotse-ling kwam er een envelop uit Utrecht gericht aan mij. Ik maakte hem open en wat rolde eruit? Een lidmaatschapskaart van de N.S.B., waarin genoteerd stond dat ik als lid nr. 689 was opgenomen in de rijen van de N.S.B.. En tevens was daarbij een kort uittreksel uit het programma. En dat herinner ik mij nog tot op de dag van vandaag, want het is mij altijd bij gebleven. Daar stond namelijk: "Voor het welzijn van een volk is nodig een krachtig staatsbestuur zelfrespect van de natie, tucht, orde en solidariteit van alle bevolkingsklassen en het voorgaan van het algemeen nationaal belang boven het groepsbelang en van het groepsbelang boven het persoonlijk belang." En dat sprak mij aan, zo jong als ik was, woord voor woord aan. En vanaf dat ogenblik was ik lid geworden van de N.S.B. van ir. Mussert.

Een onheilspe-
-lende muziek
komt op.

Deze gaat over
in de 9e symfo-
-nie van Dvo-
-rak (De nieuwe
wereld).

Muziek op de
achtergrond.
Er komt een
dreigende mu-
ziek op.

Een vrolijke
muziek neemt
het over.
Deze maakt ech-
-ter weer
plaats voor
een muziek die
steeds dreig-
gender wordt.

Achtergrond
muziek.

Hervormd, katholiek, socialistisch
protestant. Ieder heeft zijn eigen
club. Berichten uit Duitsland over
lugubere taferelen weerhouden de
reisverenigingen er niet van het
reisje langs de Rijn te lanceren.
De onbezorgde belevenissen onder-
weg, ontnemen het uitzicht op wat
er werkelijk aan de hand is: de
machtsovername van de nationaal-
socialisten in Duitsland.

Een marslied
(van de N.S.B.
?) wordt hoor-
baar en zelt
aan en zet
zich voort.

We krijgen een stukje N.S.B.-propaganda te zien. De eerste zin die Mussert zegt verschijnt ook in beeld, daarna komt zelf in beeld en vervolgens een pro-N.S.B. demonstratie (?). Verhoeff komt in beeld.

We krijgen Mussert, die een toespraak houdt weer even te zien. Ook zijn handtekening wordt even getoond.

Verhoeff komt weer in beeld. We zien een korte flits van een document (van de N.S.B.?). Het beeld springt dan terug naar Verhoeff.

Het betreffende kantoortje wordt getoond, vervolgens een aantal vooraanstaande N.S.B.-ers en daarna Mussert als gevangene, na de oorlog. Verhoeff komt kort in beeld.

Weer zien we Musserts kantoor en daarna auto's met N.S.B.-ers die groeten en marcherende WA (?) mannen.

Verhoeff komt in beeld.

We krijgen geluidsgolven die uit een microfoon (?) komen te zien. Dit beeld gaat over in Hitler, die zijn toespraak houdt.

Verhoeff komt weer in beeld.

-89-

Mussert: Nationaal-socialisme is niet zoals misleidde volksgenoten

denken de haat tegen ander volk en ras, maar de liefde voor eigen volk, bloed en bodem. Een vernieuwd Nederlands volk dat zich ten volle bewust is van zijn verplichtingen jegens God, vaderland, gezin.

Verhoeff: Mussert had gesproken en ik herinner mij dat ik op de gang stond en toen hij langs kwam, zag hij mij daar in dat zwarte hemd en bleef hij voor mij staan. Hij legde zijn hand op mijn schouder en zei "Jij bent zeker het jongste lid van de beweging." Ik kon niets uitbrengen, ik was er door verrast. Maar dat is mij toch altijd bijgebleven. En zo zie je maar, dat je door de kleine dingen in het leven een bepaalde binding met iemand krijgt, die je nooit van je leven meer kwijt raakt. Daarbij kwam dat ik, zij het bij toeval, zo'n laag nummer heb gehad. Het is later altijd de gewoonte geweest dat de leden die een lager nummer hadden dan 1000 bij Mussert konden komen en door hem ontvangen werden. En ik heb daar later ook nog wel gebruik van gemaakt. Als ik wat op mijn hart had, kon ik altijd bij hem komen en dan praatte wij verschil-lende dingen door. Ik heb hem daardoor zeer nauw leren kennen. Van toen dateert de bewondering die ik voor hem had. De hoofd-ingeneur die het aandurfde om iets nieuws op te zetten, die daarvoor zijn beroep had opgegeven, die in een klein kantoortje deze bewe-ging van de grond bracht. Daar heb ik nog altijd waardering voor. Want wat men ook van hem kan zeggen, ik weet dat hij meer nationa-liteit en meer vaderlandsliefde in zijn pink had, dan vele andere mensen in die tijd in hun hele lichaam. Dat zou ik graag even willen opmerken.

Verhoeff: Ik heb Hitler in die jaren niet gezien. Daar was ik nog veel te jong voor. Ik heb hem later zelfs nooit gezien, maar iets van deze man fascineerde je toch. Er was toen nog geen televisie. Er was toen nog alleen radio. En dan hoorde je zo'n stem door de ra-dio. Er is wel vaak gezegd dat deze metaalachtige stem een bepaal-de invloed op de mensen had en daar kan ik een sterk staaltje van noemen. Het wordt tegenwoordig nooit meer verteld, want men is het misschien vergeten, maar ik weet dat in die jaren, als er spanningen waren, 36/37/38, en Hitler hield weer een rede, dan werd dat in Nederland uitgezonden. Over de Nederlandse zenders. In het dorp-je waar ik woonde, waar 80-90% van de mensen helemaal geen Duits spraken, dan was de straat net zo uitgestorven als hier wanneer er een voetbalwedstrijd is van Ajax of Feyenoord, of voor de wereld-cup. Daar zat iedereen, ook al verstonden zij het niet, naar te luisteren. En dan vroegen zij na afloop "Wat heeft hij gezegd, wat heeft hij gezegd?" Verhoeff gaat weer verder:

Hitler:

niet altijd even goed verstaanbaar: "Deutsche Arbeiter an das Werk!"

Dat maakte grote indruk op je. En zo jong als je was, er begon iets in je te branden van "Dit is het, nu is al die ellende en nar-righeid van werkloosheid achter de rug. Het nieuwe tijdperk staat op het punt geboren te worden."

Deze muziek stopt.

Nieuwe muziek.

De muziek zwelt aan.

Het nationaal-socialistisch protest wint veld. Verkiezingen voor de provinciale staten in 1935. Floemendaal, meer dan 15% voor de N.S.B., Den Haag 12%, Wassenaar 13%, Winterswijk meer dan 20%

De muziek houdt op.

Hitler brukt zachtjes op de achtergrond

Op nieuw muziek op de achtergrond.

Hierna wordt het begin stukje van de film "Triumpf des Wil-lens" getoond: het vliegtuig van Hitler vliegt naar Neuren-berg dat vanuit de lucht zichtbaar is, en landdaar. Juichen de mensen wachtten hem daar op.

Het beeld verspringt naar Mus-sert die een toespraak houdt.

Verhoeff komt in beeld.

We krijgen beelden van de land-dag van de N.S.B. in Lunteren te zien: een menigte mensen, Mus-sert komt kort in beeld. Dit gaat dan over in beelden van "Lunteren 1974". Op het ter-rein staan dan caravans.

Er worden beelden van de mobili-satie getoond: soldaten die zich naar hun post begeven, voor vertrek verzamelen, af-scheidscenes en dergelijke. Een aantal soldaten lopen een gebouw binnen.

Verhoeff komt dan in beeld, on-broken door een korte flits waarin we opgekochte fietsen en paarden zien.

-69-
Hierna zien we enkele soldaten die ergens op schieten, door hun schoten wordt een grote taart zichtbaar (was daarvoor er-gens achter verborgen) waar ze allen op af stormen.

Mussert: Wij geloven in de rechtvaardigheid van een nationaal-so-cialistisch, fascistisch Europa. Wij geloven in de zending van de Führer, die door God gezonden is om voor alle germaanse, dus ook voor het Nederlandse volk, veiligheid en levensmogelijkheid te be-loven. Voor volk en vaderland, houzee!

Verhoeff: In het begin hadden wij helemaal geen groet en je knikte maar vriendelijk of je hief je hand op. Totdat dan op een gegeven ogenblik de groet "Houzee" in het leven werd geroepen. We keken er allemaal erg vreemd tegenaan, maar toen uiteengezet was dat dat de oude groet was van de matrozen die in de gouden eeuw de wereldzee-ën bevoeren, toen had je er wel begrip voor. En later is die uit-roep, die kreet, ingeburgerd en dat vormde een bepaalde band.

Mussert: Ik geloof in het leidend beginsel der nationaal-socialis-tische beweging. Ik ben bereid naar mijn beste krachten mede te werken aan den opbouw van den nieuwen staat. Ik beloof trouw en ge-hoorzaamheid aan de leider..

Mussert: Kameraden, het is dit Nederlandse volk, germaans tot op de bodem van zijn ziel, dat klopt aan Hitlers deur, opdat het in het nieuwe Europa, waarvoor Hitler en Mussolini straks de verant-wordelijkheid dragen, een plaats krijgt in overeenstemming met zijn wil en zijn kunnen.

Verhoeff: En zo kwam in de laatste dagen van augustus 1939 eerst het telegram A en inderdaad werd de toestand zo dreigend dat tele-gram B binnenkwam.

Wij kwamen aan op een plaats waar niets was, maar dan ook totaal niets. Een houten kist met wat instructies en er was wat geld be-schikbaar. Er moesten fietsen gekocht worden, er moesten paarden gekocht worden voor de voertuigen en dat werd allemaal in enkele dagen uit de grond gestampt. En overal kwamen militairen vandaan. En ja, die uniformen die zij meegekregen hadden, dat waren mensen van 30-35 jaar, daar waren zij allang uitgegroeid. In de loop der tijden waren zij er echt niet magerder op geworden. En in plaats van schoenen kwamen zij op klompen. Het zag er allemaal niet al te best uit. Maar geleidelijk aan wist men daar toch orde in te krij-gen.

Muziek van Wag-ner bij de film. Juichende men-sen en heilge-roep hierdoor heen. De muziek stopt.

Een wat sinis-tere muziek.

← Marsmuziek

Muziek op de achtergrond.

Zet zich voort

Een knal en juichende sol-daten.

Verhoeff komt in beeld.
We zien Duitsers die de grensbo-
men tussen Duitsland en Polen
weghalen en daarna dit land bin-
nen marcheren.
Verhoeff komt dan weer in beeld

Enkele korte fragmenten van Ne-
derlandse marineschepen op zee.
Dan komt Verhoeff in beeld.
Een aantal rijdende pantserwa-
gens en daarna de koningin, be-
geleid door een militair, komen
in beeld.
Even krijgen we Verhoeff weer
te zien.
Vervolgens beelden van een re-
vue (Kobus Kuch?) voor soldaten
Verhoeff komt weer terug in
beeld.

We zien een zwarte lucht met
ronkende vliegtuigen. Verhoeff
krijgen we even te zien, dan
weer nachtelijke beelden van o-
ver komende vliegtuigen en zoe-
kende schijnwerpers.

We zien iemand die vanuit een
telefooncel belt en mensen die
door de nacht lopen.
Nieuwe beelden van vliegtuigen,
nu in de vroege ochtend, volgen.

-7-

Dan zien we beelden vanuit een
aanvallend vliegtuig en weer
nachtelijke taferelen, parachu-
tisten die 's ochtends uit de
vliegtuigen springen en het ins-
laan van bommen.
Beelden van straat gevechten en
oprukkende Duitsers volgen.

Verhoeff: Ik weet nog dat ik bij de radio stond, toen het bericht kwam dat Duitsland Polen was binnengevallen. De oorlog is begonnen en dat was op 1 september. En zo op zondagmiddag 3 september om 16.00 uur kwam er op de radio een bericht dat Frankrijk de oorlog had verklaard en Engeland de oorlog had verklaard. En toen besepte je dat je opnieuw in een soort wereldoorlog was gerold.

Verhoeff: Het voornaamste was wel dat wij niet wisten waarvoor wij zouden moeten vechten. Men had veel te weinig het besef dat men vóór een land vocht, vóór de democratie en men vocht alleen maar tegen iets.
Duitsland was in oorlog en daar moesten wij ons dus tegen verdedigen, maar het was niet zo dat wij een feu sacré, een heilig vuur, meekregen, om tot de laatste man en de laatste patroon, zoals dat in het infanterie-reglement stond, ons land te verdedigen.
Die geest heeft men er in die maanden niet in kunnen krijgen. Er is teveel aandacht geschonken aan O en O, dat was ontwikkeling en ontspanning. Er ging teveel tijd aan ontspanning verloren en veel te weinig aan oefening.
Later ben ik dus in de gelegenheid geweest om te zien hoe anderen opgeleid werden en als ik dan denk hoe dat bij ons ging, ja, dan moet ik inderdaad zeggen dat er was geen andere uitkomst mogelijk dan zoals het gegaan is.

Verhoeff: Ik ben die nacht opgebleven en ik weet nog heel goed dat om 23.55 uur het bevel kwam om alle maatregelen te treffen tegen een vijandelijke aanval. En bij mij in de buurt waren enkele vlieg-velden. Wij hebben die kunnen waarschuwen. De toestellen heeft men weggereden en die heeft men verstoep. Dat was allemaal voorbereid. Toen om een uur of 02.00 enorme aantallen vliegtuigen overkwamen, dachten wij nog niet "Dat is de aanval op Nederland". Iedereen was er eigenlijk van overtuigd dat de grote aanval op Engeland was begonnen.

Verhoeff: Maar midden op de hoorden zijn de jagers gedaald. Tot boven de golven hebben zij zich laten zakken, zijn omgedraaid en kwamen over de duinen aangesuisd. Ik heb mij toen spoorlags naar een kerktoren bij ons in de buurt begeven en in de eerste ochtend-schemering zag ik ze aanrazen over de zee. Zij doken over de duinen heen en stortten zich op de vliegvelden, waar ze toch nog enkele zware bommenwerpers in vuur en vlam zetten.

Men hoort het stampen van de laarzen.

Muziek op de achtergrond.

Lachende solda-ten.

Het geronk van vliegtuigen is constant te horen.

Het geluid van inslaande bommen en loeiende sirenes komt hier nog bij.

We zien nog enkele flitsen van soldaten die met een meisje touwtje staan te springen, dan komt Verhoeff in beeld.

Omstanders applaudiseren na een toespraak bij een bouwproject. Verhoeff is dan even te zien, gevolgd door rondhangende werkløzen, zittend op een bank of lopend in het park.

Goebbels neemt plaats om de proclamatie voor te lezen. "Rijkminister Goebbels leest de proclamatie voor" zo vermeldt ons de Nederlandse ondertiteling. De beelden van Goebbels maken plaats voor die van Verhoeff. Deze worden slechts kort onderbroken door fragmenten van mensen die rond een aantal auto's staan.

Op het beeld verschijnen de woorden: "Lt. Gen. H.A. Seyffardt doet een oproep op het Nederlandse volk". Dan komt hij zelf in beeld.

Verhoeff komt in beeld.

Seyffardt komt in beeld.

Verhoeff komt weer terug.

Verhoeff: Wat zal de toekomst brengen, maar bovenal hoe zal het met ons land gaan, waar wij toch echt het beste mee voor hebben? Hoe zal zich dat ontwikkelen? Wat zullen de maatregelen zijn die getroffen worden?

Verhoeff: En toen is er een verschrikkelijke periode gekomen. De mensen hadden niks, zij konden niet terug naar hun huizen, er was geen werk voor hen, de afvloeiing gebeurde maar zeer geleidelijk en het enige wat je kon doen was de hele dag naar de bioscoop, in het park rondlopen en over straat slenteren. Er was niets voor ons te doen en je vroeg je langzamerhand in doffe ellende af, waar gaat dit naar toe? Wat is nou eigenlijk de bedoeling van dit alles?

Verhoeff:

Toen hoorden wij Goebbels met de mededeling die ongeveer hier op neer kwam: "Nach Monaten lang von schweigen und von schwere Sorgen bedrückt, ist jetzt endlich den Augenblick gekommen dass ich wieder zum deutschen Volk sprechen kann". En toen kwam het: "Heute morgen haben unsere Truppen in eine Frontbreite von 3000 Kilometer die Ostgrenze überschritten". Ik stond te dansen, werkelijk waar, hoe gek het ook klinkt. De oorlog was dan wel opnieuw begonnen, maar ik stond gewoon te dansen. Nu was het ogenblik gekomen voor de eindafrekening.

Commentator: Luitenant-generaal H.A. Seyffardt doet een oproep op het Nederlandse volk.

Seyffardt: Nederlanders, ik wil normaal een kort woord tot U spreken over het Vrijwilligerslegioen Nederland.

Verhoeff: Wat nu begon was de strijd tegen het bolsjewisme. De strijd van Europa tegen het goddeloze communisme, zoals dat toen gezegd werd.

Seyffardt: Ik heb het reeds op 10 juli in mijn oproep gezegd. In mijn radiorede van 12 juli drong ik er weer op aan. Nu herhaal ik het nogeens met nadruk: er moet iets gedaan worden.

Verhoeff: Ja wat was er nu eenvoudiger dan te zeggen: "Hier ben ik mensen, ik meld mij aan". En daar hoefde je geen moment over na te denken, daar werd je vrouw niet eens in gekend of wat dan ook. "Hier ben ik".

Muziek op de achtergrond.

Applaus.

Schetterende, krijgshaftige muziek.

Goebbels is zachtjes op de achtergrond te horen. De muziek houdt op.

Een lied wordt hoorbaar en zet zich voort

Seyffardt komt kort in beeld. Beelden van oprukkende Duitse troepen en de vernietigingen die ermee gepaard gaan worden getoond.

Seyffardt komt dan weer in beeld.

Verhoeff verschijnt weer op het scherm. We krijgen een klein fragment van een krant "Het Bruggehoofd" te zien, gevolgd vrijwilligers in burger en daarna in uniform.

Verhoeff komt in beeld.

We zien de eedsaflegging van een aantal vrijwilligers. Mussert is hierbij aanwezig.

Verhoeff komt even in beeld.

Beelden van het afscheid van de vertrekkende vrijwilligers volgen; kussende echtparen handenschuddende militairen en dergelijke. Deze beelden worden even onderbroken wanneer Verhoeff weer in beeld komt.

We zien flitsen van voorbij razende treinen.

Verhoeff komt in beeld.

Tenslotte krijgen we nog een onduidelijk beeld te zien met veel rook; een spoorwegemplacement?

-7-

Beeldbeschrijving

We krijgen beelden van een propagandafilm te zien: de Duitse adel, een kanon, bombardementen, de vliegtuigen.

Seyffardt: De Duitse weermacht strijdt thans tegen de bolsjewieken horde, die het aandurft om de Europese beschaving en cultuur, dus ook Uw beschaving en Uw cultuur te gaan vernietigen. is ook.....

..(onverstaanbaar).....vernietigd. Meldt U zich nu aan bij de velen die U reeds zijn voorgegaan. Doet mede om de geesten van het bolsjewisme van ons af te houden. Meldt U aan bij het Vrijwilligerslegioen Nederland. Het gaat om Europa. Het gaat om Nederland. Het gaat om U en Uw kinderen. Op voor Nederland!

Verhoeff: En ja dat gaf toch wel even problemen, na de eerste opwelling ging je natuurlijk wel van "Kan dat nou maar zo, kunnen wij ons zomaar melden voor het legioen?" En zo zijn er toch wel heel wat besprekingen over gevoerd. U weet misschien wel dat er secretarissen-generaal waren, die verordeningen konden uitvaardigen. En als eerste werd toen gesteld dat dienstneming bij het Legioen Nederland niet zou worden opgevat als vreemde krijgsdienst. Die verordening ging meteen de deur uit. Dat was punt één. Punt twee was dat er eisen gesteld werden aan het uniform. Het zou duidelijk zijn dat wij het Nederlandse legioen waren. Er zou een rood-wit-blauw schild op de mouw komen en wij zouden op de spiegel de wolfsangel, dat was het teken van de N.S.B., voeren.

Achteraf lach je erom. Achteraf zeg je, dat zijn de zijn de uiterlijke dingen geweest, maar op dat ogenblik hielden wij er strak aan vast. En daar kwam nog iets bij. Voor Hitler, als zijnde het hoofd van het Duitse leger, van de weermacht, moest er een eed worden afgelegd en dat gaf een ernstig probleem. En toen is deze zin er uiteindelijk bij gevoegd, dat wij "im Kampfe gegen den Bolsjewismus Treu und Gehorsamkeit leisten würden". En Mussert nam de eed af. Dat had hij pertinent gezegd, als er een eed op Adolf Hitler wordt afgelegd, ook al was het dan "im Kampfe gegen den Bolschewismus", dan neem ik de eed af als tussenpersoon.

Ik persoonlijk stel mij daarvoor aansprakelijk. En zo gingen wij in de trein. Afscheid nemen. En ik zal U vertellen dat dat niet zo eenvoudig was. En na afscheid te hebben genomen van vrouw en kinderen, ik weet het nog heel goed, en dat is echt iets wat bij mij altijd veel wroeging veroorzaakt heeft, toen ik de kleine kinderen ik had twee kleine kinderen, optilde en die aan mijn hart drukte. Ik moet zeggen dat toen echt wel de tranen over mijn wangen liepen hoewel wij nog helemaal niet wisten wat er allemaal voor ons in het verschiet lag.

Zo rolden wij met de trein, kilometer na kilometer, land na land, tot wij ergens in Polen aankwamen.

Verhoeff: Wij spreken tegenwoordig veel over een verenigd Europa. En ergens was het toen een verenigd Europa, want grenzen waren er eigenlijk niet. Je kon toen van West-Frankrijk helemaal tot diep in Rusland gaan. En je passeerde ettelijke grenzen, maar er werd helemaal niet op gelet. Steeds verder naar het front. De mooie wagons die nog in Duitsland en Polen reden werden vervangen door houten wagons. Ze werden hoe langer hoe slechter. Op het laatst waren het zelfs beestenwagens. Dat wil ik niet denigrerend zeggen, want het was ook wel logisch, want met een klein kachelkje erin te -gen de kou, dat nou eenmaal niet in een 2e klas coupé.

En zo kwamen wij steeds dichterbij het front.

Commentaar: Het jodendom, het bolsjewisme worden uit Europa verdreven.

Geluid van schieten en dergelijke.

Muziek wordt wat minder matiaal: er wordt door een vrouw gezongen.

Geluid van voorbij razende treinen. Een sirene wordt hoorbaar en zwelt aan.

Muziek

Verhoeff is in beeld.
Stukjes van een Duitse propagandafilm, oprukkende Duitse colonnes, worden getoond.
Verhoeff komt weer terug.

Weer beelden uit de propagandafilm, voorbij rollende tanks.
Verhoeff komt even in beeld.

Maar maakt dan plaats voor beelden van het front en de gevechten aldaar; veel stof dat opspat.
Het beeld gaat terug naar Verhoeff.
En vandaar uit weer naar de Duitse opmars.
En dan weer naar Verhoeff.

Uit een aantal kanonnen barst het vuur los en we zien hun vernietigende resultaat. Nieuwe oorlogsbeelden volgen.

Andere beelden uit de Duitse propagandafilm worden getoond, de Duitse ondertiteling deelt ons mee: "Trotz feindlichen Straufluern geht die deutsche Infanterie in straffer Marschdisziplin vor."
Verhoeff komt in beeld.

We zien aanvallende vliegtuigen met de Duitse ondertiteling: "Kampfflieger belegen den Feind mit einem dichten Bombenhagel"
Verhoeff komt weer in beeld.

-73-

Verhoeff: En nu was Rusland een bijzonder mooi land. In de eerste plaats was daar veelal zonneshijn, ik praat nu even over het voorjaar, de zomer. Prachtige dagen waren dat, zonneshijn dat stof dat opgeworpen werd en dan die marsband die met een gestadige snelheid van 30-40 km. naar het front toe rolde. Dwars door de geweldige maïsvelden en zonnebloemvelden heen. U weet misschien dat zonnebloemen het merkwaardige hebben dat die de hele dag met de zon meedraaien. Het was een fascinerend gezicht om urenlang door de zonnebloemvelden te rollen, steeds verder naar het front. En toen ineens, aan de horizon, zag ik een smalle strook en er rommelde iets. En ineens kreeg ik in mijn herinnering een boek dat ik ooit gelezen had, van Frich Remarque Im Westen nichts Neues, wat ik als kind verslonden had en wat helemaal niet op mij overkwam als een boek van anti-militairisme. Gretig heb ik er in gelezen alles wat over de praktijk van de oorlog verteld werd. En daar stond op een gegeven ogenblik, ik las in het Duits, "Der Front witterte dumpf", ja daar las je overheen want het zegt je verder niets. Maar toen ik steeds verder naar het front toekwam, zag ik daar in de verte die stofwolk, die eigenlijk van de hele einder van links naar rechts overeind stond. En daar tussen door dat flitsen, dat rommelen. Het gestadige rommelen van de slag die daar woedde en toen opeens wist ik wat het betekende "Der Front witterte dumpf". Het was als het ware een onweer dat aan de horizon optrok.

Ik kon het op een zeker moment niet nalaten om in de auto rechtop te gaan staan, omdat je dan een beter uitzicht had. En dan zag je die eindeloze stoet als een dreiging naar dat front toe glijden. En dan dacht je: "Nu gaat het gebeuren, nu is het ogenblik aangekomen waarop ik mij eigenlijk helemaal ingesteld heb en mijn op-

leiding voor heb gehad. Hoe zal dat ergens zijn om de vuurdoop te ontvangen?"

Authentiek commentaar: In deze oorlog die zal beslissen over het zijn of het niet zijn der Europese volkeren en ook over het zijn of het niet zijn van het Nederlandse volk, staat Duitsland met zijn bondgenoten op de bres voor de Europese cultuurvolkeren, daar -bij de grootste lasten dragende. Miljoenen scheppende mensen hebben een werkzaam aandeel aan deze strijd om de redding van Europa.

Verhoeff: Ik zag ons bataljon plus nog een aantal bataljons van de weermacht zich ontplooiën. Ja en daar ben je toch militair voor, toen jubelde mijn hart ergens, want het was een toonbeeld van kracht van discipline, van geordendheid.
En de militairen liepen nog achter elkaar in colonne en tussen de tanks. En de eerste inslagen van de vijandelijke artillerie. En het was in die tijd de gewoonte dat bij bepaalde "Sondermeldungen" het begin van de preludes van Liszt ten gehore werden gebracht. En op dat ogenblik was het net alsof de prelude van Liszt in mij zong. Onze eigen eenheid kwam steeds dichterbij en toen begon die aanval, die zich in vrij snel tempo naar voren drong en vrij dicht achter de voorste eenheden aan. En ik weet nog dat ik toen door één van die balka's, die dalen, liep en ik sloeg een hoek om.
Ik was alleen en toen zag ik daar de eerste Duitse militair, de eerste dode zag ik daar liggen. Dat heeft een verschrikkelijke indruk op mij gemaakt. Zijn ogen waren gebroken en ik heb, ik weet niet hoe lang, misschien één minuut, misschien twee minuten naar hem gestaard en ik ben toen doorgelopen en daar trof ik een andere dode aan. Ik moet zeggen zoiets is moeilijk te beschrijven.

Marsmuziek.

De muziek stopt.

En begint opnieuw.

Knallen en explosies, andere muziek.

Muziek.

Vervolgens weer oorlogsbeelden, o.a. van Russische krijgsgevangenen. "Fast eine Viertelmillion Gefangene!"

Nieuwe beelden uit de propagandafilm: "Sowjetpanzer greifen an".

Verhoeff komt in beeld.

We zien hoe men "moffenmeiden" kaalscheert.

Verhoeff komt even in beeld. Nieuwe beelden van het oppakken van collaborateurs volgen.

Verderop ging een Duitse officier met twee manschappen met mitrail-leurs fel vurend, vurend, alsmaar vurend. En er lagen dus ook heel wat Russische soldaten gewond. En ik kwam er langs en zij hadden hun handen op hun buik gedrukt en zij jammerden. Ik vroeg de ordonnans wat zij riepen, want ik kon het niet verstaan. Ja, zegt hij, zij roepen om maar doodgeschoten te worden, want zij hebben wel 4/5 schoten in hun buik gekregen.

Verhoeff: Ik zat op één knie, ik weet het nog wel, ik had het machinepistool in de hand en riep nog naar een paar mensen daar beneden om langzaamterug te trekken. En wat er toen gebeurd is, dat weet ik niet meer. Het moet een mortiergranaat zijn geweest. Ik weet alleen nog dat ik meters verder weg geslingerd werd en plat op mijn buik lag. En het gekke is, ik heb in mijn jeugd veel boeken van ten Haaf gelezen en daar wordt op een gegeven ogenblik gesproken van uittreden. En het was heel merkwaardig, ik stond daar naast mijzelf, ik zag mijzelf daar liggen. En ik keek en ik zag dat mijn been helemaal verpletterd was. Het was niet pijnlijk, het was alleen maar het gevoel van iets dofs, een eigenaardig iets. En ik zei tegen mijzelf "Je jamert als een konijn". En later heb ik beseft hoe dat kwam. Ik ben als kind wel eens meegeweest op jacht en dan gebeurde het wel eens dat er een konijn of haas aangeschoten werd en die kon dan ook zo jammeren. En terwijl ik dat van mijzelf helemaal niet bewust was, deed ik dat op één of andere manier ook.

Verhoeff: En zo kwam dan de capitulatie en ik heb in het licht van alles wat ik later had meegemaakt nog wel vaak gedacht of het toch maar niet beter was-en het is een bitter woord wat ik zeg- als ik was gesneuveld.

Zachte muziek.

Muziek.